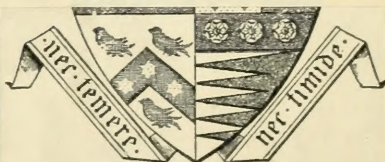

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

nec temere nec timide
Vandersmissen

U C College
Toronto
Canada West

Univ. Coll. Tor

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES.

TOMUS PRIMUS.

EDITIO NOVA EMENDATIOR.

HALAE ET BEROLINI,
IMPENSIS ORPHANOTROPHEI.
MDCCCXVIII.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER I.

EPITOME LIBRI I.

Adventus Aeneae in Italiam, et ejus res gestae referuntur. Ascanii regnum Albae, et deinceps Silviorum. Numitoris filia a Marte compressa, nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates et Vejentes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post haec trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus. Ancus Marcius caerimonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum assignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem Urbi addidit; fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriae civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre coepit; et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello peti-

petitus equitum centurias ampliavit. Tentandae scientiae causa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod cum ille fieri posse respondisset, jussisse, eum novacula cotem praecidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos praeterea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana, cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. Vejentes atque Etruscos proelio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomoerium protulit. Colles Urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. Templum Dianae cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum praeda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere: quorum arae moveri non potuerunt. Filii Sexti Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romae, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, et terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiae pudicitiam (quae, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus.

PRAE-

PRAEFATIO.

Facturusne operae pretium ſim, ſi a primordio Urbis res populi Romani perſcripſerim, nec ſatis ſcio; nec, ſi ſciam, dicere auſim: quippe qui cum veterem, tum vulgatam eſſe rem videam, dum novi ſemper ſcriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos ſe, aut ſcribendi arte rudem vetuſtatem ſuperaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen, rerum geſtarum memoriae principis terrarum populi pro virili parte et me ipſum conſuluiſſe; et, ſi in tanta ſcriptorum turba mea fama in obſcuro ſit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me conſoler. Res eſt praeterea et immenſi operis, ut quae ſupra ſeptingenteſimum annum repetatur; et quae, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret ſua: et legentium pleriſque, haud dubito, quin primae origines proximaque originibus minus praebitura voluptatis ſint, feſtinantibus ad haec nova, quibus jam pridem praevalentis populi vires ſe ipſae conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris praemium petam, ut me a conſpectu malorum, quae noſtra tot per annos vidit aetas, tantiſper, certe dum priſca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curae, quae ſcribentis animum, etſi non flectere a vero, ſollicitum tamen efficere poſſit. Quae ante conditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo eſt. Datur haec venia antiquitati, ut, miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat. Et, ſi cui populo licere oportet, conſecrare origines ſuas, et ad Deos referre auctores; ea belli gloria eſt populo Romano, ut, quum ſuum conditorisque ſui parentem Martem potiſſimum ferat, tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo, quam imperium patiuntur. Sed haec et his ſimilia, utcunque animadverſa aut exiſtimata erunt, haud in magno equidem ponam diſcrimine. Ad illa mihi pro ſe quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint: per quos

viros, quibusque artibus, domi militiaeque, et partum et auctum imperium ſit. labente deinde paulatim diſciplina, velut deſidentes primo mores ſequatur animo; deinde ut magis magisque lapſi ſint; tum ire coeperint praecipites: donec ad haec tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt praecipue in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri: inde tibi tuaeque reipublicae, quod imitere, capias: inde, foedum inceptu, foedum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii ſuſcepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem tam ſerae avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parſimoniae honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiae avaritiam, et abundantes voluptates deſiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelae, ne tum quidem gratae futurae, quum forſitan et neceſſariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae rei abſint. Cum bonis potius ominibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, ſi, ut poetis, nobis quoque mos eſſet, libentius inciperemus, ut orſis tanti operis ſucceſſus proſperos darent.

LIBER I.

I. Jam primum omnium ſatis conſtat, Troja capta, in ceteros ſaevitum eſſe Trojanos; duobus, Aenea Antenoreque, et vetuſti jure hoſpitii, et quia pacis reddendaeque Helenae ſemper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuiſſe. Caſibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, ſeditione ex Paphlagonia pulſi, et ſedes et ducem, rege Pylaemene ad Trojam amiſſo, quaerebant, veniſſe in intimum maris Hadriatici ſinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulſis, Henetos Trojanosque eas tenuiſſe terras: et in quem primum egreſſi ſunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen eſt: gens univerſa Veneti appellati. Aeneam, ab ſimili clade domo pro-

profugum, ſed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam veniſſe: inde in Siciliam quaerentem ſedes delatum: ab Sicilia claſſe Laurentem agrum tenuiſſe: Trojae et huic loco nomen eſt. Ibi egreſſi Trojani, ut quibus ab immenſo prope errore nihil, praeter arma et naves, ſupereſſet, quum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama eſt. Alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde affinitatem junxiſſe tradunt: alii, quum inſtructae acies conſtitiſſent, priusquam ſigna canerent, proceſſiſſe Latinum inter primores, ducemque advenarum evocaſſe ad colloquium: percontatum deinde, qui mortales eſſent, unde, aut quo caſu profecti domo, quidve quaerentes in agrum Laurentem exiſſent? poſtquam audierit, multitudinem Trojanos eſſe; ducem Aenean, filium Anchiſae et Veneris; cremata patria et domo profugos ſedem condendaeque urbi locum quaerere: et nobilitatem adiniratum gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futurae amicitiae ſanxiſſe. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus ſalutationem factam. Aenean apud Latinum fuiſſe in hoſpitio. ibi Latinum apud Penates Deos domeſticum publico adjunxiſſe foedus, filia Aeneae in matrimonium data. ea res utique Trojanis ſpem affirmat tandem ſtabili certaque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi ſtirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Aſcanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique ſimul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum ſibi advenam aegre patiens, ſimul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiſere. Inde Turnus Rutulique diffiſi rebus, ad florentes Etruſcorum opes Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui, Caere opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio

minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus, quam ſatis tutum eſſet accolis, rem Trojanam creſcere ratus, haud gravatim ſocia arma Rutulis junxit. Aeneas, adverſus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum ſibi conciliaret, ne ſub eodem jure ſolum, ſed etiam nomine omnes eſſent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis ſtudio ac fide erga regem Aenean ceſſere. fretusque his animis coaleſcentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras ſolum, ſed mare etiam per totam Italiae longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis ſui impleſſet; tamen, quum moenibus bellum propulſare poſſet, in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs eſt, quemcunque eum dici jus fasque eſt, ſuper Numicium flumen, Jovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Aſcanius Aeneae filius erat: tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume manſit. tantiſper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero ſtetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an major, quam hic, Creuſa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternae fugae, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis ſui nuncupat. Is Aſcanius, ubicunque et quacunque matre genitus, (certe natum Aenea conſtat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, ſeu novercae, reliquit: novam ipſe aliam ſub Albano monte condidit; quae, ab ſitu porrectae in dorſo urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Aeneae, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius Etruſcique, aut ulli alii accolae auſi ſint. Pax ita convenerat, ut Etruſcis Latiniſque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis

eſſet.

esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Aenean Silvium creat. Is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini appellati. Mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulae amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanae urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia aetatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiae Rheae Silviae per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastae tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas, ut lingua lamben-

tem pueros magiſter regii pecoris invenerit. Fauſtulo fuiſſe nomen ferunt. Ab eo ad ſtabula Larentiae uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter paſtores vocatam putent: inde locum fabulae ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit aetas, nec in ſtabulis, nec ad pecora ſegnes, venando peragrare circa ſaltus. Hinc, robore corporibus animisque ſumto, jam non feras tantum ſubſiſtere, ſed in latrones, praeda onuſtos, impetus facere, paſtoribusque rapta dividere: et cum his, creſcente in dies grege juvenum, ſeria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuiſſe ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem appellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempeſtatibus ea tenuerat loca, ſolemne allatum ex Arcadia inſtituiſſe, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per luſum atque laſciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum ſolemne notum eſſet, inſidiatos ob iram praedae amiſſae latrones, quum Romulus vi ſe defendiſſet, Remum cepiſſe; captum regi Amulio tradidiſſe, ultro accuſantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hoſtilem in modum praedas agere. ſic Numitori ad ſupplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Fauſtulo ſpes fuerat, regiam ſtirpem apud ſe educari; nam et expoſitos juſſu regis infantes ſciebat, et tempus, quo ipſe eos ſuſtuliſſet, ad id ipſum congruere; ſed rem immaturam, niſi aut per occaſionem, aut per neceſſitatem, aperiri noluerat. neceſſitas prior venit. ita, metu ſubactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in cuſtodia Remum haberet, audiſſetque, geminos eſſe fratres, comparando et aetatem eorum, et ipſam minime ſervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: ſciſcitandoque eodem pervenit, ut haud procul eſſet, quin Remum agnoſceret. Ita undique regi dolus necititur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) ſed aliis alio itinere juſſis certo tempore ad regiam venire paſtoribus, ad regem impe-

impetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam advocasset; postquam juvenes, perpetrata caede, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendae. et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, prae ea urbe quae conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque, nuntiato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi praecepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde, quicunque alius transiliet moenia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata. Pa-

 lati-

latium primum, in quo ipſe erat educatus, muniit: ſacra Diis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Evandro inſtituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interemto, boves mira ſpecie abegiſſe memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, prae ſe armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo laeto reficeret boves, et ipſum feſſum via procubuiſſe. ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, ſopor oppreſſiſſet, paſtor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam praedam vellet; quia, ſi agendo armentum in ſpeluncam compuliſſet, ipſa veſtigia quaerentem dominum eo deductura erant; averſos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in ſpeluncam traxit. Hercules, ad primam auroram ſomno excitus, quum gregem perluſtraſſet oculis, et partem abeſſe numero ſenſiſſet, pergit ad proximam ſpeluncam, ſi forte eo veſtigia ferrent. quae ubi omnia foras verſa vidit, nec in partem aliam ferre, confuſus atque incertus animi, ex loco infeſto agere porro armentum occepit. Inde quum actae boves quaedam ad deſiderium, ut fit, relictarum mugiſſent, reddita incluſarum ex ſpelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad ſpeluncam Cacus vi prohibere conatus eſſet, ictus clava, fidem paſtorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novae inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam, ante Sibyllae in Italiam adventum, miratae hae gentes fuerant. Is tum Evander, concurſu paſtorum, trepidantium circa advenam manifeſtae reum caedis, excitus, poſtquam facinus facinoriſque cauſam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem auguſtioremque humana intuens, rogitat, qui vir eſſet? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, ſalve,* inquit; *te mihi mater, veridica interpres Deûm, aucturum coeleſtium numerum cecinit; tibique aram hic dicatum iri, quam opulentiſſima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere ſe omen impleturumque fata, ara condita*

dita atque dicata, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, ſacrum Herculi, adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quae tum familiae maxime inclitae ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus praeſto eſſent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adeſis, ad ceteram venirent dapem: inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolemnium veſcerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antiſtites ſacri ejus per multas aetates fuerunt: donec, tradito ſervis publicis ſolemni familiae miniſterio, genus omne Potitiorum interiit. Haec tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit; jam tum immortalitatis virtute partae, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quae coaleſcere in populi unius corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat, jura dedit. quae ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſe ipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu ſe auguſtiorem, tum maxime lictoribus duodecim ſumtis, fecit. Alii ab numero avium, quae augurio regnum portenderant, eum ſecutum numerum putant. me haud poenitet eorum ſententiae eſſe, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruſcis finitimis, unde ſella curulis, unde toga praetexta ſumta eſt, numerum quoque ipſum ductum placet: et ita habuiſſe Etruſcos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in ſpem magis futurae multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adjiciendae multitudinis cauſa, vetere conſilio condentium urbes, qui, obſcuram atque humilem conciendo ad ſe multitudinem, natam e terra ſibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc ſeptus deſcendentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis ſine diſcrimine, liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam

virium

virium haud poeniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed, penuria mulierum, hominis aetatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanae et Deos adfuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus, dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Aegre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri solemnes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndae novae urbis; maxime proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hospitaliter per domos, quum situm moeniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. *Ubi spectaculi tempus venit, deditaeque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars forte, ut in quem quaeque inciderat, raptae; quasdam forma excellente, primoribus

Patrum

Patrum deſtinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias ſpecie ac pulchritudine inſignem, a globo Talaſſii cujusdam raptam ferunt. multisque ſciſcitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talaſſio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, moeſti parentes virginum profugiunt, incuſantes violati hoſpitii foedus, Deumque invocantes, cujus ad ſolemne ludosque, per fas ac fidem decepti, veniſſent. Nec raptis aut ſpes de ſe melior, aut indignatio minor: ſed ipſe Romulus circuibat, docebatque: *Patrum id ſuperbia factum, qui connubium finitimis negaſſent; illas tamen in matrimonio, in ſocietate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi ſit, liberûm fore. Mollirent modo iras: et quibus fors corpora dediſſet, darent animos. Saepe ex injuria poſtmodum gratiam ortam: eoque melioribus uſuras viris, quod adniſurus pro ſe quisque ſit, ut, quum ſuam vicem functus officio ſit, parentum etiam patriaeque expleat deſiderium.* Accedebant blanditiae virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces ſunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime ſordida veſte lacrimisque et querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, ſed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Caeninenſes Cruſtuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriae pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique viſi ſunt. Ipſi inter ſe tres populi communiter bellum parant. Ne Cruſtumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Caeninenſium, ſatis ſe impigre movent. ita per ſe ipſum nomen Caeninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuſe vaſtantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam ſine viribus iram eſſe: exercitum fundit fugatque: fuſum perſequitur: regem in proelio obtruncat et ſpoliat: duce hoſtium occiſo, urbem

primo

primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipſe cum factis vir magnificus, tum factorum oſtentator haud minor, ſpolia ducis hoſtium caeſi ſuſpenſa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium aſcendit: ibique ea quum ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum dono deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus ſum, dedico, ſedem opimis ſpoliis, quae, regibus ducibusque hoſtium caeſis, me auctorem ſequentes, poſteri ferent.* Haec templi eſt origo, quod primum omnium Romae ſacratum eſt. Ita deinde Diis viſum, nec irritam conditoris templi vocem eſſe, qua laturos eo ſpolia poſteros nuncupavit: nec multitudine compotum ejus doni vulgari laudem. Bina poſtea inter tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occaſionem ac ſolitudinem hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit. Raptim et ad hos Romana legio ducta, palatos in agris oppreſſit. Fuſi igitur primo impetu et clamore hoſtes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Herſilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coaleſcere concordia poſſe. Facile impetratum. Inde contra Cruſtuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniae miſſae. plures inventi, qui propter ubertatem terrae in Cruſtuminum nomina darent. *et Romam inde frequenter migratum eſt, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Noviſſimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum eſt: nec oſtenderunt bellum prius, quam intulerunt. Conſilio etiam additus dolus, Sp. Tarpejus Romanae praeerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum ſacris extra moenia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere; ſeu ut vi

vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulae, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laevo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremtam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset, non prius descenderunt in aequum, quam, ira et cupiditate recuperandae arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad coelum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere emtam, Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deûm hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque foedam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.* Haec precatus, veluti si sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam coelesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, haec gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Met-

tus

tus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium; sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinae mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausae se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac caedium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam sine alteris vestrûm viduae aut orbae vivemus.* *Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. monumentum ejus pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectae sint, quae nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV.

XIV. Poſt aliquot annos *propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant. quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia ſuorum et preces plus poterant. Igitur illorum poenam in ſe vertit. nam Lavinii, cum ad ſollemne ſacrificium eo veniſſet, concurſu facto interficitur. Eam rem minus aegre, quam dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt. ſeu ob infidam ſocietatem regni, ſeu quia haud injuria caeſum credebat. Itaque bello quidem abſtinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriae regisque caedes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt. Et cum his quidem inſperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipſis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope ſe convaleſcere opes rati, priusquam tantum roboris eſſet, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immiſſa, vaſtatur agri quod inter urbem ac Fidenas eſt. Inde ad laevam verſi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agreſtium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: caſtra a Fidenis mille paſſuum locat. ibi modico praeſidio relicto, egreſſus omnibus copiis, partem militum locis circa denſa obſita virgulta obſcuris ſubſidere in inſidiis juſſit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quaerebat, tumultuoſo et minaci genere pugnae, adequitando ipſis prope portis, hoſtem excivit: fugae quoque, quae ſimulanda erat, eadem equeſtris pugna cauſam minus mirabilem dedit. et cum, velut inter pugnae fugaeque conſilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effuſi hoſtes, impulſa Romana acie, ſtudio inſtandi ſequendique trahuntur ad locum inſidiarum. Inde ſubito exorti Romani transverſam invadunt hoſtium aciem. Addunt pavorem mota e caſtris ſigna eorum; qui in praeſidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculſi Fidenates, prius paene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effuſius, (quippe vera fuga) qui ſimulantes paulo ante ſecuti erant, oppidum repetebant. non tamen eri-

puere ſe hoſti: haerens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, et conſanguinitate, (nam Fidenates quoque Etruſci fuerunt) et quod ipſa propinquitas loci, ſi Romana arma omnibus infeſta finitimis eſſent, ſtimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam juſti more belli. Itaque non caſtris poſitis, non exſpectato hoſtium exercitu, raptam ex agris praedam portantes, Vejos rediere. Romanus contra, poſtquam hoſtem in agris non invenit, dimicationi ultimae inſtructus intentusque, Tiberim tranſit. quem poſtquam caſtra ponere, et ad urbem acceſſurum Vejentes audivere; obviam egreſſi, ut potius acie decernerent, quam incluſi de tectis moenibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: perſecutusque fuſos ad moenia hoſtes, urbe valida muris ac ſitu ipſo munita abſtinuit: agros rediens vaſtat, ulciſcendi magis, quam praedae, ſtudio. Eaque clade, haud minus quam adverſa pugna, ſubacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciae datae. Haec ferme, Romulo regnante, domi militiaeque geſta: quorum nihil abſonum fidei divinae originis divinitatisque poſt mortem creditae fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis conſilium, non bello ac pace firmandae. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet, multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptiſſimus militum animis. trecentosque armatos ad cuſtodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello ſolum, ſed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, *cum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Caprae paludem haberet; ſubito coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribusque tam denſo regem operuit nimbo,

bo, ut confpectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, fedato tandem pavore, poftquam ex tam turbido die ferena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam fedem regiam vidit, etfi fatis credebat Patribus, qui proximi fteterant, fublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, moeftum aliquamdiu filentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanae falvere univerfi Romulum jubent: pacem precibus expofcunt, uti volens propitius fuam femper fofpitet progeniem. Fuiffe credo tum quoque aliquos, qui difcerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim haec quoque, fed perobfcura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor praefens nobilitavit. Confilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, follicita civitate defiderio regis, et infenfa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnae rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce coelo repente delapfus, fe mihi obvium dedit. Quum perfufus horrore venerabundusque adftitiffem, petens precibus, ut contra intueri fas effet; abi, nuntia*, inquit, *Romanis, Coeleftes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum fit: proinde rem militarem colant: fciantque, et ita pofteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis refiftere poffe. haec*, inquit, *locutus, fublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro, nuntianti haec, fidei fuerit; quamque defiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum fit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido verfabat. necdum a fingulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia poft Tatii mortem ab fua parte non erat regnatum, in focietate aequa poffeffionem imperii amitterent, fui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem afpernabantur. In variis voluntatibus regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres inceffit, ne civita-

 tem

tem ſine imperio, exercitum ſine duce, multarum circa civitatium irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et eſſe igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter ſe centum Patres, decem decuriis factis, ſingulisque in ſingulas decurias creatis, qui ſummae rerum praeeſſent, conſociant. *decem imperitabant, unus cum inſignibus imperii et lictoribus erat: quinque dierum ſpatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam ſervitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra niſi regem, et ab ipſis creatum, videbantur paſſuri. Cum ſenſiſſent ea moveri Patres; offerendum ultro rati, quod amiſſuri erant, ita gratiam ineunt, ſumma poteſtate populo permiſſa, ut non plus darent juris, quam detinerent. decreverunt enim, ut, cum populus regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet, ſi Patres auctores fierent. hodieque in legibus magiſtratibusque rogandis uſurpatur idem jus, vi ademta: priusquam populus ſuffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata, *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit*, inquit, *Quirites, regem create; ita Patribus viſum eſt. Patres deinde, ſi dignum, qui ſecundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo ſciſcerent juberentque, ut ſenatus decerneret, qui Romae regnaret.

XVIII. Inclita juſtitia religioque ea tempeſtate Numae Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, conſultiſſimus vir, ut in illa quisquam aetate eſſe poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinae ejus, quia non exſtat alius, falſo Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romae, centum amplius poſt annos, in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum aemulantium ſtudia coetus habuiſſe conſtat. Ex quibus locis etſi ejusdem aetatis fuiſſet, quae fama in Sabinos, aut quo lin-

linguae commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove praesidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numae, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suae alium, nec denique Patrum aut civium quenquam praeferre illi viro ausi, ad unum omnes *Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad laevam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, laevas ad septemtrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in laevam manum translato, dextra in caput Numae imposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa acclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quae mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella adsuescere videret non posse, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem, clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde

inde poſt Numae regnum clauſus fuit: ſemel T. Manlio conſule, poſt Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod noſtrae aetati Dii dederunt, ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab Imperatore Caeſare Auguſto, pace terra marique parta. Clauſo eo, quum omnium circa finitimorum ſocietate ac foederibus junxiſſet animos, poſitis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hoſtium diſciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, et illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, Deorum metum injiciendum ratus eſt. qui quum deſcendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet; ſimulat ſibi cum Dea Egeria congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu quae acceptiſſima Diis eſſent, ſacra inſtituere; ſacerdotes ſuos cuique Deorum praeficere. Atque omnium primum, ad curſum lunae, in duodecim menſes deſcribit annum. quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus menſibus interponendis, ita diſpenſavit, ut quarto et vigeſimo anno ad metam eandem Solis, unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpatiis dies congruerent. Idem nefaſtos dies faſtosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipſe plurima ſacra obibat, ea maxime, quae nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicoſa plures Romuli, quam Numae, ſimiles reges putabat fore, iturosque ipſos ad bella; ne ſacra regiae vicis desererentur, flaminem Jovi aſſiduum ſacerdotem creavit, inſignique eum veſte et curuli regia ſella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Veſtae legit, Alba oriundum ſacerdotium, et genti conditoris haud alienum. his, ut aſſiduae templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit: virginitate aliisque caerimoniis venerabiles ac ſanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae inſigne dedit, et ſuper tunicam aeneum pectori tegumen: coeleſtiaque arma, quae anci-

ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis follemnique faltatu juffit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique facra omnia exfcripta exfignataque attribuit; quibus hoftiis, quibus diebus, ad quae templa facra fierent, atque unde in eos fumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque facra Pontificis fcitis fubjecit: ut effet, quo confultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adfcifcendo, turbaretur. Nec coeleftes modo caerimonias, fed jufta quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quaeque prodigia, fulminibus aliove quo vifu miffa, fufciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque confuluit auguriis, quae fufcipienda effent.

XXI. Ad haec confultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis converfa, et animi aliquid agendo occupati erant, et Deorum affidua infidens cura, quum intereffe rebus humanis coelefte Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac poenarum metu, civitatem regerent. et quum ipfi fe homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante caftra, non urbem, pofitam in medio ad follicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti funt, ut civitatem, totam in cultum verfam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco fpecu fons perenni rigabat aqua: quo quia fe perfaepe Numa fine arbitris, velut ad congreffum Deae, inferebat, Camenis eum lucum facravit; quod earum ibi concilia cum conjuge fua Egeria effent. Et foli Fidei follemne inftituit, ad id facrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi juffit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: fignificantes fidem tutandam, fedemque ejus etiam in dextris facratam effe. Multa alia facrificia locaque facris faciendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela per omne regni tempus, haud

minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus ſeptem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numae *morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hoſtilium, nepotem Hoſtilii, cujus in infima arce clara pugna adverſus Sabinos fuerat, regem populus juſſit. Patres auctores facti. Hic non ſolum proximo regi diſſimilis, ſed ferocior etiam Romulo fuit. tum aetas viresque, tum avita quoque gloria animum ſtimulabat. Seneſcere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quaerebat. Forte evenit, ut agreſtes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albae. Utrinque legati fere ſub idem tempus ad res repetendas miſſi. Tullus praeceperat ſuis, ne quid prius, quam mandata, agerent. ſatis ſciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici poſſe. Ab Albanis ſocordius res acta; excepti hoſpitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantiſper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigeſimum diem indixerant. haec renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi poteſtatem, quid petentes venerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; ſed imperio ſubigi: res repetitum ſe veniſſe. Ni reddantur, bellum indicere juſſos.* Ad haec Tullus: *Nuntiate*, inquit, *regi veſtro, regem Romanum Deos facere teſtes, uter prius populus res repetentes legatos aſpernatus dimiſerit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

XXIII. Haec nuntiant domum Albani. **Et bellum utrinque ſumma ope parabatur, civili ſimillimum bello, prope inter parentes natosque, Trojanam utramque prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minus miſerabilem dimicationem fe-

fecit: quod nec acie certatum eſt; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant, foſſa circumdant: foſſa Cluilia ab nomine ducis per aliquot ſecula appellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. In his caſtris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, praecipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipſo capite orſum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium dictitans, nocte, praeteritis hoſtium caſtris, infeſto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab ſtativis excivit Mettum. ducit, quam proxime ad hoſtem poteſt: inde legatum praemiſſum nuntiare Tullo jubet, *priusquam dimicent, opus eſſe colloquio: ſi ſecum congreſſus ſit, ſatis ſcire, ea ſe allaturum, quae nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant.* Haud aſpernatus Tullus, tametſi vana afferebantur, in aciem educit. Exeunt contra et Albani. Poſtquam inſtructi utrinque ſtabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias et non redditas res ex foedere, quae repetitae ſint, et ego regem noſtrum Cluilium, cauſam hujusce eſſe belli, audiſſe videor: nec te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. ſed, ſi vera potius, quam dictu ſpecioſa dicenda ſunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma ſtimulat. Neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuſcepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etruſca res, quanta circa nos teque maxime ſit, quo propiores vos, hoc magis ſcis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor eſto, jam, cum ſignum pugnae dabis, has duas acies ſpectaculo fore; ut feſſos confectosque, ſimul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, ſi nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii ſervitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriusque populi, decerni poſſit.* Haud diſplicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum ſpe victoriae,

riae, ferocior erat. Quaerentibus utrinque ratio initur, cui et fortuna ipsa praebuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec aetate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior foederis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani foedus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te*, *Rex*, *posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit foedus; multisque id verbis, quae longo effata carmine non operae est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter; audi, pater patrate populi Albani; audi tu, populus Albanus; ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo: tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua

item

item carmina Albani ſuumque jusjurandum per ſuum dictatorem ſuosque ſacerdotes peregerunt.

XXV. Foedere icto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt. Cum ſui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces et ſuopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis praeſentis, quam curae, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum. itaque ergo erecti ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum. infeſtisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum ſuum; publicum imperium ſervitiumque obſervatur animo, futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micantesque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit: et, neutro inclinata ſpe, torpebat vox ſpiritusque. Conſertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, ſed vulnera quoque et ſanguis ſpectaculo eſſent; duo Romani, ſuper alium alius, vulneratis tribus Albanis, exſpirantes corruerunt. ad quorum caſum quum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam ſpes tota, nondum tamen cura, deſeruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumſteterant. Forte is integer fuit, ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox. ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpatii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, cum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes; unum haud procul ab ſeſe abeſſe. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri; jam Horatius, caeſo hoſte victor, ſecundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant

juvant militem ſuum: et ille defungi proelio feſtinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, conſequi poſſet, et alterum Curiatium conficit. Jamque, aequato Marte, ſinguli ſupererant; ſed nec ſpe, nec viribus pares, alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victusque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti. nec illud proelium fuit. Romanus exſultans, *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi: tertium cauſae belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male ſuſtinenti arma gladium ſuperne jugulo defigit: jacentem ſpoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienae facti. Sepulcra exſtant, quo quisque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus; ſed diſtantia locis, et ut pugnatum eſt.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex foedere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: uſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina ſpolia prae ſe gerens. cui ſoror virgo, quae deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, et flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis in victoria ſua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore adſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriae. Sic eat, quaecunque Romana lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus Patribus plebique: ſed recens meritum facto obſtabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipſe tam triſtis ingratique ad vulgus judicii, aut, ſecundum judicium, ſupplicii auctor eſſet, concilio

popu-

populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent, ſecundum legem facio.* Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: ſi vincent, caput obnubito: infelici arbori reſte ſuſpendito: verberato vel intra pomoerium, vel extra pomoerium.* Hac lege duumviri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege, ne innoxium quidem, poſſe, cum condemnaſſent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit. *I, lictor, colliga manus.* Acceſſerat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ita de provocatione certatum ad populum eſt. Moti homines ſunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, *ſe filiam jure caeſam judicare. ni ita eſſet, patrio jure in filium animadverſurum fuiſſe.* Orabat deinde, *ne ſe, quem paulo ante cum egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent.* Inter haec ſenex, juvenem amplexus, ſpolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, oſtentans, *Hunccine*, ajebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidiſtis, Quirites, eum ſub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpectaculum ferre poſſent. I, lictor, colliga manus, quae paulo ante armatae imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici ſuſpende: verbera, vel intra pomoerium, modo inter illa pila et ſpolia hoſtium; vel extra pomoerium, modo intra ſepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem poteſtis, ubi non ſua decora eum a tanta foeditate ſupplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipſius parem in omni periculo animum: abſolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure cauſae. Itaque, ut caedes manifeſta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus ſacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita ſunt, tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. Id hodie quoque publice ſemper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiae ſepul-

pulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quaerens, quia suae civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendam alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumtis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenae aperte descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem, clara increpans voce, ut hostes exaudirent: redire in proelium jubet: *nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnae parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fide-

Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma foede jactantes, in aquam caeci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Praecones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestrae ipsorum virtuti; hesternum id proelium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quae dimicatio major atque periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus foederis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati Mettum circumsistunt. rex cete-

cetera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano ac mihi vobisque, Albani: populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt; civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat.* Ad haec Albana pubes, inermis ab armatis ſepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, ſilentium tenet. Tum Tullus: *Mette Fuffeti,* inquit, *ſi ipſe diſcere poſſes fidem ac foedera ſervare, vivo tibi ea diſciplina a me adhibita eſſet. Nunc quoniam tuum inſanabile ingenium eſt, at tu tuo ſupplicio doce humanum genus ea ſancta credere, quae a te violata ſunt. Ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem geſſiſti; ita jam corpus paſſim diſtrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum diſtentum illigat Mettum. deinde in diverſum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeſerant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta foeditate ſpectaculi oculos. Primum ultimumque illud ſupplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuiſſe poenas.

XXIX. Inter haec *jam praemiſſi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductae ad diruendam urbem. Quae ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum eſſe urbium ſolet; cum, effractis portis, ſtratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hoſtilis et curſus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miſcet: ſed ſilentium triſte ac tacita moeſtitia ita defixit omnium animos, ut prae metu obliti, quid relinquerent, quid ſecum ferrent, deficiente conſilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus ſtarent, nunc errabundi domos ſuas, ultimum illud viſuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium inſtabat, jam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex diſtantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat;

raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem, ac penates, tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas, vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum praecipue, quum obsessa ab armatis templa augusta praeterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albae ruinis. duplicatur civium numerus. Coelius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiae capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicae cresceret, legit Tullios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. *Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae viris armisque. Utrinque injuriae factae, ac res nequidquam erant repetitae. Tullus ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse, ac Romae retentos. hae causae belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romae ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Vejentes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Vejentes (nam de ceteris minus mirum est)

pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna caede potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere coelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant; aut, fortunae, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce coelesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriae per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est, unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiae, quam domi, juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo jam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem aegris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esse, credebant. Ipsum regem, tradunt, volventem commentarios Numae, quum ibi

ibi quaedam occulta sollemnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam coelestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. * Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores Numae Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare coepit, et avitae gloriae memor, et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem in album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum foedus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numae, et Romuli memor: et, praeterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numae. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicae caerimoniae proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanae velamen est) *Audi, Jupiter*, inquit, *audite, fines*, (cujuscunque gentis sunt, nominat) *audiat fas. Ego sum publicus nuntius populi*

 Roma-

Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit. Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriae compotem me nunquam siris esse.* Haec, cum fines suprascandit, haec, quicunque ei primus vir obvius fuerit, haec, portam ingrediens, haec, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, Diique omnes coelestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum,* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quaerendas censeo; itaque consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam praeustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus praesentibus, diceret: *Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque.* id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII.

XXXIII. Ancus, demandata cura ſacrorum flaminibus ſacerdotibusque aliis, exercitu novo conſcripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; ſecutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hoſtibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romanam traduxit. et, quum circa Palatium, ſedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani impleſſent; Aventinum novae multitudini datum. additi eodem haud ita multo poſt, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rurſus bello repetitum, quod vacuum occupaverant priſci Latini. eaque cauſa diruendae urbis ejus fuit Romanis, ne hoſtium ſemper receptaculum eſſet. Poſtremo, omni bello Latino Medulliam compulſo, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum eſt: nam et urbs tuta munitionibus, praeſidioque firmata valido erat, et, caſtris in aperto poſitis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis ſigna contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis conniſus Ancus, acie primum vincit: inde, ingenti praeda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae ſedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet. id non muro ſolum, ſed etiam, ob commoditatem itineris, ponte ſublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque foſſa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus eſt. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, diſcrimine recte an perperam facti confuſo, facinora clandeſtina fierent, carcer ad terrorem increſcentis audaciae media urbe, imminens foro aedificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, ſed etiam ager fineſque. Silva Maeſia Vejentibus ademta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Oſtia urbs condita: ſalinae circa factae, egregieque rebus bello geſtis, aedis Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. *Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime

xime ac ſpe magni honoris, cujus adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob ſeditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte conſediſſet, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo ſuperfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet ſuperſtes filio pater: qui cum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in teſtando nepotis deceſſiſſet, puero, poſt avi mortem in nullam ſortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiae jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, ſummo loco nata, et quae haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora ſineret ea, quae innupſiſſet. Spernentibus Etruſcis Lucumonem, exſule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitae erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, conſilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma eſt ad id potiſſimum viſa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas ſit, futurum locum forti ac ſtrenuo viro: regnaſſe Tatium Sabinúm: arceſſitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numae eſſe. Facile perſuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria eſſet. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento ſedenti cum uxore, aquila ſuſpenſis demiſſa leniter alis pileum aufert: ſuperque carpentum cum magno clangore volitans, rurſus, velut miniſterio divinitus miſſa, capiti apte reponit: inde ſublimis abiit. Accepiſſe id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etruſci, coeleſtium prodigiorum mulier. Excelſa et alta ſperare complexa virum jubet. eam alitem ea regione coeli et ejus Dei nuntiam veniſſe. circa ſummum culmen hominis auſpicium feciſſe. levaſſe humano ſuperpoſitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has ſpes cogitationesque ſecum portantes, urbem ingreſſi ſunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priſcum

Priſcum edidere nomen. Romanis conſpicuum eum novitas divitiaeque faciebant: et ipſe fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, ſibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata eſt: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis conſiliis bello domique intereſſet: et, per omnia expertus, poſtremo tutor etiam liberis regis teſtamento inſtitueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet ſuperiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem aetatem erant. eo magis Tarquinius inſtare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, ſub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus et petiſſe ambitioſe regnum, et orationem dicitur habuiſſe ad conciliandos plebis animos compoſitam: *Cum, ſe non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive poſſet, ſed tertius Romae peregrinus regnum affectet: et Tatium non ex peregrino ſolum, ſed etiam ex hoſte, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo ſui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigraſſe: majorem partem aetatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae ſe, quam in vetere patria, vixiſſe: domi militiaeque ſub haud poenitendo magiſtro, ipſo Anco rege, Romana ſe jura, Romanos ritus didiciſſe. Obſequio et obſervantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipſo certaſſe.* * Haec eum haud falſa memorantem ingenti conſenſu populus Romanus regnare juſſit. Ergo virum, cetera egregium, ſecuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio eſt. nec minus regni ſui firmandi, quam augendae reipublicae memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium ſunt appellati: factio haud dubie regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis geſſit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit: praedaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulen

tius inſtructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt: loca diviſa Patribus equitibusque, ubi ſpectacula ſibi quisque facerent, fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime acciti. ſollemnes deinde annui manſere ludi, Romani Magnique varie appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda diviſa ſunt loca; porticus tabernaeque factae.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum coeptis intervenit. Adeoque ea ſubita res fuit, ut prius Anienem transirent hoſtes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus poſſet. Itaque trepidatum Romae eſt, et primo dubia victoria, magna utrinque caede pugnatum eſt. Reductis deinde in caſtra hoſtium copiis, datoque ſpatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime ſuis deeſſe viribus ratus, ad Ramnes, Titienſes, Luceres, quas centurias Romulus ſcripſerat, addere alias conſtituit, ſuoque inſignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclitus ea tempeſtate augur, neque mutari, neque novum conſtitui, niſi aves addixiſſent, poſſe. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine poſſit, quod nunc ego mente concipio.* Cum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixiſſet: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem diſciſſurum. cape haec, et perage, quod aves tuae fieri poſſe portendunt.* tum illum haud cunctanter diſcidiſſe cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta eſt, in comitio, in gradibus ipſis ad laevam curiae fuit: cotem quoque eodem loco ſitam fuiſſe memorant, ut eſſet ad poſteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe ſacerdotioque augurum tantus honos acceſſit, ut nihil belli domique poſtea, niſi auſpicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum, ubi aves non admiſiſſent, dirimerentur. Neque tum Tarqui-

quinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, et pleraque in ratibus impacta, sublicis quum haererent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. Effusis eadem fugam impedit: multique mortales, cum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius paene, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. et, quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiae in praesidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque, missi a popu-*

populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universae rei dimicationem ventum est: ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, haec de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiae fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream ad aedem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam praesagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantae rei miraculum orto excitos reges. et cum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, praesidiumque regiae afflictae. proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberûm loco coeptum haberi, erudirique artibus, quibus

inge-

ingenia ad magnae fortunae cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiae. nec, quum quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacunque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet, serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiae sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerit, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romae edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romae advenam, non modo civicae, sed ne Italicae quidem stirpis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed praeceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. tum commune Romani nominis, tum praecipue id domus suae dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romae pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriae dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor caedis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob haec ipsi regi insidiae parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi dele-

delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae, quam potuere tumultuosissime, specie rixae in se omnes apparitores regios convertunt. inde, cum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere: coërciti ab lictore, et jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Quum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum cum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit: simul, quae curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia praesidia molitur. Servio propere accito quum paene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa coelestis excitet flamma: nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte aedium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: jubet *bono animo esse: sopitum fuisse regem subito ictu: ferrum haud alte in corpus descendisse: jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore: omnia salubria esse: confidere, propediem ipsum eos visuros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis muria esse.* Servius cum trabea et lictoribus prodit; ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque,

que, per aliquot dies, cum jam exſpiraſſet Tarquinius, celata morte, per ſpeciem alienae fungendae vicis ſuas opes firmavit. *tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius praeſidio firmo munitus, primus injuſſu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehenſis ſceleris miniſtris, ut vivere regem, et tantas eſſe opes Servii nuntiatum eſt, Sueſſam Pometiam exſulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis conſiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberûm animus adverſus Tarquinium fuerat, talis adverſus ſe Tarquinii liberûm eſſet, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati neceſſitatem humanis conſiliis, quin invidia regni etiam inter domeſticos infida omnia atque infeſta faceret. Peropportune ad praeſentis quietem ſtatus bellum cum Vejentibus (jam enim induciae exierant) aliisque Etruſcis ſumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii: fuſoque ingenti hoſtium exercitu, haud dubius rex, ſeu Patrum, ſeu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuiſſet, ita Servium conditorem omnis in civitate diſcriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunaeque aliquid interlucet, poſteri fama ferrent. **Cenſum enim inſtituit, rem ſaluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, ſed pro habitu pecuniarum fierent. Tum claſſes centuriasque et hunc ordinem ex cenſu deſcripſit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium aeris, aut majorem cenſum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas ſeniorum ac juniorum. Prima claſſis omnes appellati. Seniores, ad urbis cuſtodiam ut praeſto eſſent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreae, lorica, omnia ex aere: haec ut tegumenta corporis eſſent. tela in hoſtem, haſtaque et gladius. Additae huic claſſi duae fabrûm centuriae,

turiae, quae ſine armis ſtipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda claſſis intra centum usque ad quinque et ſeptuaginta millium cenſum inſtituta; et ex his, ſenioribus junioribusque, viginti conſcriptae centuriae: arma imperata, ſcutum pro clypeo, et praeter loricam omnia eadem. Tertiae claſſis in quinquaginta millium cenſum eſſe voluit. totidem centuriae et hae, eodemque diſcrimine aetatum factae: nec de armis quidquam mutatum; ocreae tantum ademtae. In quarta claſſe cenſus quinque et viginti millium, totidem centuriae factae. arma mutata; nihil praeter haſtam et verutum datum. Quinta claſſis aucta, centuriae triginta factae: fundas lapidesque miſſiles hi ſecum gerebant. (in) his accenſi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus haec claſſis cenſebatur. Hoc minor cenſus reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta eſt, immunis militia. Ita pedeſtri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim ſcripſit centurias. Sex item alias centurias tribus a Romulo inſtitutis ſub iisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia aeris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduae attributae, quae bina millia aeris in annos ſingulos penderent. Haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde eſt honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri ſervaverant reges) viritim ſuffragium eadem vi eodemque jure promiſcue omnibus datum eſt: ſed gradus facti, ut neque excluſus quisquam ſuffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis eſſet. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primae claſſis centuriae: ibi ſi variaret, quod raro incidebat, ut ſecundae claſſis vocarentur: nec fere unquam infra ita deſcenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc eſt, poſt expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum ſeniorumque, ad inſtitutam ab Ser. Tullio ſummam non convenire. quadrifariam enim urbe diviſa regionibus collibusque, quae habitabantur partes, Tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque

aequa-

aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latae cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles; Quirinalem Viminalemque. Inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita pomoerium profert. Pomoerium, verbi vim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomoerium Romani appellarunt. et in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianae Ephesiae fanum: id communiter a civitatibus Asiae factum fama ferebat. Cum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; saepe iterando eadem,

eadem, perpulit tandem, ut Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliae dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas aetates cornua in vestibulo templi Dianae monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianae immolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianae. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianae, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimae celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras*, inquit, *inceste sacrificium Dianae facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle praefluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianae bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immo eo impensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere

par-

partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae, regis filiae, nupserant, et ipsae longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiae in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse: tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum: sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum coelibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suae temeritatis implet. Aruns Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius coepit regnum esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita praeterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri*

necesse est. Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad haec parùm est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri. His aliisque increpando júvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare minorum maxime gentium Patres: admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis crescere. postremo, ut jam agendae rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per praeconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc praeparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus: *Servum, servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienae honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quae communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius cum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiae magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres; aut in sede considere mea?* Cum ille ferociter ad haec, *Se patris sui*

ſui tenere ſedem, multo, quom ſervum, potiorem, filium regis regni heredem: ſatis illum diu per licentiam eludentem inſultaſſe dominis; clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concurſus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui viciſſet. Tum Tarquinius, neceſſitate jam ipſa cogente, ultima audere: multo et aetate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum ſenatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipſe prope exſanguis, cum ſemianimi regio comitatu domum ſe reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ab iis, qui miſſi ab Tarquinio fugientem conſecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero ſcelere, admonitu Tulliae id factum. carpento certe (id quod ſatis conſtat) in forum invecta, nec reverita coetum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima appellavit. a quo faceſſere juſſa ex tanto tumultu cum ſe domum reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Eſquiliarium eveheretur, reſtitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominae Servium trucidatum oſtendit. Foedum inhumanumque inde traditur ſcelus; monumentoque locus eſt: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis ſororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur; partemque ſanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo, contaminata ipſa reſperſaque, tuliſſe ad penates ſuos virique ſui: quibus iratis, malo regni principio ſimiles propediem exitus ſequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque ſuccedenti regi difficilis aemulatio eſſet. Ceterum id quoque ad gloriam acceſſit, quod cum illo ſimul juſta ac legitima regna occiderunt. Id ipſum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius eſſet, deponere eum in animo habuiſſe, quidam auctores ſunt; ni ſcelus inteſtinum liberandae patriae conſilia agitanti interveniſſet.

XLIX. *Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, male quaerendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quidquam praeter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam caussam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam praedam, sperare posset. Ita Patrum praecipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemtior paucitate ipse ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famae credimus, ab Ulixe Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; cum, in diem certam ut ad lucum Ferentinae conveniant, indicit: esse, quae agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus: *Haud mirum esse Superbo inditum Romae cogno-*

gno-

gnomen. (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum appellabant.) *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio sit, credere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenae) debere. Sin suos ejus poeniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros; neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Haec atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, *Disceptatorem,* ait, *se sumtum inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quae constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Haec Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, aegrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversae factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *Moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatam,* ait, *saluti sibi atque illis fuisse.*

fuiſſe ab Turno dici ſibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum ſolus imperium teneat. Aggreſſurum fuiſſe heſterno die in concilio. dilatam rem eſſe, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret. Inde illam abſentis inſectationem eſſe natum, quod morando ſpem deſtituerit. Non dubitare, ſi vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium ſit, inſtructus cum conjuratorum manu armatusque venturus ſit. Dici, gladiorum ingentem numerum eſſe ad eum convectum. id vanum necne ſit, extemplo ſciri poſſe. Rogare eos, ut inde ſecum ad Turnum veniant. Suſpectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio heſterna, et mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri caedes potuiſſe. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, niſi gladiis deprehenſis, cetera vana exiſtimaturi. Ubi eſt eo ventum, Turnum ex ſomno excitatum circumſiſtunt cuſtodes: comprehenſisque ſervis, qui caritate domini vim parabant, cum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifeſta res viſa, injectaeque Turno catenae: et confeſtim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta eſt, gladiis in medio poſitis, ut, indicta cauſa, novo genere leti, dejectus ad caput aquae Ferentinae, crate ſuperne injecta ſaxisque congeſtis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifeſto parricidio merita poena affeciſſent, ita verba fecit: *Poſſe quidem ſe vetuſto jure agere, quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi ſint, in eo foedere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis ſuis in Romanum ceſſerit imperium. Ceterum ſe utilitatis id magis omnium cauſa cenſere, ut renovetur id foedus; ſecundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vaſtationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde ſuo regnante, perpeſſi ſint, ſemper aut exſpectent, aut patiantur.* Haud difficulter perſuaſum Latinis, quanquam in eo foedere ſuperior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini ſtare ac ſentire cum rege videbant, et Turnus ſui cuique periculi,

culi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum foedus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte aequasset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam aetatem annos movit; Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum dividenda praeda quadringenta talenta argenti aurique refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quae digna Deûm hominumque rege, quae Romano imperio, quae ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in aedificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, cum obsidendi quoque urbem spes pulso a moenibus ademta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est. nam cum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saevitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiae taedere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde, et Aequos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere libe-*

 ros

ros sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum. Cum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo saeviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana moenia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi, cum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hae notiores essent; ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi praecipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque, invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promtissimis juvenum praedatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi cum, inscia multitudine quid ageretur, proelia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sextum Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter praedam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat; tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuntio, quia, credo, dubiae fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum aedium transit, sequente nuntio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quae dixerit ipse, quaeque viderit, refert. seu

ira,

ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve praeciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemtorum divisui fuere. Largitionis inde praedaeque et dulcedine privati commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit: foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inaedificaretur; exaugurare fana sacellaque statuit, quae aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, cum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est: non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quae visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad

culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta suppeditavere. eo magis Fabio, praeterquam quod antiquior est, crediderim, quadringenta ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti sepolita in eam rem scribit, summam pecuniae neque ex unius tum urbis praeda sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiae operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. qui cum haud parvus et ipse militiae adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deûm exaedificare manibus suis: quae posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova haec magnificentia quidquam adaequare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, praesidia urbi futura terra marique. Haec agenti portentum terribile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, cum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Graeciam misit. Titus et Aruns profecti, comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, cum primores civitatis, in quibus fratrem suum, ab avunculo interfectum audisset; neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemtuque tutus esse, ubi in jure parum praesidii esset. Ergo ex

ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiae, cum ſe ſuaque praedae eſſe regi ſineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut ſub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora ſua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, incluſum corneo cavato ad id baculo, tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quo poſtquam ventum eſt, perfectis patris mandatis, cupido inceſſit animos juvenum ſciſcitandi, ad quem eorum regnum Romanum eſſet venturum. Ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt: *Imperium ſummum Romae habebit, qui veſtrum primus, o juvenes, oſculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus reſponſi experſque imperii eſſet, rem ſumma ope taceri jubent; ipſi inter ſe, uter prior, cum Romam rediſſent, matri oſculum daret, ſorti permittunt. Brutus, alio ratus ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolapſus cecidiſſet, terram oſculo contigit: ſcilicet, quod ea communis mater omnium mortalium eſſet. Reditum inde Romam, ubi adverſus Rutulos bellum ſumma vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, divitiis praepollens. eaque ipſa cauſa belli fuit, quod rex Romanus tum ipſe ditari, exhauſtus magnificentia publicorum operum, tum praeda delinire popularium animos ſtudebat; praeter aliam ſuperbiam regno infeſtos etiam, quod ſe in fabrorum miniſteriis ac ſervili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res eſt, ſi primo impetu capi Ardea poſſet. ubi id parum proceſſit, obſidione munitionibusque coepti premi hoſtes. In iis ſtativis, ut fit longo magis, quam acri bello, ſatis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comeſſationibusque inter ſe terebant. forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi et Collatinus coenabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: ſuam quisque laudare miris modis. inde certamine accenſo, Collatinus

nus negat, *verbis opus eſſe; paucis id quidem horis poſſe ſciri, quantum ceteris praeſtet Lucretia ſua. Quin, ſi vigor juventae ineſt, conſcendimus equos, inviſimusque praeſentes noſtrarum ingenia? Id cuique ſpectatiſſimum ſit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino. *age ſane*, omnes. citatis equis avolant Romam. Quo cum, primis ſe intendentibus tenebris, perveniſſent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum aequalibus viderant tempus terentes, ſed nocte ſera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium ſedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiae per vim ſtuprandae capit. tum forma, tum ſpectata caſtitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inſcio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris conſilii, cum poſt coenam in hoſpitale cubiculum deductus eſſet, amore ardens, poſtquam ſatis tuta circa, ſopitique omnes videbantur, ſtricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, ſiniſtraque manu mulieris pectore oppreſſo, *Tace Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius ſum: ferrum in manu eſt: moriere, ſi emiſeris vocem.* Cum pavida ex ſomno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miſcere precibus minas, verſare in omnes partes muliebrem animum. ubi obſtinatam videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum ſervum nudum poſiturum, ait, ut in ſordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum viciſſet obſtinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, eſſet; Lucretia, moeſta tanto malo, nuntium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum ſingulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus

eſſe;

esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem moestam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimae obortae: quaerentique viro, *Satin' salvae? Minime*, inquit: *quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur aegram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et, unde consilium abfuerit, culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiae exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiae extractum, manantem cruore prae se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsecuturum, nec illos, nec alium quenquam regnare Romae passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut praeceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novae atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris moestitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capien-

piendi adverſus hoſtilia auſos. Ferociſſimus quisque juvenum cum armis voluntarius adeſt. ſequitur et cetera juventus. Inde, pari praeſidio relicto Collatiae ad portas, cuſtodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum eſt, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rurſus, ubi anteire primores civitatis vident, quidquid ſit, haud temere eſſe rentur. Nec minorem motum animorum Romae tam atrox res facit, quam Collatiae fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo ſimul ventum eſt, praeco ad tribunum Celerum, in quo tum magiſtratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod ſimulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de ſtupro infando Lucretiae et miſerabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiae cauſa mortis indignior ac miſerabilior eſſet. addita ſuperbia ipſius regis, miſeriaeque et labores plebis, in foſſas cloacasque exhauriendas demerſae. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata caedes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quae praeſens rerum indignitas haudquaquam relatu ſcriptoribus facilia ſubjicit, memoratis, incenſam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exſulesque eſſe juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipſe, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adverſus regem exercitum Ardeam in caſtra eſt profectus; imperium in urbe Lucretio, praefecto urbis jam ante ab rege inſtituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exſecrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in caſtra perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (ſenſerat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diver-

versis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausae portae, exsiliumque indictum: liberatorem urbis laeta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Caere in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse caedibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

EPITOME LIBRI II.

Brutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romae passuros: Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, et civitate cedere. bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata. Cum adversus reges, qui, contractis Vejentium et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est: eumque matronae annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena, rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, cum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est: qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, cum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, oc-

ciso

ciso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Cloelia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, cum reddita esset, a Porsena honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, cum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippae a seditione revocata est. Idem Agrippa, cum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, cum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Cum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romae admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriae inferret; Veturia mater et Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. Cum vicini hostes Vejentes incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, cum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res praeterea adversum Volscos et Aequos et Vejentes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

LIBER

LIBER II.

I. Liberi *jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quae libertas ut laetior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctae multitudini addiderunt, numerentur. neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriae, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari coepta esset tribuniciis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatae res nondum adultae discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novae libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romae passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique con-

ſcripti eſſent. conſcriptos, videlicēt, in novum ſenatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. et, quia quaedam publica ſacra per ipſos reges factitata erant, ne ubiubi regum deſiderium eſſet, regem ſacrificulum creant. Id ſacerdotium pontifici ſubjecēre, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret, ac neſcio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum exceſſerint. Conſulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen inviſum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno aſſueſſe. initium a Priſco factum. Regnaſſe deinde Ser. Tullium. ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis ſcelere ac vi repetiſſe. Pulſo Superbo, penes Collatinum imperium eſſe. Neſcire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen. periculoſum libertati eſſe.* Hic primo ſenſim tentantium animos ſermo per totam civitatem eſt datus; ſollicitamque ſuſpicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare paſſuros, nec eſſe Romae, unde periculum libertati foret. Id ſumma ope tuendum eſſe: neque ullam rem, quae eo pertineat, contemnendam. Invitum ſe dicere hominis cauſa: nec dicturum fuiſſe, ni caritas reipublicae vinceret. Non credere populum Romanum, ſolidam libertatem recuperatam eſſe. Regium genus, regium nomen, non ſolum in civitate, ſed etiam in imperio eſſe. Id officere, id obſtare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejeciſti reges. Abſolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non ſolum reddent cives tui, auctore me; ſed, ſi quid deeſt, munifice augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forſitan metu. Ita perſuaſum eſt animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Conſuli primo tam novae rei ac ſubitae admiratio incluſerat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumſiſtunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem

dem movebant minus. poſtquam Sp. Lucretius, major aetate ac dignitate, ſocer praeterea ipſius, agere varie, rogando alternis ſuadendoque, coepit, ut vinci ſe conſenſu civitatis pateretur; timens conſul, ne poſtmodum privato ſibi eadem illa cum bonorum amiſſione, additaque alia inſuper ignominia, acciderent, abdicavit ſe conſulatu: rebusque ſuis omnibus Lavinium translatis, civitate ceſſit. Brutus ex ſenatusconſulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniae gentis exſules eſſent: collegam ſibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Cum haud cuiquam in dubio eſſet, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem ſpe omnium ſerius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amiſſa eſt. Erant in Romana juventute adoleſcentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido ſolutior fuerat, aequales ſodalesque adoleſcentium Tarquiniorum, aſſueti more regio vivere. Eam tum, aequato jure omnium, licentiam quaerentes, libertatem aliorum in ſuam vertiſſe ſervitutem inter ſe conquerebantur. *Regem hominem eſſe, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus ſit: eſſe gratiae locum, eſſe beneficio; et iraſci et ignoſcere poſſe: inter amicum atque inimicum diſcrimen noſſe. Leges rem ſurdam, inexorabilem eſſe, ſalubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniae habere, ſi modum exceſſeris. periculoſum eſſe, in tot humanis erroribus ſola innocentia vivere.* Ita, jam ſua ſponte aegris animis, legati ab regibus ſuperveniunt, ſine mentione reditus bona tantum repetentes. eorum verba poſtquam in ſenatu audita ſunt, per aliquot dies ea conſultatio tenuit: ne non reddita, belli cauſa; reddita, belli materia et adjumentum eſſent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni conſilia ſtruere: et, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adoleſcentium animos pertentant. a quibus placide oratio accepta eſt, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo commiſſa res eſt. Vitelliorum ſoror conſuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adoleſcentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in ſocietatem conſilii avunculi aſſūmunt. praeterea et nobiles aliquot adoleſcentes conſcii aſſumti, quorum vetuſtate memoria abiit. Interim cum in ſenatu viciſſet ſententia, quae cenſebat reddenda bona; eamque ipſam cauſam morae in urbe haberent legati, quod ſpatium ad vehicula comparanda a conſulibus ſumſiſſent, quibus regum aſportarent res; omne id tempus cum conjuratis conſultando abſumunt, evincuntque inſtando, ut literae ſibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis ſuper rebus tantis afferri? Datae literae, ut pignus fidei eſſent, manifeſtum facinus fecerunt. nam cum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiſcerentur, et coenatum forte apud Vitellios eſſet, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter ſe de novo, ut fit, conſilio egiſſent; ſermonem eorum ex ſervis unus excepit, qui jam antea id ſenſerat agi: ſed eam occaſionem, ut literae legatis darentur, quae deprehenſae rem coarguere poſſent, exſpectabat. poſtquam datas ſenſit, rem ad conſules detulit. Conſules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, ſine tumultu rem omnem oppreſſēre: literarum inprimis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum eſt: et quanquam viſi ſunt commiſiſſe, ut hoſtium loco eſſent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quae reddi ante cenſuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuēre reddi, vetuēre in publicum redigi. Diripienda plebi ſunt data; ut, contacta regia praeda, ſpem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, conſecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum ſeges farris dicitur fuiſſe matura meſſi. quem campi fructum quia religioſum erat conſumere, deſectam cum ſtramento ſegetem magna vis hominum ſimul immiſſa corbibus fudere in Tiberim,

tenui

tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis haesitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim, et aliis, quae fert temere flumen, eodem invectis, factam: postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectius eo, quod poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos: miserabatque non poenae magis homines, quam sceleris, quo poenam meriti essent; illos, eo potissimum anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processēre suam, missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis caedunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater, vultùsque et os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicae poenae ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, praemium indici, pecunia ex aerario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantae ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriae urbes; orare maxime Vejentes Tarquiniensesque, *Ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam accitos: se regem, augentem bello Romanum imperium,*

rium, a proximis scelerata conjuratione pulsum. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties caesas legiones, agrum ademtum. Haec moverunt Vejentes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romae regnare. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit. Praeerat Aruns Tarquinius, filius regis. Rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste!* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avide itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus haerentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul et cetera equestris pugna coepit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut aequo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, laeva superata. Vejentes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita cum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquiniensisque, suas quis-

quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnae: ſilentio proximae noctis ex ſilva Arſia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; haec dicta, *Uno plus Etruſcorum cecidiſſe in acie: vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiere Romani ut victores; Etruſci pro victis. Nam, poſtquam illuxit, nec quisquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius conſul ſpolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegae funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. ſed multo majus morti decus publica fuit moeſtitia, eo ante omnia inſignis, quia matronae annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuiſſet. Conſuli deinde, qui ſuperfuerat, ut ſunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, ſed ſuſpicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam ſubrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in ſumma Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Haec dicta vulgo creditaque cum indignitate angerent conſulis animum, vocato ad concilium populo, ſubmiſſis faſcibus in concionem eſcendit. Gratum id multitudini ſpectaculum fuit; ſubmiſſa ſibi eſſe imperii inſignia: confeſſionemque factam, populi, quam conſulis, majeſtatem vimque majorem eſſe. Ubi audire juſſi, conſul laudare fortunam collegae, *quod, liberata patria, in ſummo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum ſe vertente in invidiam, mortem occubuiſſet. ſe ſuperſtitem gloriae ſuae ad crimen atque invidiam ſupereſſe: ex liberatore patriae ad Aquillios ſe Vitelliosque recidiſſe. Nunquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis ſpectata virtus erit, ut ſuſpicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hoſtem, ipſum cupiditatis regni crimen ſubiturum timerem? Ego, ſi in ipſa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem poſſe a civibus meis? Tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone eſt fundata leviter fides, ut, ubi ſim, quam qui ſim, magis referat? Non obſtabunt P. Valerii aedes libertati veſtrae, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo aedes, ſed colli etiam ſubjiciam: ut vos ſupra ſuſpectum me civem habitetis. In Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas.* Delata confeſtim materia

omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicaepotae est, domus in infimo clivo aedificata.

VIII. Latae deinde leges, non solum quae regni suspicione consulem absolverent, sed quae adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolae est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratae in vulgus leges fuere. Quas cum solus pertulisset; ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegae subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio forte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Aegrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli foedum inter precationem Deûm nuntium incutiunt: *Mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Haec post exactos reges domi militiaeque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. *Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque, nunc orabant, *Ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur:* nunc mone-

monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, aequari summa infimis. nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimae.* Porsena, tum regem esse Romae, tum Etruscae gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenae nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonae inprimis habita cura, et ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumtu, ademtum privatis. Portoriisque et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque haec indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam saepiunt praesidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter paene hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles: (id munimentum illo die fortuna urbis Romanae habuit) qui, positus forte in statione pontis, cum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deûm et hominum fidem, testabatur: *Nequidquam deserto praesidio eos fugere. Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore.*

Itaque monere, praedicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum proelium armis, ipso miraculo audaciae obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suae libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quae cum in objecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum: cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, haec arma et hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, praesidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut praedatum milites

tes trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiae Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret praedatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quae aversissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugae indicio; multoque plures, ut in spem universae praedae, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis praetereat. deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Naevia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis; versisque in Valerium Etruscis terga caedit. dextra laevaque, hinc a porta Collina, illinc ab Naevia, redditus clamor. ita caesi in medio praedatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam saeptis omnibus viis. finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: cum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum saepe exercitus fuderit: itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens,

ne,

ne, si consulum injussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim,* inquit, *Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo; non praedo, nec populationum invicem ultor. majus, si Dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi cum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunae minas, metuendus magis, quam metuens, *Romanus sum,* inquit, *civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad caedem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiae. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, uullum proelium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit.* Cum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi,* inquit, *ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident:* dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam cum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, cum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu vero abi,* inquit, *in te magis, quam in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem,*

dem, inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanae, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo: quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade dextrae manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se praeter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo praesidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quae postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decöra excitatae. Et Cloelia virgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Cloeliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites Muciosque* dicere *id facinus esse*, et prae se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se foedus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrinque constitit fides: et Romani pignus pacis ex foedere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quod et virginitati decorum, et consensu

obs-

obſidum ipſorum probabile erat, eam aetatem potiſſimum liberari ab hoſte, quae maxime opportuna injuriae eſſet. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, ſtatua equeſtri, donavere. in ſumma Sacra via fuit poſita virgo inſidens equo.

XIV. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etruſci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad noſtram aetatem inter cetera ſollemnia manet bonis vendendis, bona Porſenae regis vendendi. Cujus originem moris, neceſſe eſt, aut inter bellum natam eſſe, neque omiſſam in pace; aut a mitiore creviſſe principio, quam hic prae ſe ferat titulus bona hoſtiliter vendendi. Proximum vero eſt ex iis, quae traduntur, Porſenam, discedentem ab Janiculo, caſtra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis commeatu, Romanis dono dediſſe, inopi tum urbe ab longinqua obſidione. ea deinde, ne populo immiſſo diſſiperentur hoſtiliter, veniſſe, bonaque Porſenae appellata, gratiam muneris magis ſignificante titulo, quam auctionem fortunae regiae, quae ne in poteſtatem quidem populi Romani eſſet. Omiſſo Romano bello, Porſena, ne fruſtra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res necopinata perculerat. arceſſita deinde auxilia, et a Latinis populis, et a Cumis, tantum ſpei fecere, ut acie decernere auderent. Proelio inito, adeo concitato impetu ſe intulerant Etruſci, ut funderent ipſo incurſu Aricinos. Cumanae cohortes, arte adverſus vim uſae, declinavere paululum; effuſeque praelatos hoſtes converſis ſignis ab tergo adortae ſunt. Ita in medio prope jam victores caeſi Etruſci: pars perexigua, duce amiſſo, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et ſpecie ſupplicum delati ſunt. ibi benigne excepti, diviſique in hoſpitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hoſpitalium beneficiorum. Multos Romae hoſpitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuſcum vicum appellarunt.

XV.

XV. * P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus cum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romae daretur responsum; sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.* Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam saepius eadem nequidquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quaerant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Vejentem, foedere ad Janiculum icto ademtum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. ** Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, *** P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab

Regil-

Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita vastatione, dein proelio, afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, *Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxere matronae, ut Brutum. Eodem anno duae coloniae Latinae, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post proelium, quam in proelio, caedibus temperatum est. et caesi aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romae triumphatum.

XVII. **Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, cum plures igni, quam ferro, armati excucurrissent, caede incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitae relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiae arma illata. et cum, vineis refectis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo

minus

minus foede, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. *Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romae, cum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam M' Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum. qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatae virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romae, postquam praeferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum: *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex*

bellis fererent. actum tamen eſt de pace: impetrataque foret, ſi, quod impenſae factum in bellum erat, praeſtare Sabini (id enim poſtulatum erat) in animum induxiſſent. Bellum indictum. tacitae induciae quietum annum tenuere.

XIX. *Conſules Ser. Sulpicius, M' Tullius. nihil dignum memoria actum. **T. Aebutius deinde et C. Vetuſius. His conſulibus Fidenae obſeſſae, Cruſtumeria capta, Praeneſte ab Latinis ad Romanos deſcivit. nec ultra bellum Latinum, gliſcens jam per aliquot annos, dilatum. A. Poſtumius dictator, T. Aebutius magiſter equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium occurrerunt. et, quia Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam proelium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo conſilio rem affuere, ſed, ſuismet ipſis corporibus dimicantes, miſcuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie ſine vulnere, praeter dictatorem Romanum, exceſſit. In Poſtumium, prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam aetate et viribus erat gravior, equum infeſtus admiſit: ictusque ab latere, concurſu ſuorum receptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Aebutius magiſter equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. nec fefellit veniens Tuſculanum ducem: contra quem et ille concitat equum. tantaque vis infeſtis venientium haſtis fuit, ut brachium Aebutio trajectum ſit, Mamilio pectus percuſſum. Hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepere. Aebutius, cum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugna exceſſit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, proelium ciet; et, quia ſuos perculſos videbat, arceſſit cohortem exſulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius praeerat. ea, quod majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademtam, pugnam parumper reſtituit.

XX.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolae frater, conſpicatus ferocem juvenem Tarquinium, oſtentantem ſe in prima exſulum acie, domeſtica etiam gloria accenſus, ut, cujus familiae decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, ſubdit calcaria equo, et Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infenſo ceſſit hoſti. Valerium, temere invectum in exſulum aciem, ex transverſo quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Poſtumius, poſtquam cecidiſſe talem virum, exſules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere animadvertit: cohorti ſuae, quam delectam manum praeſidii cauſa circa ſe habebat, dat ſignum, ut, quem ſuorum fugientem viderint pro hoſte habeant. ita metu ancipiti verſi a fuga Romani in hoſtem, et reſtituta acies. Cohors dictatoris tum primum proelium iniit. integris corporibus animisque feſſos adorti exſules caedunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exſulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armisque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quam paulo ante magiſter equitum, cum hoſtium duce proelium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, cum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obteſtans, ut, feſſo jam pedite, deſcendant ex equis, et pugnam capeſſant. Dicto paruere: deſiliunt ex equis, provolant in primum, et pro anteſignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedeſtris acies, poſtquam juventutis proceres aequato genere pugnae ſecum partem periculi ſuſtinentes vidit. Tum demum impulſi Latini, perculſaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut perſequi hoſtem poſſet. ſecuta et pedeſtris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis Dictator praetermittens,

* U. C. 256. a. C. N. 496. ** U. C. 257. a. C. N. 495.
*** U. C. 258. a. C. N. 494. † U. C. 259. a. C. N. 493.

aedem Castori vovisse fertur: ac pronuntiasse militi praemia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. *Consules Q. Cloelius et T. Lartius. **Inde A. Sempronius et M. Minucius. His consulibus aedes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. ***A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. † Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriae a primoribus fieri coepere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colorum, iterum deducta est. Romae tribus una et viginti factae. Aedes Mercurii dedicata est Idibus Majis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: et maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii poenam non metuentes, necopinata res

per-

perculit. Armorum immemores obſides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita ſine certamine inde abductae legiones. Nec ita multo poſt Volſcis, levatis metu, ſuum rediit ingenium: rurſus occultum parant bellum, Hernicis in ſocietatem armorum aſſumtis. Legatos quoque ad ſollicitandum Latium paſſim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicunque arma ſuaderet, ne ab legatis quidem violandis abſtinuit. Comprehenſos Volſcos Romam duxere. Ibi traditi conſulibus. indicatumque eſt, Volſcos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad ſenatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum ſex millia Latinis remitterent, et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magiſtratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria eſſe. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remiſſi ad ſuos fuerant, magna circumfuſa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque ſervierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate ſua. inde hoſpitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volſcum imminebat, et civitas, ſecum ipſa diſcors, inteſtino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant, *ſe, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppreſſos eſſe, tutioremque in bello, quam in pace, inter hoſtes, quam inter cives, libertatem plebis eſſe.* invidiamque eam, ſua ſponte gliſcentem, inſignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum ſuorum inſignibus ſe in forum projecit. obſita erat ſqualore veſtis, foedior corporis habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc, promiſſa barba et capilli efferaverant ſpeciem oris. Noſcitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxiſſe ajebant, aliaque militiae decora vulgo, miſerantes eum, jactabant. ipſe, teſtes honeſtarum aliquot locis pugnarum,

rum, cicatrices adverſo pectore oſtentabat. Sciſcitantibus *unde ille habitus? unde deformitas?* cum circumfuſa turba eſſet prope in concionis modum, *Sabino bello*, ait, *ſe militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, ſed villa incenſa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo ſuo tempore imperatum, aes alienum feciſſe: id cumulatum uſuris; primo ſe agro paterno avitoque exuiſſe, deinde fortunis aliis: poſtremo, velut tabem, perveniſſe ad corpus. Ductum ſe ab creditore, non in ſervitium, ſed in ergaſtulum et carnificinam eſſe.* Inde oſtentare tergum, foedum recentibus veſtigiis verberum. Ad haec viſa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro ſe tumultus continet, ſed paſſim totam urbem pervadit. Nexu vincti ſolutique ſe undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco deeſt ſeditionis voluntarius comes. multis paſſim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo ſuo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere conſules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam ſeditionem interveniſſent. In eos multitudo verſa, oſtentare vincula ſua deformitatemque aliam. Haec ſe meritos dicere, exprobrantes ſuam quisque alius alibi militiam. Poſtulare multo minaciter magis, quam ſuppliciter, ut ſenatum vocarent: curiamque ipſi, futuri arbitri moderatoresque publici conſilii, circumſiſtunt. Pauci admodum Patrum, quos caſus obtulerat, contracti ad conſules: ceteros metus non curia modo, ſed etiam foro arcebat. nec agi quidquam per infrequentiam poterat ſenatus. Tum vero eludi atque extrahi ſe multitudo putare; et, Patrum qui abeſſent, non caſu, non metu, ſed impediendae rei cauſa abeſſe, et conſules ipſos tergiverſari; nec dubie ludibrio eſſe miſerias ſuas. Jam prope erat, ut ne conſulum quidem majeſtas coërceret iras hominum: cum, incerti, veraι..rando, ac veniendo, plus periculi contraherent, tan. ab dicta in ſenatum veniunt: frequentique tandem curia, proelio modo inter Patres, ſed ne inter conſules quidem ira conſ, ſatis conveniebat. Appius vehementis ingenii fcos, ce imperio conſulari rem agendam cenſebat: uno aut alte-

altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter haec major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio: *Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire.* quae audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiae Patrum adesse* dicere *Deos.* alius alium confirmare, *ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos praemia, essent.* At vero curia, moesta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curae esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello praevertisse quidquam: neo, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, et, qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volſci, diſcordia Romana freti, ſi qua nocturna transitio proditiove fieri poſſit, tentant caſtra. Senſere vigiles: excitatus exercitus: ſigno dato concurſum eſt ad arma. Ita fruſtra id inceptum Volſcis fuit. reliquum noctis utrinque quieti datum. Poſtero die prima luce Volſci, foſſis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum conſul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut ſignum daret, clamabant, experiendi animos militum cauſa parumper moratus, poſtquam ſatis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum ſigno, militem avidum certaminis emittit. Primo ſtatim incurſu pulſi hoſtes: fugientibus, quoad inſequi pedes potuit, terga caeſa: eques usque ad caſtra pavidos egit. mox ipſa caſtra, legionibus circumdatis, cum Volſcos inde etiam pavor expuliſſet, capta direptaque. Poſtero die ad Sueſſam Pometiam, quo confugerant hoſtes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum praedae datum. inde paulum recreatus egens miles. Conſul cum maxima gloria ſua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volſcorum legati, rebus ſuis timentes poſt Pometiam captam, adeunt. His ex ſenatusconſulto data pax, ager ademtus.

XXVI. Confeſtim et Sabini Romanos territavere. tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nuntiatum eſt, exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem perveniſſe. ibi paſſim diripi atque incendi villas. Miſſus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Poſtumius, qui dictator bello Latino fuerat, ſecutus conſul Servilius cum delecta peditum manu. Pleroſque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini reſtitit Sabina legio. Feſſi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugae quod ſatis eſſet virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, poſtero die, in magna jam ſpe undique partae pacis, legati Aurunci ſenatum adeunt, ni decedatur Volſco agro, bellum indicen-

dicentes. Cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia viſi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine Patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus arma ipſi capientes dare poſſent. Ariciam infeſto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis ſigna collata, proelioque uno debellatum eſt.

XXVII. Fuſis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promiſſa conſulis fidemque ſenatus exſpectabat: cum Appius, et inſita ſuperbia animo, et ut collegae vanam faceret fidem, quam aſperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concurſus ad Servilium fiebat; illius promiſſa jactabant, illi exprobrabant ſua quisque belli merita cicatricesque acceptas. poſtulabant, ut aut referret ad ſenatum, aut ut auxilio eſſet conſul civibus ſuis, imperator militibus. Movebant conſulem haec; ſed tergiverſari res cogebat. adeo in alteram cauſam non collega ſolum praeceps ierat, ſed omnis factio nobilium. ita, medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem conſulem et ambitioſum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, aequaſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii aedem. Senatus a ſe rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum praeeſſe annonae, mercatorum collegium inſtituere, ſollemnia pro pontifice juſſit ſuſcipere. Populus dedicationem aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quam ad conſulum ignominiam. Saevire inde utique conſulum alter Patresque. ſed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo inſtituerant, via graſſabantur. Deſperato enim conſulum ſenatusque auxilio, cum in jus duci debitorem vidiſſent, undique convolabant. neque decretum exaudiri conſulis prae ſtrepitu et clamore

 pote-

poterat: neque, cum decreſſet, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, cum in conſpectu conſulis ſinguli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterat. Super haec timor inceſſit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et inſectante ambitionem collegae, qui populari ſilentio rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus non dixiſſet, adjiceret, ut ne delectum quidem ex ſenatusconſulto haberet. *Non eſſe tamen deſertam omnino rempublicam, neque projectum conſulare imperium. Se unum et ſuae et Patrum majeſtatis vindicem fore.* Cum circumſtaret quotidiana multitudo licentia accenſa, arripi unum inſignem ducem ſeditionum juſſit. Ille, cum a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec ceſſiſſet provocationi conſul, quia non dubium erat populi judicium, niſi aegre victa pertinacia foret, conſilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore. adeo ſupererant animi ad ſustinendam invidiam. Creſcere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, ſed, quod multo perniciosius erat, ſeceſſione occultisque colloquiis. Tandem inviſi plebi conſules magiſtratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. * A. Virginius inde et T. Vetuſius conſulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura conſules eſſet, coetus nocturnos, pars Eſquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro ſubitis trepidaret conſiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem conſules rati, ut erat, pernicioſam, ad Patres deferunt: ſed delatam conſulere ordine non licuit. adeo tumultuoſe excepta eſt clamoribus undique, et indignatione Patrum, ſi, quod imperio conſulari exſequendum eſſet, invidiam ejus conſules ad ſenatum rejicerent. *Profecto ſi eſſent in republica magiſtratus, nullum futurum fuiſſe Romae, niſi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (cum alia in Eſquiliis, alia in Aventino fiant concilia) diſperſam et diſſipatam eſſe rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus eſſe, quam conſulem) qualis*

Ap-

Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse. Correpti consules cum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal adscendunt. citant nominatim juniores. Cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni praestaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse invidiae suae participem: et apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum prope convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne praedictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Cum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero, *indignum facinus esse*, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, cum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu ira sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriae, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quaestionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo

quo-

quoque, non ſententiis magis, quam clamore et ſtrepitu. Tandem, cum irae reſediſſent, exprobrantibus conſulibus, nihilo plus ſanitatis in curia, quam in foro, eſſe, ordine conſuli coepit. Tres fuere ſententiae. P. Virginius rem non vulgabat: *De iis tantum, qui, fidem ſecuti P. Servilii conſulis, Volſco, Aurunco, Sabinoque militaſſent bello, agendum* cenſebat. T. Lartius, *Non id tempus eſſe, ut merita tantummodo exſolverentur. totam plebem aere alieno demerſam eſſe: nec ſiſti poſſe, ni omnibus conſulatur. quin, ſi alia aliorum ſit conditio, accendi magis diſcordiam, quam ſedari.* Ap. Claudius, et natura immitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miſeriis*, ait, *ſed licentia, tantum concitum turbarum; et laſcivire magis plebem, quam ſaevire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas eſſe conſulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non eſt, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticeſcet furor. Pulſet tum mihi lictorem, qui ſciet, jus de tergo vitaque ſua penes unum illum eſſe, cujus majeſtatem violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii ſententia: rurſus Virginii Lartiique exemplo haud ſalubres; utique Lartii putabant ſententiam, quae totam fidem tolleret. medium maxime et moderatum utroque conſilium Virginii habebatur. Sed factione reſpectuque rerum privatarum, quae ſemper offecere officientque publicis conſiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quae res utique alienaſſet plebem periculoſiſſimo tempore, cum Volſci Aequique et Sabini forte una omnes in armis eſſent. Sed curae fuit conſulibus et ſenioribus Patrum, ut imperium, ſuo vehemens, manſueto permitteretur ingenio. M' Valerium dictatorem Voleſi filium, creant. Plebes, etſi adverſus ſe creatum dictatorem videbat, tamen, cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triſte nec ſuperbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propoſitum, confirmavit animos, Servilii fere conſulis edicto conveniens. ſed et homini et poteſtati melius

lius rati credi, omiſſo certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectae. ternae inde datae conſulibus: quatuor dictator uſus. Nec poterat jam bellum differri. Aequi Latinum agrum invaſerant. oratores Latinorum a ſenatu petebant, ut aut mitterent ſubſidium, aut ſe ipſos tuendorum finium cauſa capere arma ſinerent. Tutius viſum eſt, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetuſius conſul miſſus eſt. is finis populationibus fuit. Ceſſere Aequi campis: locoque magis, quam armis, freti, ſummis ſe jugis montium tutabantur. Alter conſul, in Volſcos profectus, ne et ipſe tereret tempus, vaſtandis maxime agris hoſtem ad conferenda propius caſtra dimicandumque acie excivit. Medio inter caſtra campo, ante ſuum quisque vallum, infeſtis ſignis conſtitere. multitudine aliquantum Volſci ſuperabant. Itaque effuſi et contemtim pugnam iniere. Conſul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi paſſus, defixis pilis ſtare ſuos juſſit: ubi ad manum veniſſet hoſtis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volſci, curſu et clamore feſſi, cum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis, poſtquam impreſſionem ſenſere ex adverſo factam, et ante oculos micare gladios, haud ſecus, quam ſi in inſidias incidiſſent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem ſatis virium fuit, quia curſu in proelium ierant. Romani contra, qui principio pugnae quieti ſteterant, vigentes corporibus, facile adepti feſſos, et caſtra impetu ceperunt, et caſtris exutum hoſtem Velitras perſecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi ſanguinis, promiſcua omnium generum caede, quam in ipſa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum haec in Volſcis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque caſtris. Equitatu immiſſo mediam turbaverat hoſtium aciem, qua, dum ſe cornua latius pandunt, parum apte introrſum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invaſit. eodem impetu caſtra capta,

de-

debellatumque eſt. Poſt pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super ſolitos honores locus in circo ipſi poſterisque ad ſpectaculum datus: ſella in eo loco curulis poſita. Volſcis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab urbe miſſi et colonia deducta. Cum Aequis poſt aliquanto pugnatum eſt, invito quidem conſule, quia loco iniquo ſubeundum erat ad hoſtes: ſed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipſi redirent in urbem, magiſtratu abiret, irritaque, ſicut ante conſulis, promiſſa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adverſos montes agmen erigeret. Id male commiſſum, ignavia hoſtium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obſtupefacti audacia Romanorum, relictis caſtris, quae munitiſſimis tenuerant locis, in adverſas valles deſiluere: ubi ſatis praedae et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene geſta, de domeſticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura deceſſerat. tanta cum gratia, tum arte praeparaverant foeneratores, quae non modo plebem, ſed ipſum etiam dictatorem fruſtrarentur. Namque Valerius, poſt Vetuſii conſulis reditum, omnium actionum in ſenatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret. quae cum rejecta relatio eſſet, *Non placeo*, inquit, *concordiae auctor. optabitis, me Dius fidius, propediem, ut mei ſimiles Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque fruſtrabor ultra cives meos, neque ipſe fruſtra dictator ero. Discordiae inteſtinae, bellum externum, fecere, ut hoc magiſtratu egeret respublica. Pax foris parta eſt, domi impeditur. privatus potius, quam dictator, ſeditioni intererο.* ita, curia egreſſus, dictatura ſe abdicavit. Apparuit cauſa plebi, ſuam vicem indignantem magiſtratu abiſſe. itaque, velut perſoluta fide, quoniam per eum non ſtetiſſet, quin praeſtaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus proſecuti ſunt.

XXXII. Timor inde Patres inceſſit, ne, ſi dimiſſus exercitus foret, rurſus coetus occulti, conjurationesque

que fierent. itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Aequis belli, educi ex urbe legiones jussere. quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum caede, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. quam diu autem tranquillam, quae secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per aequa, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, et quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui. conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc

hinc, quam inteſtina corporis ſeditio ſimilis eſſet irae plebis in Patres, flexiſſe mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia coeptum, conceſſumque in conditiones, ut plebi ſui magiſtratus eſſent ſacroſancti, quibus auxilii latio adverſus conſules eſſet: neve cui Patrum capere eum magiſtratum liceret. Ita *tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres collegas ſibi creaverunt. in his Sicinium fuiſſe, ſeditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos eſſe dicant, ibique ſacratam legem latam. Per ſeceſſionem plebis Sp. Caſſius et Poſtumus Cominius conſulatum inierunt. his conſulibus cum Latinis populis ictum foedus. ad id feriendum conſul alter Romae manſit; alter, ad Volſcum bellum miſſus, Antiates Volſcos fundit fugatque: compulſos in oppidum Longulam perſecutus, moenibus potitur. Inde Poluſcam, item Volſcorum, cepit: tum magna vi adortus eſt Coriolos. Erat tum in caſtris inter primores juvenum C. Marcius, adoleſcens et conſilio et manu promtus, cui cognomen poſtea Coriolano fuit. Cum ſubito exercitum Romanum, Coriolos obſidentem, atque in oppidanos, quos intus clauſos habebat, intentum ſine ullo metu extrinſecus imminentis belli, Volſcae legiones profectae ab Antio invaſiſſent, eodemque tempore ex oppido erupiſſent hoſtes; forte in ſtatione Marcius fuit. Is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, ſed per patentem portam ferox irrupit: caedeque in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro aedificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut ſolet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volſcos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fuſi Volſci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque ſua laude obſtitit famae conſulis Marcius, ut, niſi foedus cum Latinis, columna aenea inſculptum, monumento eſſet, ab Sp. Caſſio uno, quia collega abfuerat, ictum; Poſtumum Cominium

nium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem, sumtus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. *Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonae, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, laevoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quaesitum in Siciliam quoque. adeo finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis cum coëmtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentae sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbae in montes novam coloniam, quae arx in Pomptino esset, miserunt. **M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendae plebis putabant, recuperandique jura, quae extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebejos magistratus, cur Sicinium potentem video, sub ju-*

 gum

gum missus, tanquam a latronibus redemtus? Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem; patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annona, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invitis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se jam, sicut hostes, peti: cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanae satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa, se judicem quisque, se dominum vitae necisque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non poenae, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: *Unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriae, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebraeque

nunc

nunc querelae, nunc minae percipiebantur. Hoſpitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romanisque ſemper infeſtus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens ſtimularet, conſilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis ſaepe bellis, peſtilentia poſtremo amiſſa juventute, fractos ſpiritus eſſe: arte agendum in exoleto jam vetuſtate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex inſtauratione magni Romae parabantur. inſtaurandi haec cauſa fuerat. Ludis mane ſervum quidam paterfamiliae, nondum commiſſo ſpectaculo, ſub furca caeſum medio egerat circo. coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. Haud ita multo poſt Tit. Atinio, de plebe homini, ſomnium fuit. Viſus Jupiter dicere, *Sibi ludis praeſultatorem diſplicuiſſe: niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea conſulibus nuntiaret.* Quamquam haud ſane liber erat religione animus, verecundia tamen majeſtatis magiſtratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio ſtetit. filium namque intra paucos dies amiſit. cujus repentinae cladis ne cauſa dubia eſſet, aegro animi eadem illa in ſomnis obverſata ſpecies viſa eſt rogitare, *Satin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem? majorem inſtare, ni eat propere, ac nuntiet conſulibus.* Jam praeſentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta eſt debilitate ſubita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. feſſus igitur malis praeteritis inſtantibusque, conſilio propinquorum adhibito, cum viſa atque audita, et obverſatum toties ſomno Jovem, minas iraſque coeleſtes, repraeſentatas caſibus ſuis, expoſuiſſet; conſenſu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad conſules lectica defertur. inde in curiam juſſu conſulum delatus, eadem illa cum Patribus ingenti omnium admiratione enarraſſet; ecce aliud miraculum! qui captus omnibus mem-

 bris

bris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quae secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hinc nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Haec, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione praesens violer.* Haec locutus abiit. Consules cum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad praecavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, coetu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.*

XXXVIII. Cum prope continuato agmine irent, praegressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes secunda irae verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viae campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum,*

ſcorum, ut omnia, inquit, *obliviſcamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qua per noſtram ignominiam ludos commiſere? An non ſenſiſtis, triumphatum hodie de vobis eſſe? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, ſpectaculo abeuntes fuiſſe? veſtras conjuges, veſtros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem praeconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioſo agmini fuere obvii, exiſtimaſſe putatis? niſi aliquod profecto nefas eſſe, quo, ſi interſimus ſpectaculo, violaturi ſimus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab ſede piorum, coetu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non ſuccurrit, vivere nos, quod maturarimus proficiſci? ſi hoc profectio, et non fuga eſt. Et hanc urbem vos non hoſtium ducitis, ubi, ſi unum diem morati eſſetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum eſt: magno eorum malo, qui indixere, ſi viri eſtis.* Ita et ſua ſponte irarum pleni, et incitati, domos inde digreſſi ſunt; inſtigandoque ſuos quisque populos effecere, ut omne Volſcum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum ſententia lecti Attius Tullus et C. Marcius exſul Romanus, in quo aliquanto plus ſpei repoſitum. Quam ſpem nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam eſſe. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volſcis tradidit. Inde in Latinam viam transverſis tramitibus transgreſſus, Satricum, Longulam, Poluſcam, Coriolos, novella haec Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Poſtremum ad urbem a Pedo ducit; et, ad foſſas Cluilias quinque ab urbe millia paſſuum caſtris poſitis, populatur inde agrum Romanum; cuſtodibus inter populatores miſſis, qui patriciorum agros intactos ſervarent: ſive infenſus plebi magis, ſive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quae profecto orta eſſet; adeo tribuni jam ferocem per ſe plebem criminando in primores civitatis inſtigabant. ſed externus timor,

 maxi-

maximum concordiae vinculum, quamvis ſuſpectos infenſosque inter ſe jungebat animos. *Id modo non conveniebat; quod ſenatus conſulesque nusquam alibi ſpem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius jam et Sex. Furius conſules erant. Eos, recenſentes legiones, praeſidia per muros aliaque, in quibus ſtationes vigiliasque eſſe placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poſcentium primum ſeditioſo clamore conterruit. deinde vocare ſenatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres, poſtquam apparuit, labare plebis animos; miſſique de pace ad Marcium oratores atrox reſponſum retulerunt: *Si Volſcis ager redderetur, poſſe agi de pace: ſi praeda belli per otium frui velint, memorem ſe et civium injuriae, et hoſpitum beneficii, anniſurum, ut appareat, exſilio ſibi irritatos, non fractos animos eſſe.* Iterum deinde iidem miſſi non recipiuntur in caſtra. Sacerdotes quoque, ſuis inſignibus velatos, iſſe ſupplices ad caſtra hoſtium, traditum eſt, nihilo magis quam legatos flexiſſe animum.

XL. Tum matronae ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt. Id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, ſecum in caſtra hoſtium irent; et, quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt, nuntiatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen; in primo (ut qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta offuſa oculis animoque religione motus eſſet) multo obſtinatior adverſus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui inſignem moeſtitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque ſtantem, *Niſi me fruſtrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjuxque et liberi adſunt.* Coriolanus, prope ut amens, conſternatus, ab ſede ſua cum ferret matri obviae complexum; mulier in iram ex precibus verſa,

Sine,

Sine, priusquam complexum accipio, ſciam, inquit, *ad hoſtem, an ad filium, venerim: captiva materne in caſtris tuis ſim? In hoc me longa vita et infelix ſenecta traxit, ut exſulem te, deinde hoſtem viderem? Potuiſti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infeſto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conſpectu Roma fuit, ſuccurrit: intra illa moenia domus ac penates mei ſunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego niſi peperiſſem, Roma non oppugnaretur; niſi filium haberem, libera in libera patria mortua eſſem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miſerius, poſſum: nec, ut ſim miſerrima, diu futura ſum. De his videris: quos, ſi pergis, aut immatura mors, aut longa ſervitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio ſui patriaeque, fregere tandem virum. complexus inde ſuos dimittit: ipſe retro ab urbe caſtra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppreſſum periiſſe tradunt; alii alio leto. apud Fabium, longe antiquiſſimum auctorem, usque ad ſenectutem vixiſſe eundem invenio. Refert certe, hanc ſaepe eum exacta aetate uſurpaſſe vocem, *Multo miſerius ſeni exſilium eſſe.* Non inviderunt laudes ſuas mulieribus viri Romani. adeo ſine obtrectatione gloriae alienae vivebatur. Monumento quoque quod eſſet, templum Fortunae Muliebri aedificatum dedicatumque eſt. Rediere deinde Volſci, adjunctis Aequis, in agrum Romanum. ſed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volſci Aequine imperatorem conjuncto exercitui darent, ſeditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hoſtium exercitus, haud minus pernicioſo quam pertinaci certamine, confecit. *Conſules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volſci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volſcis aequo Marte diſceſſum eſt.

XLI. **Sp. Caſſius deinde et Proculus Virginius conſules facti. cum Hernicis foedus ictum: agri partes

duae ademtae. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divifurus conful Caffius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum poffideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipfos poffeffores, periculo rerum fuarum terrebat. fed et publica Patribus follicitudo inerat, largitione confulem periculofas libertati opes ftruere. Tum primum lex agraria promulgata eft; nunquam deinde usque ad hanc memoriam fine maximis motibus rerum agitata. Conful alter largitioni refiftebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adverfante. quae primo coeperat faftidire, munus vulgatum a civibus iffe in focios. faepe deinde et Virginium confulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Peftilens collegae munus effe. Agros illos fervitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim affumi focios et nomen Latinum? Quid attinuiffe, Hernicis, paulo ante hoftibus, capti agri partem tertiam reddi, nifi ut hae gentes pro Coriolano duce Caffium habeant?* Popularis jam effe disfuafor et interceffor legis agrariae coeperat. uterque deinde conful certatim plebi indulgere. Virginius dicere, paffurum fe affignari agros, dum ne cui, nifi civi Romano, affignentur. Caffius, quia in agraria largitione ambitiofus in focios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere fibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud fecus, quam praefentem mercedem regni, afpernata plebes. adeo propter fufpicionem infitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum refpuebantur. Quem, ubi primum magiftratu abiit, damnatum necatumque conftat. Sunt, qui patrem auctorem ejus fupplicii ferant. eum, cognita domi caufa, verberaffe ac necaffe, peculiumque filii Cereri confecraviffe. fignum inde factum effe, et infcriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem eft, a quaeftoribus Caefone Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publice aedes. ea eft area ante Telluris aedem. * Ceterum five illud domefticum, five publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio confulibus.

XLII.

XLII. Haud diuturna ira populi in Caſſium fuit. Dulcedo agrariae legis ipſa per ſe, demto auctore, ſubibat animos: accenſaque ea cupiditas eſt malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volſcis Aequisque, militem praeda fraudavere. quidquid captum ex hoſtibus eſt, vendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum. Inviſum erat Fabium nomen plebi propter noviſſimum conſulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Aemilio Caeſo Fabius conſul crearetur. *Eo infeſtior facta plebes ſeditione domeſtica bellum externum excivit: bello deinde civiles diſcordiae intermiſſae. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volſcos et Aequos, duce Aemilio, proſpera pugna vicere. Plus tamen hoſtium fuga, quam proelium, abſumſit. adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites. Caſtoris aedes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata eſt. vota erat Latino bello, Poſtumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipſum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno ſunt dulcedine agrariae legis animi plebis. Tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres, ſatis ſuperque gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad reſiſtendum conſules fuere. Ea igitur pars reipublicae vicit. nec in praeſens modo, ſed in venientem etiam annum **M. Fabium Caeſonis fratrem, et magis inviſum alterum plebi accuſatione Sp. Caſſii, L. Valerium conſules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis eſt. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens poſt tres continuos conſulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, manſit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; et Volſci rebellarunt. ſed ad bella externa prope ſupererant vires: abutebanturque iis inter ſemetipſos certando. Acceſſere ad aegras jam omnium mentes prodigia coeleſtia, prope quotidianas in urbe agrisque oſtentantia minas. motique ira numinis cauſam nullam aliam vates canebant; publice privatique, nunc extis, nunc

per aves consulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit.

XLIII. *Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Aequis arma sumta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Caeso Fabius et Sp. Furius consules fiunt. ** Ortonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minabantur. Qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariae Patribus injungendae, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribuniciae potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius quam ipsius ejus collegae, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Aequos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam cum consul, praeter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in praesentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, moestique, (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt. adeo excellentibus ingeniis

citius

citius defuerit ars, qua civem regnant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. * Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, *Victam tribuniciam potestatem*, dicere, *priore anno; in praesentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quaesitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicae ac senatui conciliarent.* Praeceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos appellare; et consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciae potestatis vires salubres vellent reipublicae esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriae populorum conciliis fremebant, *Aeternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus saeviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus saevire solitos: eosdem in bello tamen paruisse*

fuisse ducibus. qualicunque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse. jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Aequis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata et Deos gesturos. Ea spes Etruscos armaverat, multis invicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil praeterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duae simul acies timendae essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eo magis praepropere agere: lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *Simulationem intestinae discordiae remedium timoris inventum: et consules magis non confidere, quam non credere suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* ad haec in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera, jacere. Haec, cum sub ipso vallo portisque streperent, haud aegre consules pati. at imperitae multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in praetorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse:*

esse: castris se tenerent. Edicunt inde, *ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros.* Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra, aegre abstinent, quin castra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collega concedente, cum silentium classico fecisset: *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi, victores se redituros ex hac pugna, jurant. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnae flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promtum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Vejens hostis Etruscaeque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Aequis. majus quoque aliud, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanas (adeo

hinc

hinc contumeliis hoſtes, hinc conſules mora exacerbaverant) proelium iniit. Vix explicandi ordinis ſpatium Etruſcis fuit, cum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emiſſis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuſcus, incautum inter multas verſantem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, praeceps Fabius in vulnus abiit. Senſit utraque acies unius viri caſum, cedebatque inde Romanus: cum M. Fabius conſul transiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc juraſtis*, inquit, *milites, fugientes vos in caſtra redituros? adeo ignaviſſimos hoſtes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos juraſtis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Conſuli tum Caeſo Fabius prioris anni conſul, *Verbisne iſtis, frater, ut pugnent, te imperaturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine eſt dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infeſtis haſtis provolant duo Fabii, totamque moverunt ſecum aciem.

XLVII. Proelio ex parte una reſtituto, nihilo ſegnius in altero cornu Cn. Manlius conſul pugnam ciebat: ubi prope ſimilis fortuna eſt verſata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, ſic in hoc ipſum conſulem Manlium, jam velut fuſos agentem hoſtes, et impigre milites ſecuti ſunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie ceſſit, interfectum rati, gradum retulere. ceſſiſſentque loco, ni conſul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, ſe victorem fuſo altero cornu adeſſe, rem inclinatam ſuſtinuiſſet. Manlius quoque ad reſtituendam aciem ſe ipſe coram offert. Duorum conſulum cognita ora accendunt militum animos. ſimul et vanior jam erat hoſtium acies, dum, abundante multitudine freti, ſub-

tracta

tracta ſubſidia mittunt ad caſtra oppugnanda. In quae haud magno certamine impetu facto, dum praedae magis, quam pugnae, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem ſuſtinere non potuerant, miſſis ad conſules nuntiis, quo loco res eſſent, conglobati ad praetorium redeunt, et ſua ſponte ipſi proelium renovant: et Manlius conſul, revectus in caſtra, ad omnes portas milite oppoſito, hoſtibus viam clauſerat. Ea deſperatio Tuſcis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam cum incurſantes, quacunque exitum oſtenderet ſpes, vano aliquoties impetu iſſent; globus juvenum unus in ipſum conſulem inſignem armis invadit. Prima excepta a circumſtantibus tela: ſuſtineri deinde vis nequit. Conſul mortifero vulnere ictus cadit, fuſique circa omnes. Tuſcis creſcit audacia. Romanos terror per tota caſtra trepidos agit, et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto conſulis corpore, patefeciſſent una porta hoſtibus viam. Ea erumpunt; conſternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt conſulem. ibi iterum caeſi fuſique paſſim. Victoria egregia parta, triſtis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque conſul, decernente ſenatu triumphum, *Si exercitus ſine imperatore triumphare poſſit, pro eximia eo bello opera facile paſſurum*, reſpondit: *ſe familia funeſta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba conſule altero amiſſo, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depoſitus triumphus clarior fuit. adeo ſpreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegae fratriſque ducit: idem in utroque laudator, cum, concedendo illis ſuas laudes, ipſe maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio conſulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, ſaucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam eſſe Fabii: nec hoc ulla, niſi ſalubri reipublicae, arte.

XLVIII. * Igitur non Patrum magis, quam plebis, ſtudiis Caeſo Fabius cum T. Virginio conſul factus, neque

neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiae ſpe, primo quoque tempore cum Patribus coaleſcerent animi plebis. Itaque principio anni cenſuit, priusquam quisquam agrariae legis auctor tribunus exſiſteret, occuparent Patres ipſi ſuum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime aequaliter darent. verum eſſe, habere eos, quorum ſanguine ac ſudore partus ſit. Aſpernati Patres ſunt: queſti quoque quidam, nimia gloria luxuriare et evaneſcere vividum quondam illud Caeſonis ingenium. Nullae deinde urbanae factiones fuere. Vexabantur incurſionibus Aequorum Latini. eo cum exercitu Caeſo miſſus, in ipſorum Aequorum agrum depopulandum transit. Aequi ſe in oppida receperunt, murisque ſe tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hoſte clades accepta temeritate alterius conſulis. actumque de exercitu foret, ni Caeſo Fabius in tempore ſubſidio veniſſet. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Vejentibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas ſenſerant legiones, agros incurſabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat. et alia bella aut praeſentia inſtabant, ut ab Aequis Volſcisque, non diutius, quam recens dolor proximae cladis transiret, quieſcentibus: aut mox moturos ſe apparebat Sabinos ſemper infeſtos, Etruriamque omnem. ſed Vejens hoſtis, aſſiduus magis, quam gravis, contumeliis ſaepius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ſinebat. Tum Fabia gens ſenatum adiit. conſul pro gente loquitur: *Aſſiduo magis, quam magno, praeſidio, ut ſcitis, Patres conſcripti, bellum Vejens eget. Vos alia bella curate: Fabios hoſtes Vejentibus date. Auctores ſumus, tutam ibi majeſtatem Romani nominis fore. Noſtrum id nobis velut familiare bellum, privato ſumtu gerere in animo eſt. Respublica et milite illic et pecunia vacet.* Gratiae ingentes actae. Conſul e curia egreſſus, comitante Fabiorum agmine, qui in veſtibulo curiae, ſenatusconſultum exſpectantes,

tes, ſteterant, domum rediit. Juſſi armati poſtero die ad limen conſulis adeſſe, domos inde diſcedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt. Familiam unam ſubiſſe civitatis onus; Vejens bellum in privatam curam, in privata arma verſum. Si ſint duae roboris ejusdem in urbe gentes; depoſcant, haec Volſcos ſibi, illa Aequos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos ſubigi populos poſſe. Fabii poſtero die arma capiunt: quo juſſi erant, conveniunt. Conſul, paludatus egrediens, in veſtibulo gentem omnem ſuam inſtructo agmine videt. acceptus in medium, ſigna ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem inceſſit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem ſperneret egregius quibuslibet temporibus ſenatus, ibant, unius familiae viribus Vejenti populo peſtem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum ſodaliumque, nihil medium, nec ſpem, nec curam, ſed immenſa omnia volventium animo; alia publica ſollicitudine excitata, favore et admiratione ſtupens; *ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares reddere: conſulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab ſe, omnes honores ſperare.* Praetereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen fauſtum atque felix mittant, ſoſpites brevi in patriam ad parentes reſtituant. Incaſſum miſſae preces. Infelici via dextro Jano portae Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus viſus locus communiendo praeſidio. *L. Aemilius inde et C. Servilius conſules facti. et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad praeſidium modo tutandum Fabii ſatis erant, ſed tota regione, qua Tuſcus ager Romano adjacet, ſua tuta omnia, infeſta hoſtium, vagantes per utrumque finem, facere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Vejentes, accito ex Etruria exercitu, praeſidium Cremerae oppugnant;

gnant; et Romanae legiones, ab L. Aemilio consule adductae, cominus cum Etruscis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modo incipiendae, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad Saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratae, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum praesidium, poenituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties aequo campo collatisque signis certatum. gensque una populi Romani saepe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora praedantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relicti agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, saepius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. haec spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. et cum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant. coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi orbem colligere. quae res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, omissa pugna,

quam

quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum ſe omnes inclinant. eo, niſi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primo reſtitere. mox, ut reſpirandi ſuperior locus ſpatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam ſubeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummiſſus Vejens in verticem collis evaſiſſet. ita ſuperior rurſus hoſtis factus. Fabii caeſi ad unum omnes, praeſidiumque expugnatum. trecentos ſex periſſe ſatis convenit: unum prope puberem aetate relictum, ſtirpem genti Fabiae, dubiisque rebus populi Romani ſaepe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. *Cum haec accepta clades eſſet, jam C. Horatius et T. Menenius conſules erant. Menenius adverſus Tuſcos victoria elatos confeſtim miſſus. Tum quoque male pugnatum eſt, et Janiculum hoſtes occupavere: obſeſſaque urbs foret, ſuper bellum annona premente, (transierant enim Etruſci Tiberim) ni Horatius conſul ex Volſcis eſſet revocatus: adeoque id bellum ipſis inſtitit moenibus, ut primo pugnatum ad Spei ſit aequo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento ſuperior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto priſtino animo, in futura proelia id certamen fecit. **A. Virginius et Sp. Servilius conſules fiunt. poſt acceptam proximam pugnae cladem Vejentes abstinuere acie. populationes erant, et velut ab arce Janiculi paſſim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agreſtes erant. Capti deinde eadem arte ſunt, qua ceperant Fabios. ſecuti dedita opera paſſim ad illecebras propulſa pecora, praecipitavere in inſidias. quo plures erant, major caedes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis cauſa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, caſtra Servilii conſulis adorti ſunt oppugnare. inde fuſi magna caede in Janiculum ſe aegre recepere. Confeſtim conſul et ipſe transit Tiberim, caſtra ſub Janiculo communit. poſtero die, luce orta, nonnihil et heſterna felicitate

pugnae ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit; foediusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegae ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, cum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio diem dicunt. invidiae erat amissum Cremerae praesidium, cum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Cum et Patres haud minus, quam pro Coriolano adnixi essent, et patris Agrippae favor haud dum exolevisset; in multa temperarunt tribuni. cum capitis anquisissent, duo millia aeris damnato multam dixerunt. ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudinemque: inde morbo absumtum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, *C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque, tribunicios impetus tulit. Et huic proelium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum saeviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. juvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Mene-

Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde caedes magis, quam proelium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat: tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duae potentissimae et maximae finitimae gentes superatae sunt. Dum haec ad Vejos geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti praeda, praeter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliaeque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. *L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciae in annos quadraginta petentibus datae, frumento stipendioque imperato. Paci externae confestim continuatur discordia domi. agrariae legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. †L. Aemilius et Opiter Virginius consulatum

latum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicae abstineant; consulares vero fasces, praetextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus velut insulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit; exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere. ubi cum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quaeque maxime placebat sententia. nec auctori quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, cum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, cum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratae leges haberent, morte collegae monitos. Nec Patres satis moderate ferre laetitiam. adeoque neminem noxae poenitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere,

cere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemtius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios cum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. Cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero, *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum Volero, et praevalens ipse, et adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, et fidem plebis imploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad proelium se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantae tempestati cum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, cum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. * Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium

opinionem, qui eum vexandis prioris anni conſulibus permiſſurum tribunatum credebant, poſt publicam cauſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeji magiſtratus tributis comitiis fierent. Haud parva res ſub titulo prima ſpecie minime atroci ferebatur; ſed quae patriciis omnem poteſtatem per clientium ſuffragia creandi, quos vellent, tribunos, auferret. Huic actioni, gratiſſimae plebi, cum ſumma vi reſiſterent Patres; nec, quae una vis ad reſiſtendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut conſulum aut principum adduci poſſet; res tamen, ſuo ipſa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. *Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus inviſum infeſtumque plebi, conſulem faciunt Collega ei T. Quinctius datur. Principio ſtatim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. ſed ut inventor legis Volero, ſic Laetorius, collega ejus, auctor cum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod aetatis ejus haud quisquam manu promtior erat. Is, cum Volero nihil, praeterquam de lege, loqueretur, inſectatione abſtinens conſulum, ipſe in accuſationem Appii, familiaeque ſuperbiſſimae ac crudeliſſimae in plebem Romanam, exorſus, cum a Patribus non conſulem, ſed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum eſſe contenderet; rudis in militari homine lingua non ſuppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non facile loquor*, inquit, *Quirites*, *quam, quod locutus ſum*, *praeſto; craſtino die adeſte. Ego hic aut in conſpectu veſtro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum poſtero die. conſules nobilitasque ad impediendam legem in concione conſiſtunt. Submoveri Laetorius jubet, praeterquam qui ſuffragium ineant. Adoleſcentes nobiles ſtabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Laetorius jubet. Conſul Appius negare, jus eſſe tribuno in quenquam niſi in plebejum. Non enim populi, ſed plebis, eum magiſtra-

giſtratum eſſe. nec illum ipſum ſubmovere pro imperio poſſe more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contemtim de jure diſſerendo perturbare Laetorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, privatum eſſe clamitans, ſine imperio, ſine magiſtratu; violatusque eſſet tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet, et concurſus hominum in forum ex tota urbe concitatae multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempeſtatem: certatumque haud incruento proelio foret, ni Quinctius, conſul alter, conſularibus negotio dato, ut collegam vi, ſi aliter non poſſent, de foro abducerent, ipſe nunc plebem ſaevientem precibus leniſſet, nunc oraſſet tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent irae ſpatium. non vim ſuam illis tempus ademturum; ſed conſilium viribus additurum. et Patres in populi, et conſulem in Patrum fore poteſtate.*

LVII. Aegre ſedata ab Quinctio plebs, multo aegrius conſul alter a Patribus. Dimiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent. ubi cum timor atque ira invicem ſententias variaſſent; quo magis, ſpatio interpoſito, ab impetu ad conſultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia eſſet. Ab Appio petitur, *Ut tantam conſularem majeſtatem eſſe vellet, quanta eſſe in concordi civitate poſſet. Dum tribuni conſulesque ad ſe quisque omnia trahant, nihil relictum eſſe virium in medio: diſtractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu ſit, quam ut incolumis ſit, quaeri.* Appius contra, teſtari Deos atque homines, *rempublicam prodi per metum ac deſeri. non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptae ſint.* Victus tamen Patrum conſenſu quievit. lex ſilentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni ſunt: numero etiam addito, tres, perinde ac duo antea fuerint, Piſo auctor eſt. Nominat quoque tribunos,

nos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Maecilium. Volſcum Aequicumque inter ſeditionem Romanam eſt bellum coortum. vaſtaverant agros, ut, ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet. Compoſitis deinde rebus, caſtra retro movere. Ap. Claudius in Volſcos miſſus. Quinctio Aequi provincia evenit. Eadem in militia ſaevitia Appii, quae domi, eſſe liberior, quod ſine tribuniciis vinculis erat. Odiſſe plebem plus quam paterno odio: ſe victum ab ea: ſe unico conſule objecto adverſus tribuniciam poteſtatem, perlatam legem eſſe; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum ſpe, priores impedierint conſules. Haec ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſaevo imperio exercitum ſtimulabat. nec ulla vi domari poterat. tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otioſe, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coërcebat. Si citius agi vellet agmen, tardius ſedulo incedere: ſi adhortator operis adeſſet, omnes ſua ſponte motam remittere induſtriam. praeſenti vultus demittere, tacite praetereuntem exſecrari: ut invictus ille odio plebejo animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate promta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebi cavillans interdum et Volerones vocare.

LIX. Nihil eorum Volſci neſciebant, inſtabantque eo magis, ſperantes, idem certamen animorum adverſus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adverſus Fabium conſulem habuiſſet. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, ſed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit caſtra; nec ante reſtitit, quam ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit, foedamque extremi agminis caedem. Tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo ſubmoveretur hoſtis: ſatis tamen appareret, capi tantum caſtra militem Romanum noluiſſe. alii gaudere ſua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum inſuper ſaevire vellet, concionemque advocaret,

caret; concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil praeter tempus noxae lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronuntiari cum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugae, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. *Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, cum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. et natura Quinctius erat lenior, et saevitia infelix collegae, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantae concordiae ducis exercitusque non ausi offerre se, Aequi vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actae praedae. omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam praemio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu,

tu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria suscepti certaminis, quam usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex consilio submovendis, quam virium aut plebi additum est, aut demtum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tib. Aemilio consulibus, cum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo aeque annisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suae, ad omnes tribunicios plebejosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratae objici plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minae plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeoque constantia sua et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quam prodicta dies veniret, morbo moritur. cujus cum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solemni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam aequis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

LXII.

LXII. Eodem anno Valerius conſul, cum exercitu in Aequos profectus, cum hoſtem ad proelium elicere non poſſet, caſtra oppugnare eſt adortus. Prohibuit foeda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus coelo dejecta. Admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato, adeo tranquilla ſerenitas reddita: ut, velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter conſul Aemilius in Sabinis bellum geſſit. et ibi, quia hoſtis moenibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde, non villarum modo, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, cum praedatoribus occurriſſent, ancipiti proelio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem, integro inde decedens bello.

LXIII. *Inter haec bella, manente discordia domi, T. Numicius Priſcus, A. Virginius conſules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariae legis, ultimaque vis parabatur, cum, Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum fugaque agreſtium cognitum eſt. ea res maturam jam ſeditionem ac prope erumpentem repreſſit. Conſules, coacti extemplo ab ſenatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem, nihil aliud quam perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Aequos profectus. ibi ex inſidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapſam negligentia conſulis, reſtituit. Melius in Volſcis imperatum eſt. Fuſi primo proelio hoſtes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam acti. quam conſul oppugnare non auſus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes inceſſere. **deinde ipſi paucis poſt diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

LXIV.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; ſed, ut ſemper alias, ſollicitae certamine Patrum et plebis. Irata plebs intereſſe conſularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum conſules creati T. Quinctius, Q. Servilius. ſimilem annum priori conſules habent, ſeditioſa initia; bello deinde externo tranquilla. Sabini, Cruſtuminos campos citato agmine transgreſſi, cum caedes et incendia circum Anienem flumen feciſſent, a porta prope Collina moenibusque pulſi, ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere. quos Servilius conſul infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci aequis locis non potuit; populationem adeo effuſe fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta praeda rediret. Et in Volſcis respublica egregie geſta, cum ducis, tum militum opera. Primum aequo campo ſignis collatis pugnatum, ingenti caede utrinque, plurimo ſanguine. et Romani, quia paucitas damno ſentiendo propior erat, gradum retuliſſent; ni ſalubri mendacio conſul, fugere hoſtes ab cornu altero clamitans, concitaſſet aciem. impetu facto, dum ſe putant vincere, vicere. Conſul, metuens ne nimis inſtando renovaret certamen, ſignum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete ſumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volſcis Aequisque populis in caſtra venit, haud dubitans, ſi ſenſerint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad caſtra oppugnanda veniunt. Quinctius, ſedato tumultu, quem terror ſubitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem juſſiſſet, Hernicorum cohortem in ſtationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impoſitos, canere ante vallum jubet, ſollicitumque hoſtem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in caſtris fuere, ut ſomni quoque Romanis copia eſſet. Volſcos ſpecies armatorum peditum, quos et plures eſſe, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et inſueto ſedente equite, et inſuper aures agitante ſonitu, ſaeviebant, intentos velut ad impetum hoſtium tenuit.

LXV.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer ſatiatusque ſomno productus in aciem; feſſum ſtando et vigiliis Volſcum primo impetu perculit. quanquam ceſſere magis, quam pulſi hoſtes ſunt: quia ab tergo erant clivi, in quos poſt principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Conſul, ubi ad iniquum locum ventum eſt, ſiſtit aciem. miles aegre teneri, clamare et poſcere, ut perculſis inſtare liceat. Ferocius agunt equites: circumfuſi duci vociferantur ſe ante ſigna ituros. Dum cunctatur conſul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, ſe ituros: clamoremque res eſt ſecuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, curſu ſubeunt. Volſcus, effuſis ad primum impetum miſſilibus telis, ſaxa objacentia pedibus ingerit in ſubeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex ſuperiore loco. ſic prope oneratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum conſul, increpando ſimul temeritatem, ſimul ignaviam, pudore metum excuſſiſſet. Reſtitere primo obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. tum rurſus, impetu capto, enituntur, atque exſuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in ſummum clivi jugum evaderent, cum terga hoſtes dedere: effuſoque curſu paene agmine uno fugientes ſequentesque caſtris incidere. In eo pavore caſtra capiuntur. qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; ſed quod jam inde ab infelici pugna caſtrisque amiſſis ceciderant animi.

EPITOME LIBRI III.

Seditiones de agrariis legibus factae. Capitolium, ab exſulibus et ſervis occupatum, caeſis iis receptum eſt. Cenſus bis actus eſt. priore luſtro cenſa ſunt civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim, praeter orbos orbusque.

que. sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Cum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, cum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, cam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum positis, cum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, cum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, cum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnae luxuriae exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coëgitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui praecipue poenam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res praeterea contra Sabinos, et Volscos, et Aequos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani judicium: qui, judex inter Ardeates et Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

LIBER III.

I. Antio capto, *Ti. Aemilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctae ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem, contra consules saepe tentatam,

tam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Haec sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romae agrum malle, quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius insequenti anno *(is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Aequos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium **annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Aequis dederat, ea provincia data. qui, haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Aequos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit: *Q. Fabium consulem dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcunque sit, etiam nunc, poenitere sua sponte Aequos, quam pati hostilia, malle. Si poeniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum.* Haec dicta adeo nihil moverunt quenquam, ut legati prope violati sint; exerci-

ercitusque in Algidum adverſus Romanos miſſus. Quae ubi Romam ſunt nuntiata, indignitas rei, magis quam periculum, conſulem alterum ab urbe excivit. ita duo conſulares exercitus ad hoſtem acceſſere acie inſtructa, ut confeſtim dimicarent. Sed cum forte haud multum diei ſupereſſet, unus ab ſtatione hoſtium exclamat: *Oſtentare hoc eſt, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem inſtruitis. longiore luce ad id certamen, quod inſtat, nobis opus eſt. Craſtino die oriente ſole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem poſterum in caſtra reducitur, longam venire noctem ratus, quae moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo ſomnoque curant. ubi illuxit poſtero die, prior aliquanto conſtitit Romana acies; tandem et Aequi proceſſere. Proelium fuit utrinque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Aequos conſcientia contracti culpa periculi, et deſperatio futurae ſibi poſtea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen ſuſtinuere aciem Romanam Aequi: pulſique cum in fines ſuos ſe recepiſſent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commiſſa res ſit. Aequos populationibus incurſionibusque meliores eſſe: et multas paſſim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque caſtris praeſidio, egreſſi tanto cum tumultu invaſere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in caſtris obſeſſus hoſtis memor populationis eſſet, timeri poterat. agreſtesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec praedonum parvas manus, ſed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adeſſe hoſtium, et infeſto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. curſus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captae urbis abeſſe. Forte ab Algido Quinctius conſul redierat Romam, (id remedium timo-

timori fuit) tumultuque ſedato, victos timeri increpans hoſtes, praeſidia portis impoſuit. Vocato dein ſenatu, cum, ex auctoritate Patrum juſtitio indicto, profectus ad tutandos fines eſſet, Q. Servilio praefecto urbis relicto, hoſtem in agris non invenit. Ab altero conſule res geſta egregie eſt. qui, qua venturum hoſtem ſciebat, gravem praeda, eoque impeditiore agmine incedentem aggreſſus, funeſtam ei populationem fecit. Pauci hoſtium evaſere ex inſidiis: praeda omnis recepta eſt. ſic finem juſtitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii conſulis in urbem fecit. Cenſus deinde actus, et conditum ab Quinctio luſtrum. cenſa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim dicuntur, praeter orbos orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum. in oppida ſua ſe recepere, uri ſua popularique paſſi. Conſul, cum aliquoties per omnem hoſtium agrum infeſto agmine populabundus iſſet, cum ingenti laude praedaque Romam rediit.

IV. * Conſules inde A. Poſtumius Albus, Sp. Furius Fuſus. Furios Fuſios ſcripſere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipſorum eſſe, quae nominum eſt, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter conſulum bellum gereret. Itaque Aequi ab Ecetranis Volſcis praeſidium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hae perpetuo in Romanos odio certavere) bellum ſumma vi parabatur. Sentiunt Hernici, et praedicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos deſciſſe. ſuſpecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, cum oppidum captum eſſet, confugiſſet ad Aequos. isque miles per bellum Aequicum vel acerrimus fuit. Compulſis deinde in oppida Aequis, ea multitudo dilapſa cum Antium rediſſet, ſua ſponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, cum defectionem parari delatum ad ſenatum eſſet, datum negotium eſt conſulibus, ut, principibus coloniae Romam excitis, quaererent, quidnam rei eſſet. qui cum haud gravati veniſſent, introducti a conſulibus ad ſenatum, ita reſponderunt ad interrogata, ut magis ſuſpecti, quam

venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnae commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quae forma senatusconsulti ultimae semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videret ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romae manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad praesidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curae aut laboris. vigiliae in urbe, stationes ante portas, praesidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit; et, cum persequi posset, metu substitit, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, per-

ſequendi ſtudio, neque hoſtium ab tergo incurſum vidit. ita exclufus, multis ſaepe fruſtra conatibus captis, ut viam ſibi ad caſtra faceret, acriter dimicans cecidit. Et conſul, nuntio circumventi fratris converſus ad pugnam, dum ſe temere magis, quam ſatis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, aegre ab circumſtantibus ereptus, et ſuorum animos turbavit, et ferociores hoſtes fecit. qui, caede legati et conſulis vulnere accenſi, nulla deinde vi ſuſtineri potuere, cum compulſi in caſtra Romani rurſus obſiderentur, nec ſpe, nec viribus pares. veniſſetque in periculum ſumma rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu ſubveniſſet. Is, intentos in caſtra Romana Aequos legatique caput ferociter oſtentantes ab tergo adortus, ſimul ad ſignum a ſe procul editum ex caſtris eruptione facta, magnam vim hoſtium circumvenit. Minor caedes, fuga effuſior Aequorum in agro fuit Romano. in quos palatos, praedam agentes, Poſtumius aliquot locis, quibus opportuna impoſuerat praeſidia, impetum dedit. ii vagi, diſſipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum ſaucio conſule revertentem, incidere. Tum conſularis exercitus egregia pugna conſulis vulnus, legati et cohortium ultus eſt caedem. magnae clades ultro citroque illis diebus et illatae et acceptae. Difficile ad fidem eſt in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere ſummas: Romanos cecidiſſe in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Poſtumio conſule duo millia et quadringentos caeſos: ceteram multitudinem, praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam eſſe caede. interfecta inde quatuor millia, et, exſequendo ſubtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reditum et juſtitium remiſſum eſt, coelum viſum eſt ardere plurimo igni; portentaque alia aut obverſata oculis, aut vanas exterritis oſtentavere ſpecies. His avertendis terroribus in triduum feriae indictae, per quas omnia delubra pacem Deûm expoſcentium virorum mulie-

mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinae Hernicaeque ab ſenatu, gratiis ob impigram militiam actis, remiſſae domos. Antiates mille milites, quia ſerum auxilium poſt proelium venerant, prope cum ignominia dimiſſi.

VI. * Comitia inde habita. creati conſules L. Aebutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, conſulatum ineunt. Grave tempus et forte annus peſtilens erat urbi agriſque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agreſtibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium et odore inſolito urbanos, et agreſtem, confertum in arcta tecta, aeſtu ac vigiliis angebat, miniſteriaque invicem ac contagio ipſa vulgabant morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro ſuo Aequos Volſcosque conjunctis copiis caſtra poſuiſſe. inde exercitu ingenti fines ſuos depopulari. Praeterquam quod infrequens ſenatus indicio erat ſociis, afflictam civitatem peſtilentia eſſe, moeſtum etiam reſponſum tulere: *ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur. Urbem Romanam ſubita Deûm ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut ſemper alias, ſociis opem laturos.* Diſceſſere ſocii, pro triſti nuntio triſtiorem domum referentes; quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit. pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi cum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia non praeſidiis modo deſerta, ſed etiam cultu agreſti, tranſirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Aebutius erat Romanus conſul. collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam. affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere aetas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent. Munus vigiliarum ſenatores, qui per aetatem ac valetudinem poterant, per ſe

se ipsi obibant: circuitio ac cura aedilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii praesides ac fortuna urbis tutata est, quae Volscis Aequisque, praedonum potius mentem, quam hostium, dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana moenia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine praeda tempus tererent, cum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi cum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam aequo proelio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in praesentia fuit. Haud minor Romae fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deûm. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratae passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum coelestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace Deûm impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque ani-

mis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exiſſent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, conſules creat *L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; ſive ille Vetuſius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles conſulatum ineunt, jam ſatis valida civitate, ut non ſolum arcere bellum, ſed ultro etiam inferre poſſet. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines ſuos tranſcendiſſe hoſtes, impigre promiſſum auxilium. duo conſulares exercitus ſcripti. Veturius miſſus in Volſcos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis ſociorum agro oppoſitus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo proelio hoſtes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis ſedet, praedonum agmen fefellit, ſupra montes Praeneſtinos ductum, inde demiſſum in campos. Vaſtavere agros Praeneſtinum Gabinumque: ex Gabino in Tuſculanos flexere colles. urbi quoque Romae ingens praebitus terror, magis in re ſubita, quam quod ad arcendam vim parum virium eſſet. Q. Fabius praeerat urbi. is, armata juventute, diſpoſitisque praeſidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hoſtes, praeda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non auſi; cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hoſtium abſcederent, eo ſolutiore cura in Lucretium incidunt conſulem, jam ante exploratis itineribus ſuis inſtructum, et ad certamen intentum. Igitur, praeparatis animis, repentino pavore perculſos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulſos in cavas valles, cum exitus haud in facili eſſent, circumveniunt. Ibi Volſcum nomen prope deletum eſt. tredecim millia quadringentos ſeptuaginta cecidiſſe in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, ſigna viginti ſeptem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etſi adjectum aliquid numero ſit, magna certe caedes fuit. Victor conſul, ingenti praeda potitus, eadem in ſtativa rediit. Tum conſules caſtra conjungunt: et Volſci Aequique afflictas vires ſuas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fuſis hoſtibus, etiam caſtra capta.

IX.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundaeque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberae civitati, invehebatur: *Nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, cum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a praefecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente aegra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem saevitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut coeperit. Vos*, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam,*

diam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absumtis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti praeda, majore multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies cum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Aequisque: triumphantem secutae suae legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules * P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno coelum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetus caedesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volscos et Aequos, etsi accisae res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut haec dicta in senatu sunt, delectus edicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Volsci, alteri ut Aequi provincia esset. Tribuni coram in foro personare,

Fabu-

Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia, occidione prope occisos Volscos et Aequos movere sua sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quaeri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, oneratam armis, ex urbe praecipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Haec tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundae causa: et statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quae per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixae, cum discedere populum jussissent tribuni, quod Patres se submoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quae non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciaeque esset. Multum et consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliae offerrent. Caeso erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus. ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promtior, in civitate haberetur. Hic, cum in medio patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, saepe pulsi

pulſi foro tribuni, fuſa ac fugata plebs eſt. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut ſatis appareret, ſi ſic agi liceret, victam legem eſſe. Tum, prope jam perculſis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Caeſoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obſtare legi, agitare plebem, tribunos velut juſto perſequi bello. Accuſator pati reum ruere, invidiaeque flammam ac materiam criminibus ſuis ſuggerere: legem interim, non tam ad ſpem perferendi, quam ad laceſſendam Caeſonis temeritatem, ferre. Ibi multa, ſaepe ab juventute inconſulte dicta factaque, in unius Caeſonis ſuſpectum incidunt ingenium: tamen legi reſiſtebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid ſentitis jam, vos, Quirites, Caeſonem ſimul civem et legem, quam cupitis, habere non poſſe? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obſtat: omnes Tarquinios ſuperbia exſuperat. Exſpectate, dum conſul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.* Aſſentiebantur multi, pulſatos ſe querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque, vulgo homines in damnatione Caeſonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prenſabat ſingulos. ſequebantur neceſſarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter conſul fuerat, cum multa referret ſua familiaeque decora, affirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturae virtutis unquam exſtitiſſe. Suum primum militem fuiſſe; ſe ſaepe vidente pugnaſſe in hoſtem.* Sp. Furius, *miſſum ab Quinctio Capitolino ſibi eum in dubiis ſuis rebus veniſſe ſubſidio, neminem unum eſſe, cujus magis opera putet rem reſtitutam.* L. Lucretius, conſul anni prioris, recenti gloria nitens, ſuas laudes participare cum Caeſone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: ſuadere et monere, *juvenem egregium, inſtructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque veniſſet, ſuum, quam alienum, mallent civem eſſe.*

Quod

Quod offendat in eo, fervorem et audaciam, aetatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, finerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quenquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum praeferebant.

XIII. Premebat reum, praeter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Subura, incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Caesone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Haec Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Caeso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci. patricii contra vi resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sibi reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniae quantam aequum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus aeris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimis-

missus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die cum excusaretur solum vertisse exsilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegae appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Cum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Caesonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicae; juniores, id maxime quod Caesonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Cum primo post Caesonis exsilium lex coepta ferri est; instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quidquam gloriae domum invidiaeque ferret; mille pro uno Caesones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi cum de lege agi coeptum esset. Alibi popularis juventus erat. nec cetera modo tribuni tranquillo peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. Ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. * Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendae aut accipiendae cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent.

rent. *Conjurationem factam, exsulum Romae esse: interficiendorum tribunorum, trucidandae plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribuniciam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quae ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis et Aequis statum jam ac prope solemne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum, et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta caedes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum praecipites pavore in forum devolant. alternae voces, *Ad arma*, et *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, praesidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat: *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Aequos, et omnia extrema tentaturum et concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. praeter ea tamen, quae denuntiabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinae Etruscaeque legiones ex composito adessent; tum aeterni hostes Volsci et Aequi, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus

ſuus cuique domi hoſtis eſſet: cui nec credere, nec, non credendo, ne infeſtior fieret, fidem abrogare, ſatis erat tutum. Vixque concordia ſiſti videbatur poſſe. tantum ſuperantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. manſuetum id malum, et per aliorum quietem malorum ſemper exoriens, tumque eſſe peregrino terrore ſopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, ſed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium inſediſſe contenderent: patriciorum hoſpites clientesque, ſi perlata lege fruſtra tumultuatos eſſe ſe ſentiant; majore, quam venerint, ſilentio abituros. Concilium inde legi perferendae habere, avocato populo ab armis. Senatum interim conſules habent, alio ſe majore ab tribunis metu oſtendente, quam quem nocturnus hoſtis intulerat.

XVII. Poſtquam arma poni, et diſcedere homines ab ſtationibus nuntiatum eſt, P. Valerius, collega ſenatum retinente, ſe ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei eſt*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu et auſpicio rempublicam everſuri eſtis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui ſervitia veſtra non commovit auctor? Cum hoſtes ſupra caput ſint, diſcedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione verſa: *Si vos urbis, Quirites, ſi veſtri nulla cura tangit; at vos veremini Deos veſtros ab hoſtibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, et Minerva, alii Dii Deaeque obſidentur. caſtra ſervorum publicos veſtros penates tenent. Haec vobis forma ſanae civitatis videtur? Tantum hoſtium non ſolum intra muros eſt, ſed in arce ſupra forum curiamque: comitia interim in foro ſunt: ſenatus in curia eſt: velut cum otium ſuperat, ſenator ſententiam dicit: alii Quirites ſuffragium ineunt. Non, quidquid Patrum plebisque eſt, conſules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare auguſtiſſimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepiſti, da ſtirpi*

tuae.

tuae. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribuniciae potestatis sacrarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina coepta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse; sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum haec in foro sedandae discordiae causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbatae urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno opere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales Deos, fidemque foederum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium: juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri*

se fissent, quae fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum. Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes; nec ulli satis rei, praeterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegérent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Prae ardore impetuque tantae rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum caede sua foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suae fortunae a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiae actae: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, *ut P. Valerii fidem exsolverent:* instare Claudio: *ut collegae Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare, *passurum agi de lege.* Hae tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Caesonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Caesoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo,*

lin

lingua criminibusque regnarent. Cum Caesone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. Aulus, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem aestimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque. cum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romae, sumta sunt arma In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo, quam cum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium,* inquit, *Quirites, in Volsos et Aequos mihi atque collegae legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quaerendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero*, inquit Quinctius, *nihil delectu opus est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, cum sacramento adacti sint.* Sed nondum haec, quae nunc tenet seculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendae rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis, quod, *et augures jussos adesse ad Regillum lacum*, fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romae vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.* Terrebant haec: sed ille maximus terror animos agitabat, quod saepius Quinctius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem aegram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicae, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatus-

natusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiae habere. levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quae ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. *Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentae. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Aequis Latini atque Hernici nuntiabant. jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. aegreque impetratum a tribunis, ut bellum praeverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romae praesidio esset, ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex foedere: duaeque partes socio-

 rum

rum in exercitu, tertia civium fuit. Poſtquam ad diem praeſtitutum venerunt ſocii, conſul extra portam Capenam caſtra locat. inde, luſtrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido ſtativisque hoſtium conſedit. Ubi cum Volſci, quia nondum ab Aequis veniſſet exercitus, dimicare non auſi, quemadmodum quieti vallo ſe tutarentur, pararent; poſtero die Fabius, non permixtam unam ſociorum civiumque, ſed trium populorum tres ſeparatim acies circa vallum hoſtium inſtruxit. Ipſe erat medius cum legionibus Romanis. inde ſignum obſervare juſſit, ut pariter et ſocii rem inciperent, referrentque pedem, ſi receptui cecinisſet. equites item ſuae cuique parti poſt principia collocat. Ita trifariam adortus caſtra circumvenit: et, cum undique inſtaret, non ſustinentes impetum Volſcos vallo deturbat. Transgreſſus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam caſtris expellit. Inde effuſe fugientes eques, qui ſuperare vallum haud facile fuerat, cum ad id ſpectator pugnae adſtitiſſet, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos caedendo. Magna et in caſtris et extra munimenta caedes fugientium fuit: ſed praeda major; quia vix arma ſecum efferre hoſtis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes ſilvae texiſſent.

XXIII. Dum ad Antium haec geruntur, interim Aequi, robore juventutis praemiſſo, arcem Tuſculanam improviſo nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tuſculi conſidunt, ut diſtenderent hoſtium copias. Haec celeriter Romam, ab Roma in caſtra Antium perlata, movent Romanos haud ſecus, quam ſi Capitolium captum nuntiaretur. adeo et recens erat Tuſculanorum meritum, et ſimilitudo ipſa periculi repoſcere datum auxilium videbatur. Fabius, omiſſis omnibus, praedam ex caſtris raptim Antium convehit. Ibi modico praeſidio relicto, citatum agmen Tuſculum rapit. nihil praeter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma conſul Cornelius ſubvehit. Aliquot menſes Tuſculi bellatum. parte exercitus conſul caſtra Aequorum oppugnabat: partem Tuſculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi

nun-

unquam eo ſubiri potuit. fames poſtremo inde detraxit hoſtem. Quo poſtquam ventum ad extremum eſt, inermes undique omnes ſub jugum ab Tuſculanis miſſi. hos, ignominioſa fuga domum ſe recipientes, Romanus conſul in Algido conſecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen eſt) exercitu relicto caſtra locat. Et alter conſul, poſtquam moenibus jam Romanis, pulſo hoſte, periculum eſſe deſierat, et ipſe ab Roma profectus. Ita bifariam conſules ingreſſi hoſtium fines, ingenti certamine hinc Volſcos, hinc Aequos populantur. Eodem anno deſciſſe Antiates, apud pleroſque auctores invenio. L. Cornelium conſulem id bellum geſſiſſe, oppidumque cepiſſe, certum affirmare, quia nulla apud vetuſtiores ſcriptores ejus rei mentio eſt, non auſim.

XXIV. Hoc bello profecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: fruſtrationem eam legis tollendae eſſe. ſe nihilominus rem ſuſceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius praefectus urbis, ut actiones tribuniciae in adventum conſulum differentur. Erat et nova exorta cauſa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaeſtores M. Volſcio, quod falſus haud dubie teſtis in Caeſonem exſtitiſſet, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volſcii, ex quo ſemel fuerit aeger, unquam non modo viſum in publico, ſed ne aſſurrexiſſe quidem ex morbo, multorumque tabe menſium mortuum: nec his temporibus, in quae teſtis crimen conjeciſſet, Caeſonem Romae viſum: affirmantibus, qui una meruerant, ſecum eum tum frequentem ad ſigna ſine ullo commeatu fuiſſe. ni ita eſſet, multi privatim ferebant Volſcio judices. Cum ad judicium ire non auderet, omnes eae res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volſcii, quam Caeſonis Volſcio teſte fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quaeſtores habere de reo, niſi prius habita de lege eſſent, paſſuros negabant. ita extracta utraque res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia ſilentium de

lege erat, perculſos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum diſceptationem ab lege certamen averterant, et cum conſules nihilominus adverſus continuationem tribunatus, quam ſi lex minuendae ſuae majeſtatis cauſa promulgata ferretur, tetendiſſent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax eſt petentibus data. Cenſus, res priore anno inchoata, perficitur: idque luſtrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt cenſa civium capita centum ſeptemdecim millia trecenta novemdecim. Conſulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etſi non concors, minus tamen, quam alias, infeſta civitas fuit.

XXV. *L. Minucius inde et C. Nautius conſules facti duas reſiduas anni prioris cauſas exceperunt. Eodem modo conſules legem, tribuni judicium de Volſcio impediebant: ſed in quaeſtoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Voleſi nepote, quaeſtor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter conſul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Caeſo, neque reipublicae maximus juvenum reſtitui poſſet, falſum teſtem, qui dicendae cauſae innoxio poteſtatem ademiſſet, juſto ac pio bello perſequebatur. Cum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum menſium ſpatium conſulibus datum eſt ad inſpiciendam legem: ut, cum edocuiſſent populum, quid fraudis occultae ferretur, ſinerent deinde ſuffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui, rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tuſculanum, hoſtili populatione veniunt, plenique praedae in Algido caſtra locant. In ea caſtra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Poſtumius, legati ab Roma, venerunt queſtum injurias, et ex foedere res repetitum. eos Aequorum imperator, *quae mandata habeant ab ſenatu Romano, ad quercum* jubet *dicere: ſe alia interim acturum.*

quer-

quercus ingens arbor praetorio imminebat, cujus umbra opaca fedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *et haec*, inquit, *facrata quercus, et quidquid Deorum eft, audiant foedus a vobis ruptum: noftrisque et nunc querelis adfint, et mox armis: cum Deorum hominumque fimul violata jura exfequemur.* Romam ut rediere legati, fenatus juffit, alterum confulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni fuo more impedire delectum. et forfitan ad ultimum impediffent; fed novus fubito additus terror eft.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infefta populatione venit. foedati agri, terror injectus urbi eft. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus fruftra tribunis, magni duo exercitus fcripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: caftrisque ad Eretum pofitis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incurfionibus, tantam vaftitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, cum haud procul ab hofte caftra pofuiffet, nulla magnopere clade accepta, caftris fe pavidus tenebat. Quod ubi fenferant hoftes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti caftra, poftquam parum vis aperta profecerat, munitiones poftero die circumdant. quae priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinquo equites, inter ftationes hoftium emiffi, Romani pertulere, confulem exercitumque obfideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam infperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, fi urbem, non caftra, hoftes obfiderent. Nautium confulem arceffunt. in quo cum parum praefidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculfam reftitueret, L. Quinctius Cincinnatus confenfu omnium dicitur. Operae pretium eft audire, qui omnia prae divitiis humana fpernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant effe, nifi ubi effufe affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, con-

tra eum ipſum locum, ubi nunc navalia ſunt, quatuor jugerum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, ſeu foſſam fodiens palae innixus, ſeu cum araret, operi certe, id quod conſtat, agreſti intentus, ſalute data invicem redditaque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipſi reique publicae, togatus mandata ſenatus audiret*, admiratus, rogitansque, *ſatin' ſalva eſſent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua ſimul, abſterſo pulvere ac ſudore, velatus proceſſit, dictatorem eum legati gratulantes conſalutant: in urbem vocant: qui terror ſit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egreſſi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia ſtipatus, antecedentibus lictoribus, deductus eſt domum; et plebis concurſus ingens fuit. ſed ea nequaquam tam laeta Quinctium vidit, et imperii nimium, et virum in ipſo imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil praeterquam vigilatum eſt in urbe.

XXVII. Poſtero die dictator, cum ante lucem in forum veniſſet, magiſtrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gentis, ſed qui, cum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen primus longe Romanae juventutis habitus eſſet. Cum magiſtro equitum in concionem venit, juſtitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quenquam privatae quidquam rei agere. Tum, quicunque aetate militari eſſent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante ſolis occaſum Martio in campo adeſſent: quibus aetas militandum gravior eſſet, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere juſſit. Sic juventus diſcurrit ad vallum petendum. ſumſere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo eſt: impigreque omnes ad edictum dictatoris praeſto fuere. Inde compoſito agmine, non itineri magis apti, quam proelio, ſi res ita tuliſſet, legiones ipſe dictator, magiſter equitum ſuos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipſum poſcebat, adhortationes erant: *adderent*

gra-

gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quaeque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto saepe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quaeque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quae imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur: clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis coeptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi* jubet. Nocte initum proelium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, cum, ab interiore hoste proelio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad preces versi, hinc dicta-

dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Cloelium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi: *Sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Aequos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *praedae parte, miles, ex eo hoste, cui prope praedae fuisti. et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus praeeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animos mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiae, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa praelata: secutus exercitus praeda onustus. Epulae instructae dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et solemnibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed, quia duo exerci-

tus

*U. C. 297. a. C. N. 455. **U. C. 298. a. C. N. 454.
†U. C. 299. a. C. N. 453.

tus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Haec eo anno gesta.

XXX. *Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni cum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nuntiatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta. vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni finerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi praesidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus. itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, cum jam Aequi, Corbione interfecto praesidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum praesidium.

XXXI. **Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. †Tribuni plebis iidem refecti

se-

ſequente anno, T. Romilio, C. Veturio conſulibus, legem omnibus concionibus ſuis celebrabant. *Pudere ſe numeri ſui nequidquam aucti, ſi ea res aeque ſuo biennio jaceret, ac toto ſuperiore luſtro jacuiſſet.* Cum maxime haec agerent, trepidi nuntii ab Tuſculo veniunt, Aequos in agro Tuſculano eſſe. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo conſules, cum exercitu miſſi, hoſtem in ſua ſede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. ſupra ſeptem millia hoſtium caeſa: alii fugati: praeda parta ingens. Eam, propter inopiam aerarii, conſules vendiderunt. Invidiae tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem conſules praebuit. Itaque ergo, ut magiſtratu abiere, *Sp. Tarpejo, A. Aterio conſulibus, dies dicta eſt Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Allieno, aedili plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus aeris, Veturius quindecim. Nec haec priorum calamitas conſulum ſegniores novos fecerat conſules. *et ſe damnari poſſe* ajebant: *et plebem, et tribunos legem ferre non poſſe.* Tum, abjecta lege, quae promulgata conſenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. ſi plebejae leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quaeque aequandae libertatis eſſent, ſinerent creari.* Rem non aſpernabantur Patres: *daturum leges neminem, niſi ex Patribus*, ajebant. Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; miſſi legati Athenas Sp. Poſtumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; juſſique inclitas leges Solonis deſcribere, et aliarum Graeciae civitatum inſtituta, mores, juraque noſcere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit: quietior inſequens, **P. Curiatio et Sex. Quinctilio conſulibus, perpetuo ſilentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exſpectatio praebuit; dein duo ſimul mala ingentia exorta, fames peſtilentiaque, foeda homini, foeda pecori. Vaſtati agri ſunt: urbs aſſiduis exhauſta funeribus: multae

tae et clarae lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade foedatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeji, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliaeque sacratae leges abrogarentur.

XXXIII. * Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. laeta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque aetate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque aurae popularis captator evaderet, pro truci saevoque insectatore plebis. Decimo die jus populo sin-

gu-

guli reddebant. eo die penes praefectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant. et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios aequitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Cum sine provocatione creati essent; defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciae gentis virum, invento prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demtum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Cum promtum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *Quod bonum, faustum, felixque reipublicae, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura aequasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset.* Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, praeterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quaerebat.

XXXV.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea aetate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quaerentis, esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars haec erat, ne semet ipse creare posset; quod praeter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato; et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitae pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minutius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, Caeso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M' Rabulejus.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. suo jam inde vivere ingenio coepit, novosque col-

legas jam prius, quam inirent magiſtratum, in ſuos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus inſtructi conſiliis, quae ſecreto ab aliis coquebant, jam haud diſſimulando ſuperbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Majas rem perduxere. *Idus tum Majae ſolemnes ineundis magiſtratibus erant. Initio igitur magiſtratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris inſignem fecere. nam cum ita priores decemviri ſervaſſent, ut unus faſces haberet, et hoc inſigne regium in orbem, ſuam cujusque vicem, per omnes iret, ſubito omnes cum duodenis faſcibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, et faſcibus ſecures illigatas praeferebant. nec attinuiſſe demi ſecurim, cum ſine provocatione creati eſſent, interpretabantur. Decem regum ſpecies erat; multiplicatusque terror non infimis ſolum, ſed primoribus Patrum, ratis caedis cauſam ac principium quaeri: ut, ſi quis memorem libertatis vocem aut in ſenatu aut in populo miſiſſet, ſtatim virgae ſecuresque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, praeterquam quod in populo nihil erat praeſidii, ſublata provocatione, interceſſionem quoque conſenſu ſuſtulerant: cum priores decemviri appellatione collegae corrigi reddita ab ſe jura tuliſſent; et quaedam, quae ſui judicii videri poſſent, ad populum rejeciſſent. Aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem coepit. Abſtinebatur a Patribus: in humiliores libidinoſe crudeliterque conſulebatur: hominum, non cauſarum, toti erant; ut apud quos gratia vim aequi haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellaſſet, ab eo, ad quem venerat, ita diſcedebat, ut poeniteret, non prioris decreto ſtetiſſe. Opinio etiam ſine auctore exierat, non in praeſentis modo temporis eos injuriam conſpiraſſe, ſed foedus clandeſtinum inter ipſos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu poſſeſſum ſemel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumſpectare tum patriciorum vultus plebeji, et inde libertatis captare auram, unde ſervitutem

tem timendo in eum ſtatum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odiſſe decemviros, odiſſe plebem: nec probare, quae fierent; et credere, haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem in ſervitutem elapſos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut taedio praeſentium conſules duo tandem et ſtatus priſtinus rerum in deſiderium veniant. Jam et proceſſerat pars major anni, et duae tabulae legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectae: nec quidquam jam ſupererat, ſi hae quoque leges centuriatis comitiis perlatae eſſent, cur eo magiſtratu reipublicae opus eſſet. Exſpectabant, quam mox conſulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam poteſtatem, munimentum libertati, rem intermiſſam, repararent. Cum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum ſe oſtentaverant plebei, patriciis juvenibus ſepſerant latera. eorum catervae tribunalia obſederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; cum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris eſſet. Et jam ne tergo quidem abſtinebatur: virgis caedi, alii ſecuri ſubjici; et ne gratuita crudelitas eſſet, bonorum donatio ſequi domini ſupplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriae, ſed propalam licentiam ſuam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. *Idus Majae venere. Nullis ſubrogatis magiſtratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad ſpeciem honoris inſignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exiſtit, aut futurus videtur. nec ipſi ſolum deſponderant animos, ſed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumque ibi eſſe, ubi non eſſet libertas, indignabantur. Sabini magna manu incurſionem in agrum Romanum fecere. lateque populati, cum hominum atque pecudum inulti praedas egiſſent, recepto ad Eretum, quod paſſim vagatum erat, agmine, caſtra locant, ſpem in diſcordia Romana ponentes, eam

impedimentum delectui fore. Non nuntii ſolum, ſed per urbem agreſtium fuga trepidationem injicit. Decemviri conſultant, quid opus facto ſit. deſtitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem inſuper alium fortuna. Aequi alia ex parte caſtra in Algido locant: depopulatumque inde excurſionibus Tuſculanum agrum legati ab Tuſculo, praeſidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut ſenatum, ſimul duobus circumſtantibus urbem bellis, conſulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiae immineret tempeſtas: omnes vaſtati agri periculorumque imminentium cauſas in ſe congeſturos: tentationemque eam fore abolendi ſibi magiſtratus, ni conſenſu reſiſterent, imperioque inhibendo acriter in paucos praeferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Poſtquam audita vox in foro eſt praeconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiſerant jamdiu morem conſulendi ſenatus, mirabundam plebem convertit, *Quidnam incidiſſet, cur ex tanto intervallo rem deſuetam uſurparent. Hoſtibus belloque gratiam habendam, quod ſolitum quidquam liberae civitatis fieret.* Circumſpectare omnibus fori partibus ſenatorem, raroque usquam noſcitare: curiam inde ac ſolitudinem circa decemviros intueri; cum et ipſi inviſum conſenſu imperium, et plebs, quia privatis jus non eſſet vocandi ſenatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, ſi ſe plebs comitem ſenatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coëant in ſenatum, ſic plebs abnuat delectum. Haec fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum ceſſerant in agros; ſuarumque rerum erant, amiſſa publica: tantum ab injuria ſe abeſſe rati, quantum a coetu congreſſuque impotentium dominorum ſe amoviſſent. Poſtquam citati non conveniebant, dimiſſi circa domos apparitores, ſimul ad pignora capienda, ſciſcitandumque, num conſulto detrectarent? referunt, ſenatum in agris eſſe. Laetius id decemviris accidit, quam ſi praeſentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, ſenatumque in diem poſterum edicunt; qui ali-

quan-

quanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriae est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiae rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, admonentemque, *Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertaesum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quae si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exaequandae sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebejos. Cujus illi partis essent, rogitare? Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quae patiantur, videri jam hominibus, quam quae metuant.*

XL. Haec vociferante Horatio, cum decemviri nec irae nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes, *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam foederis, nefarie icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipublicae. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.* Cum aliud, praeterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quae patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *Quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent? aut quid ita, cum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summae rerum praeessent, controversiam fecerit: nunc demum, cum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis, verum esse, praejudicium rei tantae afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Majas decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quae immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quae decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse,*

esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quae deessent, perferrentur. In praesentia omnia praeter bellum omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nuntiis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi, decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam praeverti.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *Ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiae eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset, *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiae limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quae vellet. Cum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciae potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, cum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos praeesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris, apparebat. Appii violentiam aptiorem

rem rati ad comprimendos urbanos motus; in Fabio minus in bono constans, quam navum in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegaeque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M' Rabulejo et Q. Poetelio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et Caesone Duilio, et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, aequo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiae, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam geretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Aequis, exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se aequo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, (quae tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt, L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribuno-

rum

rum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se praevalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiaeque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum moestitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus foedo eventu, quam quod per stuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebejae stuprandae libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiaeque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro causa plebis expertae virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellae abesset,

ſet, locum injuriae eſſe ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) miniſter decemviri libidinis manum injecit; ferva ſua natam (ſervamque appellans) eſſe. ſequique ſe jubebat; cunctantem vi abstracturum. Pavida puella ſtupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concurſus. Virginii patris ſponſique Icilii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; cum aſſertor, *Nihil opus eſſe multitudine concitata*, ait, *ſe jure graſſari, non vi.* Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut ſequeretur. Ad tribunal Appii perventum eſt. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipſum auctorem argumenti, peragit: *Puellam, domi ſuae natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, ſuppoſitam ei eſſe. Id ſe indicio compertum afferre, probaturumque vel ipſo Virginio judice, ad quem major pars injuriae ejus pertineat. Interim dominum ſequi ancillam, aequum eſſe.* Advocati puellae, cum Virginium reipublicae cauſa dixiſſent abeſſe, biduo affuturum, ſi nuntiatum ei ſit; iniquum eſſe, abſentem de liberis dimicare; poſtulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipſo lata vindicias det ſecundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famae prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto praefatus, *Quam libertati faverit, eam ipſam legem declarare, quam Virginii amici poſtulationi ſuae praetendant. Ceterum in ea firmum libertati fore praeſidium, ſi nec cauſis, nec perſonis variet. In his enim, quae aſſerantur in libertatem, quia quivis lege agere poſſit, id juris eſſe: in ea, quae in patris manu ſit, neminem eſſe alium, cui dominus poſſeſſione cedat. Placere itaque patrem arceſſi. interea juris ſui jacturam aſſertorem non facere, quin ducat puellam ſiſtendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adverſus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recuſare auderet; P. Numitorius, puellae avunculus, et ſponſus Icilius interveniunt. dataque inter turbam

bam via, cum multitudo, Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi, inquit, ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunicium auxilium et provocationem plebi Romanae, duas arces libertatis tuendae, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestrae libidini datum est. Saevite in tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego praesentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumqae implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine caede nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiae quaerendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Cum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quaerere,* diceret; *non praebiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiae suae, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suae latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore.* Cum dilatum tempus injuriae esset, secessissentque advocati puellae; placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numito-

rii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum accelerari poſſet, Virginium acciri e caſtris. In eo verti puellae ſalutem, ſi poſtero die vindex injuriae ad tempus praeſto eſſet. Juſſi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Cum inſtaret aſſertor puellae, ut vindicaret, ſponſoresque daret; atque id ipſum agi diceret Icilius, ſedulo tempus terens, dum praeciperent iter nuntii miſſi in caſtra; manus tollere undique multitudo, et ſe quisque paratum ad ſpondendum Icilio oſtendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum eſt*, inquit, *craſtina die veſtra opera utar. ſponſorum nunc ſatis eſt.* Ita vindicatur Virginia, ſpondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei cauſa ſediſſe videretur, poſtquam, omiſſis rebus aliis prae cura unius, nemo adibat, domum ſe recepit; collegisque in caſtra ſcribit, *Ne Virginio commeatum dent, atque etiam in cuſtodia habeant.* Improbum conſilium ſerum, ut debuit, fuit: et jam commeatu ſumto profectus Virginius prima vigilia erat, cum poſtero die mane de retinendo eo nequidquam literae redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, cum civitas in foro exſpectatione erecta ſtaret, Virginius ſordidatus filiam ſuam obſoleta veſte, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi et prenſare homines coepit; et non orare ſolum precariam opem, ſed pro debita petere: *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie ſtare: nec alium virum eſſe, cujus ſtrenue ac ferociter facta in bello plura memorari poſſent. Quid prodeſſe, ſi, incolumi urbe, quae, capta, ultima timeantur, liberis ſuis ſint patienda?* Haec prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adverſus quae omnia obſtinato animo Appius (tanta vis amentiae verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal eſcendit: et, ultro querente pauca petitore, *quod jus ſibi pridie per ambitionem dictum non eſſet*, priusquam aut ille poſtulatum perageret, aut Virginio reſpondendi daretur locus,

Appius

Appius interfatur. Quem decreto fermonem praetenderit, forfan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti verifimilem invenio: id, quod conftat, nudum videtur proponendum, decreffe vindicias fecundum fervitutem. Primo ftupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: filentium inde aliquamdiu tenuit. Dein cum M. Claudius, circumftantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepiffet: Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi*, *non tibi*, *filiam defpondi: et ad nuptias, non ad ftuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promifcue in concubitus ruere? Paffurine haec ifti fint, nefcio. non fpero effe paffuros illos, qui arma habent.* Cum repelleretur affertor virginis a globo mulierum circumftantiumque advocatorum, filentium factum per praeconem.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat, *Hefterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus teftem populum Romanum habeat, fed certis quoque indiciis compertum fe habere, nocte tota coetus in urbe factos effe ad movendam feditionem. Itaque fe, haud infcium ejus dimicationis, cum armatis defcendiffe; non ut quenquam quietum violaret, fed ut turbantes civitatis otium pro majeftate imperii coërceret. Proinde quieffe erit melius. I*, inquit, *lictor*, *fubmove turbam; et da viam domino ad prehendendum mancipium.* Cum haec intonuiffet plenus irae, multitudo ipfa fe fua fponte dimovit, defertaque praeda injuriae puella ftabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quaefo*, inquit, *Appi*, *primum ignofce patrio dolori, fi quid inclementius in te fum invectus: deinde finas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei fit; ut, fi falfo pater dictus fum, aequiore hinc animo difcedam.* Data venia, feducit filiam ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis eft nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto. *Hoc te uno*, *quo poffum*, ait, *modo*, *filia*, *in libertatem vindico.* Pectus deinde puellae transfigit; refpectansque ad tribunal, *Te*, in-

inquit, *Appi, tuumque caput ſanguine hoc conſecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam proſequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exſangue corpus ſublatum oſtentant populo: ſcelus Appii, puellae infelicem formam, neceſſitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronae, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiae praemia eſſe?* ceteraque, quae in tali re muliebris dolor, quo eſt moeſtior imbecillo animo, eo miſerabilia magis querentibus ſubjicit. Virorum et maxime Icilii vox tota, tribuniciae poteſtatis ac provocationis ad populum ereptae, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; poſtremo, cum locus abeundi apparitoribus non daretur, ipſe, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non ſolum multitudo, ſed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. qui, repulſo lictore, ſi jure ageret, vindicare ſe a privato Icilium ajebant; ſi vim afferre conaretur, ibi quoque ſe haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine faſces. In concionem Appius adſcendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obſtrepitur. Jam pro imperio Valerius diſcedere a privato lictores jubebat: cum, fractis animis, Appius, vitae metuens, in domum ſe propinquam foro, inſciis adverſariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegae eſſet, in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatus deinde conſiliis, atque ex omni parte aſſentiendo multis auctoribus trepidus, ſenatum poſtremo vocari juſſit. ea res, quod magnae parti Patrum diſplicere acta decemvirorum videbantur, ſpe per ſenatum finiendae poteſtatis ejus multitudinem ſedavit. Senatus

nec

nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quae tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant.* ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum (tenens) respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togae, multifariam in castris visae, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus, *quid rei esset,* flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent; neu se, ut parricidam liberûm, aversarentur. Sibi vitam filiae sua cariorem fuisse, si liberae ac pudicae vivere licitum fuisset. cum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiae futurum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendae similis injuriae. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam mortem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiae. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent.* Haec Virginio vociferanti succlamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suae libertati se defuturos.* Et immixti turbae militum togati, cum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nuntiando Romae esse; inse-

insecutique, qui Appium prope interemtum in exsilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quae videbant, simul his, quae acta Romae audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *et viros et armatos se esse*, respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quaererent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiae se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent, his se daturos responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summae rei praeessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est praeesse vobis, qui proximi invidiae sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii caedis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo foede

ad

ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium praerogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summae rerum praeessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, cum senatus quotidie esset, jurgiis saepius terunt tempus, quam consiliis. Sicii caedes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiae objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se ajebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, *Non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiae plebis. scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset*, miserabiliter rogitantes. Cum vasta Romae omnia insueta solitudo fecisset, in foro praeter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciae non faciunt,*

ciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasione urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebejis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. cum praesertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Cum haec ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis praecavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob haec advenientibus gratiae actae. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, cum de conditionibus ageretur, quaerentibus legatis, quae postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in aequitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quae ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos aequum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quae consilii fuerunt, adeo aequa postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea praesidia petitis, non licentiae ad impugnan-*

dos

dos alios. Irae vestrae magis ignoscendum, quam indulgendum est, quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius paene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure aequo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos praebituri estis, cum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quaeque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti cum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem praeter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia praecipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiae est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet. et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum laetitia. Nuntiantur haec plebi. legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini laeta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicae, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantae multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestrae, tribunos plebi creabitis.*

bitis. praesto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiae, auctores secessionis; tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriae est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

LV. * Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt. quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum veluti in controverso jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum praesidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea caedes capitalis noxae haberetur.* Et cum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria abole-

aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo caerimoniis, renovarunt; et cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, fanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, aedilibus, judicibus, decemviris nocuiſſet, ejus caput Jovi ſacrum eſſet: familia ad aedem Cereris, Liberi, Liberaeque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quenquam facrofanctum eſſe; ſed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum ſanciri. Itaque aedilem prehendi ducique a majoribus magiſtratibus: quod etſi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum eſſe, non haberi pro ſacroſancto aedilem: tribunos vetere jurejurando plebis, cum primum eam poteſtatem creavit, ſacroſanctos eſſe. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege conſulibus quoque et praetoribus, quia iisdem auſpiciis, quibus conſules, crearentur, cautum eſſe: judicem enim conſulem appellari. Quae refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum conſulem judicem, ſed praetorem, appellari mos fuerit. Hae conſulares leges fuere. Inſtitutum etiam ab iisdem conſulibus, ut ſenatusconſulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur; quae antea arbitrio conſulum ſupprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque ſcivit: *Qui plebem ſine tribunis reliquiſſet, quique magiſtratum ſine provocatione creaſſet, tergo ac capite puniretur.* Haec omnia ut invitis, ita non adverſantibus, patriciis transacta; quia nondum in quenquam unum ſaeviebatur.

LVI. Fundata deinde et poteſtate tribunicia, et plebis libertate, tum tribuni aggredi ſingulos tutum maturumque jam rati, accuſatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Cum diem Appio Virginius dixiſſet, et Appius, ſtipatus patriciis juvenibus, in forum deſcendiſſet; redintegrata extemplo eſt omnibus memoria foediſſimae poteſtatis, cum ipſum ſatellitesque ejus vidiſſent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa eſt. Itaque neque ego accuſando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipſi armis vindicaſtis: nec iſtum ad cetera ſcelera impudentiam in de-*

 ſen-

fendendo ſe adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quae impie nefarieque per biennium alia ſuper alia es auſus, gratiam facio. unius tantum criminis, ni judicem dices, te ab libertate in ſervitutem contra leges vindicias non dediſſe, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam ſpem habebat. attamen et tribunos appellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo miſſa ore, quo vindiciae nuper ab libertate dictae erant, ſilentium fecit. Et, dum pro ſe quisque, *Deos tandem eſſe, et non negligere humana,* fremunt, *et ſuperbiae crudelitatique, etſi ſeras, non leves tamen venire poenas; provocare, qui provocationem ſuſtuliſſet; et implorare praeſidium populi, qui omnia jura populi obtriſſet; rapique in vincula egentem jura libertatis, qui liberum corpus in ſervitutem addixiſſet:* ipſius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiaeque commemorabat: *ſuum infelix erga plebem Romanam ſtudium, quod aequandarum legum cauſa cum maxima offenſione Patrum conſulatu abiſſet: ſuas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum ſua propria bona malaque, cum cauſae dicendae data facultas ſit, tum ſe experturum. In praeſentia ſe communi jure civitatis civem Romanum die dicta poſtulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita ſe invidiam pertimuiſſe, ut nihil in aequitate et miſericordia civium ſuarum ſpe habeat. Quod ſi indicta cauſa in vincula ducatur, iterum ſe tribunos plebei appellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod ſi tribuni eodem foedere obligatos ſe fateantur tollendae appellationis cauſa, in quam conſpiraſſe decemviros criminati ſint; ait ſe provocare ad populum: implorare leges de provocatione, et conſulares, et tribunicias, eo ipſo anno latas. Quem enim provocaturum, ſi hoc indemnato indicta cauſa non liceat? cui plebejo et humili praeſidium in legibus fore, ſi Ap. Claudio non ſit? ſe documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata ſit: et appellatio provocatioque adverſus injuriam magiſtratuum oſtentata tantum inanibus literis, an vere data ſit.*

LVII.

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis esse, ajebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemtor, carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et caedibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quam caede, motus. et illi carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac saepius provocet, sic se iterum ac saepius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, cum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter haec ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentae erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Aequos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi Volscique evenere. Cum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda praesto fuere. eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in aes incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant.

LVIII C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiae infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, cum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiae genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam rediisse, cujus adversae fortunae velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa. sed Virginius, *sui potius ut misererentur*, orabat, *filiaeque: nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed necessariorum Virginiae et trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hae lacrimae videbantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiae, quod in urbe fuerat, cum injustae vindiciae a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiae fecit. testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se saeviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegae eorum exsilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam poenam, dimissus Tibur exsulatum abiit: manesque Virginiae, mor-

mortuae quam vivae felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto ſonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus inceſſerat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, cum M. Duilius tribunus plebis, inhibito ſalubriter modo nimiae poteſtatis, *Et libertatis*, inquit, *noſtrae et poenarum ex inimicis ſatis eſt. itaque hoc annó nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam ſum paſſurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, cum nova expiata ſint decemvirorum ſuppliciis; et nihil admiſſum iri, quod vim tribuniciam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demſit, eademque auxit conſulum invidiam; quod adeo toti plebis fuiſſent, ut Patrum ſalutis libertatisque prior plebejo magiſtratui, quam patricio, cura fuiſſet; et ante inimicos ſatietas poenarum ſuarum cepiſſet, quam obviam ituros licentiae eorum conſules appareret. Multique erant, qui mollius conſultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuiſſent. neque erat dubium, quin turbato reipublicae ſtatu tempori ſuccubuiſſent.

LX. Conſules, rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu, in provincias diverſi abiere. Valerius adverſus conjunctos jam in Algido exercitus Aequorum Volſcorumque ſustinuit conſilio bellum. Quod ſi extemplo rem fortunae commiſiſſet, haud ſcio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auſpiciis Romanis hoſtibusque erant) magno detrimento certamen ſtaturum fuerit. Caſtris, mille paſſuum ab hoſte poſitis, copias continebat. hoſtes medium inter bina caſtra ſpatium acie inſtructa complebant. provocantibusque ad proelium reſponſum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati ſtando, ac nequidquam exſpectando certamen, Aequi Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. relinquitur magis caſtris praeſidium, quam ſatis virium ad certamen. quod ubi conſul ſenſit,

reddit illatum antea terrorem, inſtructaque acie ultro hoſtem laceſſit. Ubi illi, conſcientia quid abeſſet virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Cum per totum diem ſtetiſſent intenti ad certamen, nocti ceſſere: et Romani quidem pleni ſpei corpora curabant. Haudquaquam pari hoſtes animo nuntios paſſim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur caſtris Romanus, vallum invaſurus, ni copia pugnae fieret. et, poſtquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoſte, jubet ſigna inferri conſul. motaque acie, indignatio Aequos et Volſcos inceſſit, ſi victores exercitus vallum potius, quam virtus et arma tegerent. Igitur et ipſi efflagitatum ab ducibus ſignum pugnae accepere. Jamque pars egreſſa portis erat, deincepsque alii ſervabant ordinem, in ſuum quisque locum deſcendentes, cum conſul Romanus prius, quam totis viribus fulta conſtaret hoſtium acies, intulit ſigna: adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, ſatis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumſpectantiumque ſe ac ſuos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hoſtes. deinde, cum animos collegiſſent, et undique duces, *victisne ceſſuri eſſent*, increparent, reſtituitur pugna.

LXI. Conſul ex altera parte Romanos *meminiſſe* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipſis victuros, non ut decemvirorum victores praemium eſſent. Non Appio duce rem geri, ſed conſule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipſo. Oſtenderent, prioribus proeliis per duces, non per milites, ſtetiſſe, ne vincerent. Turpe eſſe, contra cives plus animi habuiſſe, quam contra hoſtes: et domi, quam foris, ſervitutem magis timuiſſe. Unam Virginiam fuiſſe, cujus pudicitiae in pace periculum eſſet: unum Appium civem periculoſae libidinis. at, ſi fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hoſtium periculum fore. Nolle*

omi-

ominari, quae nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditae urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent; ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quae ante creatos fuerit: nec, aequatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.* Haec ubi inter signa peditum dicta dedit, avolat deinde ad equites: *Agite, juvenes,* inquit, *praestate virtute peditem, ut honore atque ordine praestatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, immissis equis exigite e campo. Non sustinebunt impetum. et nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, praeterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti caede, majore praeda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe laetitia modo celebrata est; in castris animos militum ad aemulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, proeliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa proelia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunae rem darent?*

LXII. Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi haec fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmo-*

admodum, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegae, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestrae.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuaeque alterum gloriae, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam cum aequassent aciem, duo extra ordinem millia, quae in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quae ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se opponunt, et, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiae erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in proelium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt; momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriae nuntius: simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suae partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo proelio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum ope-

operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum. et haec vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi cum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suae implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

LXIV. Haec victoria tribunorum plebisque propa in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur,

quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis praeesset, potissimum M. Duilio forte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegae, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiae haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi cum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptae domi, memor militiae rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiae suae mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, cum prae studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitiorum caussa habuit. Satisfactum legi ajebat, quae, numero nusquam praefinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, cum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. * Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios

con-

consularesque, Sp. Tarpejum et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Coelimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, ajebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi faceret;* insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. *Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum et Aequorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiae quoque intestinae causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriae fieri coeptae. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, cum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum aequari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. **T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque.

que. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, cum dies alicui nobilium dicta novis ſemper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum ſtrepitum, velut ſigno accepto, arma cepere Aequi ac Volſci: ſimul quod perſuaſerant iis duces, cupidi praedarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuiſſe, abnuente jam plebe imperium. *eo adverſus ſe non eſſe miſſos exercitus. diſſolvi licentia militandi morem. nec pro communi jam patria Romam eſſe. quidquid irarum ſimulatumque cum externis fuerit, in ipſos verti. obcoecatos lupos inteſtina rabie opprimendi occaſionem eſſe.* Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati ſunt: deinde poſtquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exſultantibus belli auctoribus, ad moenia ipſa Romae populabundi regione portae Eſquilinae acceſſere, vaſtationem agrorum per contumeliam urbi oſtentantes. unde poſtquam inulti, praedam prae ſe agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius conſul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc ſententiam locutum accipio: *Etſi mihi nullius noxae conſcius, Quirites, ſum, tamen cum pudore ſummo in concionem veſtram proceſſi. Hoc vos ſcire, hoc poſteris memoriae traditum iri, Aequos et Volſcos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum conſule, ad moenia urbis Romae impune armatos veniſſe. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is ſtatus rerum eſt, ut nihil boni divinet animus) ſi huic potiſſimum imminere anno ſciſſem, vel exſilio, vel morte, ſi alia fuga honoris non eſſet, vitaſſem. Ergo, ſi viri arma illa habuiſſent, quae in portis fuere noſtris, capi Roma me conſule potuit? ſatis honorum, ſatis ſuperque vitae erat: mori conſulem tertium oportuit. Quem tandem ignaviſſimi hoſtium contemſere? nos conſules? an vos Quirites? Si culpa in nobis eſt, auferte imperium indignis; et, ſi id parum eſt, inſuper poenas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum ſit, qui veſtra puniat peccata, Quirites: vosmet tantum eorum poeniteat. Non illi veſtram ignaviam contemſere, nec ſuae virtuti confiſi ſunt; quippe toties fuſi fugati-*

que,

que, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus, Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum taedet vos patriciorum, nos plebejorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis. concordiae causa concessimus. Decemviros desiderastis. creari passi sumus. Decemvirorum vos pertaesum est. coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis. creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus, sub titulo aequandarum legum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos aequiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per haec loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, prae-*

ter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, cum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant; praeda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaeque, simul publicae, simul privatae, triumphantes domum ad Penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Haerete affixi concionibus, et in foro vivite. sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Aequos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra moenia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, praesenti pace laeti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, praeter publicum commodum, videt. nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quaestui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malae rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos taedium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris moenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quae inter tales metus detrectationem mili-

militiae telum acerrimum adverſus Patres habere ſolita erat, arma et bellum ſpectabat: et agreſtium fuga, ſpoliatique in agris et vulnerati, foediora iis, quae ſubjiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere. In ſenatum ubi ventum eſt, ibi vero in Quinctium omnes verſi, ut unum vindicem majeſtatis Romanae intueri; et primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio conſulari*, *dignam tot conſulatibus anteactis*, *dignam vita omni*, *plena honorum ſaepe geſtorum*, *ſaepius meritorum. Alios conſules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos*, *aut acerbe tuendo jura ordinis aſperiorem domando multitudinem feciſſe: T. Quinctium orationem memorem majeſtatis Patrum*, *concordiaeque ordinum*, *et temporum in primis habuiſſe. Orare eum collegamque*, *ut capeſſerent rempublicam: orare tribunos*, *ut uno animo cum conſulibus bellum ab urbe ac moenibus propulſari vellent*, *plebemque obedientem in re tam trepida Patribus praeberent: appellare tribunos communem patriam*, *auxiliumque eorum implorare*, *vaſtatis agris*, *urbe prope oppugnata.* Conſenſu omnium delectus decernitur habeturque. Cum conſules in concione pronuntiaſſent, *Tempus non eſſe cauſas cognoſcendi; omnes juniores poſtero die prima luce in campo Martio adeſſent; cognoſcendis cauſis eorum*, *qui nomina non dediſſent*, *bello perfecto ſe daturos tempus; pro deſertore futurum*, *cujus non probaſſent cauſam:* omnis juventus adfuit poſtero die. Cohortes ſibi quaeque centuriones legerunt: bini ſenatores ſingulis cohortibus praepoſiti. Haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut ſigna, eo ipſo die a quaeſtoribus ex aerario promta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo ſint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. Inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit, caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta. Tertio die, cum ira Romanos, illos, cum toties rebellaſſent, conſcientia culpae ac deſperatio irritaret, mora dimicandi nulla eſt facta.

LXX. In exercitu Romano cum duo conſules eſſent poteſtate pari; quod ſaluberrimum in adminiſtra-

tione magnarum rerum eſt, ſumma imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et praelatus ille facilitati ſubmittentis ſe comiter reſpondebat, communicando conſilia laudesque, et aequando imparem ſibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa ſiniſtrum tenuit: Sp Poſtumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud ſegniter reſiſtentibus Volſcis. Ser. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit. unde cum eadem reverti poſſet ad ſuos, priusquam hoſtis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hoſtium ſatius viſum eſt, momentoque temporis, in averſam incurſando aciem, ancipiti terrore diſſipaſſet hoſtes, ni ſuo proprio eum proelio equites Volſcorum et Aequorum exceptum aliquamdiu tenuiſſent. Ibi vero Sulpicius negare, *cunctandi tempus eſſe, circumventos intercluſosque ab ſuis* vociferans, *ni equeſtre proelium conniſi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum ſatis eſſe: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proelium, aut integraret pugnam. non poſſe illos reſiſtere ſibi, quibus conferta peditum acies ceſſiſſet.* Haud ſurdis auribus dicta: impreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis praecipitavere, ipſos equosque ſpiculis confodēre. is finis pugnae equeſtris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuntios ad conſules rei geſtae mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies. nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Aequos. In media primum acie vinci coepti, qua permiſſus equitatus turbaverat ordines. Siniſtrum deinde cornu ab Quinctio conſule pelli coeptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, aetate viribusque ferox, cum omni parte pugnae melius rem geri, quam apud ſe, videret, accepta ſigna ab ſigniferis ipſe inferre, quaedam jacere etiam in confertos hoſtes coepit. Cujus ignominiae metu concitati milites, invaſere hoſtem. ita aequata ex omni parte victoria eſt. Nuntius tum a Quinctio venit, victorem jam ſe imminere hoſtium caſtris: nolle irrumpere, antequam ſciat debellatum

tum et in finistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus praeda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: praedaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quae populatione agrorum amissae erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio atque Horatio consulibus, qui praeter Volscos et Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset: verecundiae fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum saepe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Cum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. jamque editis testibus, cum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Cum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, *prodi publicam causam*, submoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidae audiendi plebi, ut, quae vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, cum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se vetustate oblitteratam, ceterum suae memoriae infixam, afferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Co-*

 rio-

riolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitae tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.

LXXII. Consules cum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem vertendo; cum praesertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famae quidem ac fidei damna majora esse, quam quae aestimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium? populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienae personam laturum. quem enim hoc privatae rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui jam sit pudoris, non facturum.* Haec consules, haec Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatae tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quidquam bono causae levatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, foedius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

EPI-

EPITOME LIBRI IV.

Lex de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata eſt. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magiſtratus adminiſtratae ſunt. Item Cenſores tunc primum creati ſunt. Ager Ardeatibus populi Romani judicio ablatus, miſſis in eum colonis, reſtitutus eſt. Cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo ſua impenſa largitus eſt: et, ob id factum conciliata ſibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala, magiſtro equitum, juſſu Quinctii Cincinnati dictatoris, occiſus eſt: L. Minucius index bove aurata donatus eſt. Legatis Romanis a Fidenatibus occiſis, quoniam ob rempublicam occubuerant, ſtatuae in Roſtris poſitae ſunt. Coſſus Cornelius tribunus militum, occiſo Tolumnio rege Vejentium, opima ſpolia ſecunda retulit. Mamercus Aemilius dictator, cenſurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et ſex menſium ſpatio finito, ob eam rem a cenſoribus notatus eſt. Fidenae in poteſtatem redactae, eoque coloni miſſi ſunt. quibus occiſis, Fidenates, cum defeciſſent, a Mamerco Aemilio dictatore victi ſunt, et Fidenae captae. Conjuratio ſervorum oppreſſa eſt. Poſtumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occiſus eſt. Stipendium ex aerario tum primum militibus datum eſt. Res praeterea geſtas adverſus Volſcos, et Fidenates et Faliſcos, continet.

LIBER IV.

1. Hos *ſecuti M. Genucius et C. Curtius conſules. Fuit annus domi foriſque infeſtus. nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari ſanguinem ſuum Patres, confundique jura gentium rebantur: et mentio, primo ſenſim illata a tribunis, ut alterum ex plebe conſulem liceret fieri, eo proceſſit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut*

 popu-

populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Vejentes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Aequosque ob communitam Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum contioescerent actiones tribuniciae, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule apparatum sit. Tum C. Canulejus pauca in senatu vociferatus, *Nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quae promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;* confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, *Jam ultra ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. cujus rei praemium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romae praemium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut, (quemadmodum plebs, gloriari posset) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canulejum aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque?*

ut,

ut, qui, natus ſit, ignoret, cujus ſanguinis, quorum ſacrorum ſit; dimidius Patrum ſit, dimidius plebis, ne ſecum quidem ipſe concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad conſulatum vulgi turbatores accingi; et primo, ut alter conſul ex plebe fieret, id modo ſermonibus tentaſſe: nunc rogari, ut, ſeu ex Patribus, ſeu ex plebe velit, populus conſules creet: et creaturos haud dubie ex plebe ſeditioſiſſimum quemque. Canulejos igitur Iciliosque conſules fore. ne id Jupiter optimus maximus ſineret, regiae majeſtatis imperium eo recidere: et ſe millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, ſi divinaſſent, concedendo omnia, non mitiorem in ſe plebem, ſed aſperiorem, alia ex aliis iniquiora poſtulando, cum prima impetraſſet, futuram, primo quamlibet dimicationem ſubituros fuiſſe potius, quam eas leges ſibi imponi paterentur. quia tum conceſſum ſit de tribunis, iterum conceſſum eſſe. Finem non fieri poſſe, in eadem civitate tribunos plebis et Patres eſſe: aut hunc ordinem, aut illum magiſtratum tollendum eſſe: potiusque ſero, quam nunquam obviam eundum audaciae temeritatique. Illine ut impune primo discordias ſerentes concitent finitima bella, deinde adverſus ea, quae concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, cum hoſtes tantum non arceſſierint, exercitus conſcribi adverſus hoſtes non patiantur? Sed audeat Canulejus in ſenatu proloqui, ſe, niſi ſuas leges tanquam victoris Patres accipi ſinant, delectum haberi prohibiturum. quid eſſe aliud, quam minari, ſe proditurum patriam? oppugnari atque capi paſſurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanae, ſed Volſcis et Aequis et Vejentibus allaturam? Nonne, Canulejo duce, ſe ſperaturos Capitolium atque arcem ſcandere poſſe, ſi Patribus tribuni, cum jure ac majeſtate ademta, animos etiam eripuerint? Conſules paratos eſſe duces prius adverſus ſcelus civium, quam adverſus hoſtium arma.

III. Cum maxime haec in ſenatu agerentur, Canulejus pro legibus ſuis et adverſus conſules ita diſſeruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una ſecum urbe intra eadem moenia*

viveretis, saepe equidem et ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quae plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tamen est, cur coelum ac terras misceant? cur in me impetus modo paene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non praeciditur spes plebejo quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs haec non poterit? de imperio actum est? et perinde hoc valet, plebejus ne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemtu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas ajunt esse, consulem plebejum fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romae regnasse? L. deinde Tarquinium, non Romanae modo, sed ne Italicae quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Poeniteat nunc vos plebeji consulis, cum majores

nostri

noſtri advenas reges non faſtidierint, et ne regibus quidem exactis clauſa urbs fuerit peregrinae virtuti. Claudiam certe gentem poſt reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, ſed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrino ne patricius, deinde conſul fiat? civis Romanus ſi ſit ex plebe, praeciſa conſulatus ſpes erit? Utrum tandem non credimus fieri poſſe, ut vir fortis ac ſtrenuus, pace belloque bonus, ex plebe, ſit Numae, L. Tarquinio, Ser. Tullio ſimilis? An ne, ſi ſit, quidem ad gubernacula reipublicae accedere eum patiemur? potiusque decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum novis hominibus, ſimiles conſules ſumus habituri?

IV. *At enim nemo poſt reges exactos de plebe conſul fuit. Quid poſtea? Nullane res nova inſtitui debet? et, quod nondum eſt factum (multa enim nondum ſunt facta in novo populo) ea, ne ſi utilia quidem ſint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati ſunt. cenſus in civitate et deſcriptio centuriarum claſſiumque non erat: ab Ser. Tullio eſt facta. Conſules nunquam fuerant: regibus exactis creati ſunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud Patres eſſe coepit. Tribuni plebis, aediles, quaeſtores, nulli erant: inſtitutum eſt, ut fierent. Decemviros legibus ſcribendis intra decem hos annos et creavimus, et e republica ſuſtulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum urbe condita, in immenſum creſcente, nova imperia, ſacerdotia, jura gentium hominumque inſtituantur? Hoc ipſum, ne connubium Patribus cum plebe eſſet, non decemviri tulerunt paucis his annis peſſimo exemplo publico, cum ſumma injuria plebis? An eſſe ulla major aut inſignitior contumelia poteſt, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid eſt aliud, quam exſilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immiſceamur, cavent; ne ſocietur ſanguis. Quid? hoc ſi polluit nobilitatem iſtam veſtram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere, nec ſanguine, ſed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut poſt reges exactos juſſu populi; ſinceram ſervare privatis conſiliis*

liis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque veſtras filias ſororesque enubere ſinendo e Patribus? Nemo plebejus patriciae virgini vim afferret: patriciorum iſta libido eſt. nemo invitum pactionem nuptialem quenquam facere coëgiſſet. Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumelioſum plebi eſt. cur enim non confertis, ne ſit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum conſiliorum ubique ſemper fuit, ut, in quam cuique feminae conveniſſet domum, nuberet; ex qua pactus eſſe vir domo, in matrimonium duceret; id vos ſub legis ſuperbiſſimae vincula conjicitis, qua dirimatis ſocietatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non ſancitis, ne vicinus patricio ſit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem conſiſtat? Quid enim in re eſt aliud, ſi plebejam patricius duxerit, ſi patriciam plebejus? quid juris tandem mutatur? nempe patrem ſequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio veſtro petamus, quidquam eſt, praeterquam ut hominum, ut civium numero ſimus. nec, vos (niſi in contumeliam ignominiamque noſtram certare juvat) quod contendatis, quidquam eſt.

V. *Denique, utrum tandem populi Romani, an veſtrum ſummum imperium eſt? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus aequa libertas parta eſt? Oportet licere populo Romano, ſi velit, jubere legem. an, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos delectum pro poena decernetis? et, ſimul ego tribunus vocare tribus in ſuffragium coepero, tu ſtatim conſul ſacramento juniores adiges, et in caſtra educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, ſi non, quantum iſtae minae adverſus plebis conſenſum valerent, bis jam experti eſſetis? ſcilicet, quia nobis conſultum volebatis, certamine abſtinuiſtis. an ideo non eſt dimicatum, quod, quae pars firmior, eadem modeſtior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos veſtros illi tentabunt ſemper, vires non experientur. Itaque ad bella iſta, ſeu falſa, ſeu vera ſunt, conſules, parata vobis plebes eſt, ſi, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; ſi coaleſcere, ſi jungi miſcerique vobis privatis neceſſitudinibus poſſunt; ſi ſpes, ſi aditus ad honores viris ſtrenuis et fortibus datur;*

datur; si in consortio, si in societate reipublicae esse, si, quod aequae libertatis est, invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si haec impediet aliquis, ferte sermonibus, et multiplicate fama bella: nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in republica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Cum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebejum consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in praesens certamen respondit, *quod nemo plebejus auspicia haberet. ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tanquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (cum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati, contentionem de plebejis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Cum Canulejus victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, cum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos, foedere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per haec consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari

pote-

poteſtate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicunque aliquid ſeditioſe dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunicii, et prenſare homines, et concurſare toto foro candidati coepere: ut patricios deſperatio primo, irritata plebe, adipiſcendi honoris, deinde indignatio, ſi cum his gerendus eſſet honos, deterreret. poſtremo coacti tamen a primoribus petiere, ne ceſſiſſe poſſeſſione reipublicae viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, ſecundum depoſita certamina, incorrupto judicio eſſe: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebejorum eſſet. Hanc modeſtiam aequitatemque et altitudinem animi, ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi univerſi fuit?

VII. * Anno trecenteſimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro conſulibus magiſtratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Caecilius: quorum in magiſtratu concordia domi pacem etiam foris praebuit. Sunt, qui propter adjectum Aequorum Volſcorumque bello et Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo conſules obire tot ſimul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, ſine mentione promulgatae legis de conſulibus creandis ex plebe, et imperio et inſignibus conſularibus uſos. Non tamen pro firmato jam ſtetit magiſtratus ejus jus; quia tertio menſe, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepiſſet. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, ſi demeretur ea, in foedere atque amicitia manſuros, reſtituto agro, appareret. Ab ſenatu reſponſum eſt, *Judicium populi reſcindi ab ſenatu non poſſe, praeterquam quod nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiae etiam ordinum cauſa. Si Ardeates ſua tempora exſpectare velint, arbitriumque ſenatui levandae injuriae ſuae permittant, fore, ut poſtmodo gaudeant, ſe irae moderatos; ſciantque, Patribus aeque curae fuiſſe, ne qua* in-

injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset. Ita legati, cum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, cum sine curuli magistratu respublica esset, coiere, et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni praeterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus foedus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, praetermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, et in foedere Ardeatino, et in linteis libris ad Monetae inventa. Et foris, cum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. *Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censurae initium fuit, rei a parva origine ortae: quae deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinaeque Romanae penes eam regimen, senatus, equitumque centuriae, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, cum tot populorum bella immi-

imminerent, operae erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem, suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiaeque et tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi subjiceretur.* Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, laeti accepere: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui praeessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Cum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis praefecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque foedere recenti, auxilium prope eversae urbi implorantes. frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quaeque alia in Deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeji generis, maxime forma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, praeterquam forma, captus. adjuvabant eum optimatium studia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quae quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Cum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est, postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores, inter suae

par-

partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuria juvenem. fit proelium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem praedae evocata, obsidēre parat. nec ulla species cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriae petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci, duce Aequo Cloelio, Ardeam venere, et moenibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, praecipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: coeptumque opus adeo approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardeae brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu praeparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *Si solvendae obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *Victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni*, jubet, *fatentes victos se esse, et imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romam relaturum.* Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, cum tentassent, praeter ce-

tera adverſa loco quoque iniquo ad pugnam congreſſi, iniquiore ad fugam, cum ab omni parte caederentur, ad preces a certamine verſi, dedito imperatore traditisque armis, ſub jugum miſſi, cum ſingulis veſtimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. et, cum haud procul urbe Tuſculo conſediſſent, vetere Tuſculanorum odio inermes oppreſſi dederunt poenas, vix nuntiis caedis relictis. Romanus Ardeae turbatas ſeditione res, principibus ejus motus ſecuri percuſſis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, compoſuit: demtamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; ſenatui ſupereſſe aliquid ad delendum publicae avaritiae monumentum videbatur. Conſul triumphans in urbem redit, Cloelio duce Volſcorum ante currum ducto, praelatisque ſpoliis, quibus dearmatum exercitum hoſtium ſub jugum miſerat. Aequavit, quod haud facile eſt, Quinctius conſul togatus armati gloriam collegae: quia concordiae pacisque domeſticam curam, jura infimis ſummisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres ſeverum conſulem, et plebs ſatis comem crediderint. Et adverſus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque conſulatus, eodem tenore geſti, vitaque omnis, conſulariter acta, verendum paene ipſum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his conſulibus fuit.

XI. *Conſules creant M. Fabium Vibulanum, Poſtumum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius conſules, quo majori gloriae rerum, domi forisque geſtarum, ſuccedere ſe cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos ſocios hoſtesque eſſe, quod Ardeatibus in re praecipiti tanta foret cura ſubventum) eo impenſius, ut delerent prorſus ex animis hominum infamiam judicii, ſenatusconſultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium inteſtino tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eo praeſidii cauſa adverſus Volſcos ſcriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii reſcindendi conſilium initum. Conſenſerant autem, ut multo majore parte Rutulorum

colo-

colonorum, quam Romanorum, ſcripta, nec ager ullus divideretur, niſi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis diviſus eſſet, gleba ulla agri aſſignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Aebutius Elva. qui, per minime populare miniſterium agro aſſignando ſociis, quem populus Romanus ſuum judicaſſet, cum plebem offendiſſent, ne primoribus quidem Patrum ſatis accepti, quod nihil gratiae cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, coloni adſcripti remanendo in colonia, quam teſtem integritatis juſtitiaeque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et inſequente anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Craſſo conſulibus. Ludi, ab decemviris per ſeceſſionem plebis a Patribus ex ſenatusconſulto voti, eo anno facti ſunt. Cauſa ſeditionum nequidquam a Poetelio quaeſita. qui, tribunus plebis iterum ea ipſa denuntiando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent conſules ad ſenatum, pervincere potuit: et, cum magno certamine obtinuiſſet, ut conſulerentur Patres, conſulum an tribunorum placeret comitia haberi, conſules creari juſſi ſunt. ludibrioque erant minae tribuni, denuntiantis ſe delectum impediturum; cum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus eſſet. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, ** Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato conſulibus, multiplici clade ac periculo inſignis, ſeditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum: quo ſi aggravatae res eſſent, vix ope Deorum omnium reſiſti potuiſſet. Coepere a fame mala, ſeu adverſus annus frugibus fuit, ſeu dulcedine concionum et urbis, deſerto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem deſidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam conſulum accuſabant. Poſtremo perpulere plebeji, haud adverſante ſenatu, ut L. Minucius praefectus annonae crearetur; felicior in eo ma-

giſtratu ad cuſtodiam libertatis ſuturus, quam ad curationem miniſterii ſui: quanquam poſtremo annonae quoque levatae haud immeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui cum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam miſſis, (niſi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum eſt) nullum momentum annonae feciſſet; et revolutus ad diſpenſationem inopiae, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod uſu menſtruo ſupereſſet, fraudandoque parte diurni cibi ſervitia, criminando inde et objiciendo irae populi frumentarios, acerba inquiſitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, ſpe amiſſa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis ſe in Tiberim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equeſtri ordine, ut illis temporibus, praedives, rem utilem, peſſimo exemplo, pejore conſilio, eſt aggreſſus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hoſpitum clientiumque miniſteria coemto, (quae, credo, ipſa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere inſtituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacunque incederet, conſpectus elatusque ſupra modum hominis privati, ſecum trahere, haud dubium conſulatum favore ac ſpe deſpondentem. Ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis eo, quod fortuna ſpondet, ad altiora et non conceſſa tendere. et, quoniam conſulatus quoque eripiendus invitis Patribus eſſet, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu conſiliorum et certamine, quod ingens exſudandum eſſet, praemium fore. Jam comitia conſularia inſtabant. quae res eum, necdum compoſitis maturisve ſatis conſiliis, oppreſſit. * Conſul ſextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. et L. Minucius praefectus annonae, ſeu refectus, ſeu, quoad res poſceret, in incertum creatus. nihil enim conſtat, niſi in libros linteos utroque anno relatum inter magiſtratus praefecti nomen. Hic Minucius, eandem publice curationem

agens,

agens, quam Maelius privatim agendam susceperat, cum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *tela in domum Maelii conferri, eumque conciones domi habere; ac non dubia regni consilia esse. tempus agendae rei nondum stare; cetera jam convenisse; et tribunos mercede emtos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se paene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quae postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod exspectassent, donec a praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules immerito increpari*, ait, *qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum parem tantae potestati esse.* Approbantibus cunctis, primo Quinctius abnuere; et, *quid sibi vellent*, rogitare, *qui se aetate exacta tantae dimicationi objicerent.* Dein, cum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicae esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis praesidiis, cum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Maeliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicae quaesisset*, rogitarent; missus ab dicta-

dictatore Servilius magister equitum ad Maelium. *Vocat te*, inquit, *dictator*. Cum pavidus ille, *quid vellet*, quaereret; Serviliusque *causam dicendam esse* proponeret, *crimenque*, *a Minucio delatum ad senatum*, *diluendum;* tunc Maelius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, cum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanae implorare: et opprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Haec eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum Maelium, repulso apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili*, *esto*, *liberata republica*.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti ad concionem vocari jussit; et, *Maelium jure caesum*, pronuntiavit, *etiam si regni crimine insons fuerit: qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum fuisse Maelium similem causae fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coërcitum esse. nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris patriae, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Maelius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splen-*

ſplendore familiarum ſuſtuliſſe animos, quo nefas fuerit: Sp. Maelium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam ſperandus fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris ſperaſſe libertatem ſe civium ſuorum emiſſe, ciboque objiciendo ratum, victorem finitimorum omnium populum in ſervitutem perlici poſſe: ut, quem ſenatorem concoquere civitas vix poſſet, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, inſignia atque imperium habentem. Non pro ſcelere id magis, quam pro monſtro, habendum. Nec ſatis eſſe ſanguine ejus expiatum, niſi tecta parietesque, intra quae tantum amentiae conceptum eſſet, diſſiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quaeſtores vendere ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area eſſet oppreſſae nefariae ſpei, dirui extemplo juſſit. id Aequimaelium appellatum eſt. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam eſt donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Maelianum, aſſibus in modios aeſtimatum, plebi diviſit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transiſſe a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, ſeditionem motam ex Maeliana caede ſedaſſe, invenio. Ceterum vix credibile eſt, numerum tribunorum Patres augeri paſſos, idque potiſſimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem conceſſum ſemel obtinuiſſe, aut certe tentaſſe. ſed ante omnia refellit falſum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caecilius, Q. Junius, Sext. Titinius, ſoli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Maelii non deſtiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam conſulum, comitia haberentur; haud dubii, quin ſex locis (tot enim jam creari licebat) et plebeji aliqui, profitendo ſe ultores fore Maelianae caedis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos conſulari poteſtate creavit,

et in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturae invidia tumultus quaerebatur. Praelatus suffragiis Quinctio Mam. Aemilius, vir summae dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. *In horum magistratu Fidenae, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, caussam novi consilii quaerentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, caussam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de caede ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis caesi erant, statuae publice in Rostris positae sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab caussa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summae rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiae fuit, quin **consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam laetitia fusis hostibus fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit.

Cum

Cum poteſtas major, tum vir quoque poteſtati par, hoſtes ex agro Romano trans Anienem ſubmovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes caſtra: nec ante in campos degreſſi ſunt, quam legiones auxilio Faliſcorum venerunt. Tum demum caſtra Etruſcorum pro moenibus Fidenarum poſita. et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes conſedit in utriusque ripis amnis, qua ſequi munimento poterat, vallo interpoſito. poſtero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hoſtes variae fuere ſententiae. Faliſcus, procul ab domo militiam aegre patiens, ſatisque fidens ſibi, poſcere pugnam: Vejenti Fidenatique plus ſpei in trahendo bello eſſe. Tolumnius, quanquam ſuorum magis placebant conſilia, ne longinquam militiam non paterentur Faliſci, poſtero die ſe pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectaſſet pugnam hoſtis, animi acceſſere: poſteroque die, jam militibus caſtra urbemque ſe oppugnaturos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrinque acies inter bina caſtra in medium campi procedunt. Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem caſtra Romana aggrederentur, poſt montes circummiſit. Trium populorum exercitus ita ſtetit inſtructus, ut dextrum cornu Vejentes, ſiniſtrum Faliſci tenerent, medii Fidenates eſſent. Dictator dextro cornu adverſus Faliſcos, ſiniſtro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit ſigna. ante mediam aciem cum equitatu magiſter equitum proceſſit. Parumper ſilentium et quies fuit, nec Etruſcis, niſi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam reſpectante, ut ab auguribus, ſimul aves rite admiſiſſent, ex compoſito tolleretur ſignum. Quod ſimul conſpexit, primos equites clamore ſublato in hoſtem emiſit. ſecuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nulla parte legiones Etruſcae ſuſtinuere impetum Romanorum. eques maxime reſiſtebat; equitumque longe fortiſſimus ipſe rex, ab omni parte effuſe ſequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Coſſus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod ampliſſimum acceptum, majus auctiusque reliquit poſteris. is cum ad impetum Tolumnii, quacunque ſe intendiſſet, trepidantes Romanas videret turmas, inſignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognoſſet, *Hiccine eſt*, inquit, *ruptor foederis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam, (ſi modo ſancti quidquam in terris eſſe Dii volunt) legatorum manibus dabo.* Calcaribus ſubditis, infeſta cuſpide in unum fertur hoſtem. quem cum ictum equo dejeciſſet, confeſtim et ipſe haſta innixus ſe in pedes excepit. Aſſurgentem ibi regem umbone reſupinat, repetitumque ſaepius cuſpide ad terram affixit. tum exſangui detracta ſpolia; caputque abſciſum victor ſpiculo gerens, terrore caeſi regis hoſtes fundit. Ita equitum quoque fuſa acies, quae una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis inſtat, et ad caſtra compulſos caedit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Coſſus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium et ad caſtra Romana pugnatum eſt adverſus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum eſt, ad caſtra miſſam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hoſtes in vallum, egreſſus dextra principali, cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, caedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene geſta, dictator ſenatusconſulto juſſuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi ſpectaculum fuit Coſſus, ſpolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, aequantes eum Romulo, canere. Spolia in aede Jovis Feretrii prope Romuli ſpolia, quae, prima Opima appellata, ſola ea tempeſtate erant, cum ſolemni dedicatione dono fixit. averteratque in ſe curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope ſolus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo

ex

ex publica pecunia, populi juſſu in Capitolio Jovi donum poſuit. Omnes ante me auctores ſecutus, A. Cornelium Coſſum tribunum militum ſecunda ſpolia opima Jovis Feretrii templo intuliſſe, expoſui. ceterum, praeterquam quod ea rite opima ſpolia habentur, quae dux duci detraxit; nec ducem novimus, niſi cujus auſpicio bellum geritur: titulus ipſe, ſpoliis inſcriptus, illos meque arguit, conſulem ea Coſſum cepiſſe. Hoc ego cum Auguſtum Caeſarem, templorum omnium conditorem aut reſtitutorem, ingreſſum aedem Feretrii Jovis, quam vetuſtate dilapſam refecit, ſe ipſum in thorace linteo ſcriptum legiſſe audiſſem; prope ſacrilegium ratus ſum, Coſſo ſpoliorum ſuorum Caeſarem, ipſius templi auctorem, ſubtrahere teſtem. qui ſi ea in re ſit error, quod tam veteres annales, quodque magiſtratuum libri, quos linteos in aede repoſitos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono poſt demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Coſſum conſulem habeant, exiſtimatio communis omnibus eſt. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri poſſet, quod imbelle triennium ferme peſtilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium conſulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funeſti, nihil praeter nomina conſulum ſuggerant. Tertius ab conſulatu Coſſi annus tribunum eum militum conſulari poteſtate habet; eodem anno magiſtrum equitum: quo in imperio alteram inſignem edidit pugnam equeſtrem. ea libera conjectura eſt. Sed (ut ego arbitror) vana verſare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnae, recentibus ſpoliis in ſacra ſede poſitis, Jovem prope ipſum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes, ſeſe A. Cornelium Coſſum conſulem ſcripſerit.

XXI. * M. Cornelio Maluginenſe, L. Papirio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliſcum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hoſtis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatae, quia peſtilentia populum invaſit. Et ſeditiones domi quaeſitae ſunt, nec motae

tamen,

tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati objiciens. quae vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, duumviris praeeuntibus, est facta. *Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo praedandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Aebutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, praesto fuere: signa aerario promta feruntur ad dictatorem. Quae cum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis, fudit Etruscas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiae quoque,

que, abunde ex ante convecto fufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem fpe amiffa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averfa parte urbis maxime neglecta, quia fuapte natura tutiffima erat, agere in arcem cuniculum inftituit. ipfe, diverfiffimis locis fubeundo ad moenia, quadrifariam divifo exercitu, qui alii aliis fuccederent ad pugnam, continenti die ac nocte proelio ab fenfu operis hoftes avertebat: donec, perfoffo a caftris monte, erecta in arcem via eft; intentisque Etrufcis ad vanas a certo periculo minas, clamor fupra caput hoftilis captam urbem oftendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus cenfores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum cenfus populi eft actus.

XXIII. * Eosdem confules infequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium confules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuiffe, traditum a fcriptoribus antiquis diffimulat. Licinio libros haud dubie fequi linteos placet: et Tubero incertus veri eft. fed inter cetera, vetuftate incomperta, hoc quoque in incerto pofitum. Trepidatum in Etruria eft poft Fidenas captas, non Vejentibus folum exterritis metu fimilis excidii, fed etiam Falifcis memoria initi primo cum iis belli; quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur cum duae civitates, legatis circa duodecim populos miffis, impetraffent, ut ad Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium: velut magno inde tumultu imminente, fenatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici juffit. ab eo A. Poftumius Tubertus magifter equitum eft dictus; bellumque tanto majore, quam proximo, conatu apparatum eft, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exfpectatione omnium tranquillior fuit. Itaque cum renuntiatum a mercato-

ribus

ribus esset, negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quaerere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quaerendae bello gloriae ademta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturae, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque advocata, *rempublicam foris gerendam*, ait, *tutaque omnia praestanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos magna parte vitae obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et, *ut re ipsa*, inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores, aegre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu aerarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiae intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censurae jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriae offensos: quippe cum se quisque diutius ac saepius subjectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, praeterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXL. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriae praemium, quod

quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati ſunt, *M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Peſtilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedes Apollini pro valetudine populi vota eſt. multa duumviri ex libris, placandae Deûm irae, avertendaeque a populo peſtis cauſa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiſcue hominum pecorumque pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, poſtremo in Siciliam quoque frumenti cauſa miſere. Conſularium comitiorum nulla mentio habita eſt. Tribuni militum conſulari poteſtate omnes patricii creati ſunt, **L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Poſtumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia ante proviſum erat, periculum fuit. Conſilia ad movenda bella in Volſcorum Aequorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnae, agitata. Ibi prolatae in annum res: decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret: nequidquam Vejente populo querente, eandem, qua Fidenae deletae ſint, imminere Vejis fortunam. Interim Romae principes plebis, jam diu nequidquam imminentes ſpei majoris honoris, dum foris otium eſſet, coetus indicere in domos tribunorum plebei. ibi ſecreta conſilia agitare: queri, *ſe a plebe adeo ſpretos, ut, cum per tot annos tribuni militum conſulari poteſtate creentur, nulli unquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit. multum providiſſe ſuos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeji magiſtratus paterent; aut patricios habendos fuiſſe tribunos plebei, adeo ſe ſuis etiam ſordere; nec a plebe minus, quam a Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *Eorum ambitione artibusque fieri, ut obſeptum plebi ſit ad honores iter. ſi plebi reſpirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam ſuorum inituram ſuffragia eſſe, et parto auxilio imperium quoque adſcituram.* Placet, tollendae ambitionis cauſa tribunos legem promulgare, ne cui album in veſtimentum addere petitionis liceret cauſa. Parva nunc res, et vix ſerio agenda videri poſſit, quae tunc ingenti certamine Patres ac plebem accen-

cendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad ſua ſtudia inclinaturam. quae ne libera eſſent, ſenatusconſultum factum eſt, ut conſularia comitia haberentur.

XXVI. * Tumultus cauſa fuit, quem ab Aequis et Volſcis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quinctius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, conſules facti: nec ultra terror belli eſt dilatus. Lege ſacrata, quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique, ſeorſum Aequi, ſeorſum Volſci, caſtra communivere; intentiorque, quam unquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etſi ſaepe victi populi, majore tamen conatu, quam alias unquam, rebellarent: et aliquantum Romanae juventutis morbo abſumtum erat. ante omnia pravitas conſulum, diſcordiaque inter ipſos, et certamina in conſiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his conſulibus in Algido auctores ſint, eamque cauſam dictatoris creandi fuiſſe. Illud ſatis conſtat, ad alia diſcordes in uno adverſus Patrum voluntatem conſenſiſſe, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia aliis terribiliora afferentur, nec in auctoritate ſenatus conſules eſſent, Q. Servilius Priſcus, ſummis honoribus egregie uſus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum eſt, ſenatus appellat, ut in tanto diſcrimine reipublicae dictatorem dicere conſules pro poteſtate veſtra cogatis.* Qua voce audita, occaſionem oblatam rati tribuni augendae poteſtatis, ſecedunt, proque collegio pronuntiant, *placere, conſules ſenatui dicto audientes eſſe: ſi adverſus conſenſum ampliſſimi ordinis ultra tendant, in vincula ſe duci eos juſſuros.* Conſules ab tribunis, quam ab ſenatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus ſummi imperii jus, datumque ſub jugum tribuniciae poteſtati conſulatum memorantes, ſiquidem cogi aliquid pro poteſtate ab tribuno conſules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci

duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur et justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiae munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Hernicis Latinisque milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Haec omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad praesidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, praeeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causâ vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad proelia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus proeliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires, spem universae victoriae, tentato paulatim eventu certaminum, suos praecipere. Itaque hostes, nulla in proelio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi praesenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus praeficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat.

dat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato assignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quae vel alius imperator prudens et impiger in talire praeciperet ageretque, praecipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et neutiquam vulgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius paene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra; nuntiarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic praebituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis, in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me praegressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quae ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Haec locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit. eoque omne proelium versum est.

Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim caedes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscisum consulem ex tam ancipiti proelio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos caede hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quae nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra proelium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes coepti. castrisque et his captis, hostes praeter senatores omnes venundati sunt. Praedae pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: praepositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere; et licet, in variis opinionibus. et argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint: cum, qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul aedem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: aegre id passus Quinctius, cum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. * Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Aequorum legati foedus ab senatu cum petissent, et pro foedere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in jurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. ** Legem de multarum aestimatione pergratam populo, cum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. † Secuti eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Aemilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemtorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec coelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumta. vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deûm exposcendae. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. †† Irae adversus Vejentes in insequentem annum,

C. Ser-

C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciaeque inde, non pax facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, cum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriae jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. * Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus praefuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportune Vejentes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. plus ita ignominiae, quam cladis, est acceptum. Moesta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et cum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit: et ipse ab eo magister equitum est dictus. adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Vejentes, re secunda elati, missis circum Etruriae populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos, cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios

 undi-

undique ad spem praedae adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenae visae opportuniores. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romae terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et justitium in foro, tabernaeque clausae: fiuntque omnia castris, quam urbi, similiora.

XXXII. Tum trepidam civitatem, praeconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *Quod animos ex tam levibus fortunae momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quae ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Vejentem hostem sexies victum, pertimescant, Fidenasque prope saepius captas quam oppugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. se quoque eundem dictatorem Mam. Aemilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque, adjunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, caedem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos, qui, ob ereptum censurae regnum, labem secundae dictaturae suae imposuerint.* Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingen-

gentos paſſus citra Fidenas caſtra locat: dextra montibus, laeva Tiberi amne ſeptus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hoſtibus foret. Ipſe poſtero die, cum Etruſci pleni animorum ab priſtini diei meliore occaſione, quam pugna, in aciem proceſſiſſent, cunctatus parumper, dum ſpeculatores referrent, Quinctium evaſiſſe in jugum propinquum arci Fidenarum, ſigna profert: peditumque aciem inſtructam pleno gradu in hoſtem inducit: magiſtro equitum praecipit, ne injuſſu pugnam incipiat: ſe, cum opus ſit, equeſtri auxilio ſignum daturum. tum ut memor regiae pugnae, memor opimi domi, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accenſus, impium Fidenatem, praedonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda caede, reſperſos ſanguine colonorum ſuorum, perfidos ſocios, imbelles hoſtes compellans, factis ſimul dictisque odium explet.

XXXIII. Concuſſerat primo ſtatim congreſſu hoſtem; cum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus inviſitataque, ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico inſtincta curſu, in hoſtem ruit: formaque inſolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magiſtro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio accito, proelium ciens, ipſe in ſiniſtrum cornu, quod, incendio ſimilius quam proelio, territum ceſſerat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco veſtro exacti, inermi cedetis hoſti? Non ferro exſtinguetis ignes? non faces has ipſas pro ſe quisque, ſi igni, non telis, pugnandum eſt, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum veſtraeque memores, vertite incendium hoc in hoſtium urbem; et ſuis flammis delete Fidenas, quas veſtris beneficiis placare non potuiſtis. Legatorum hoc vos veſtrorum colonorumque ſanguis, vaſtatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emiſſae excipiuntur, partim vi eripiuntur. utra-

que acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quae militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui cum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, *Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos:* ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Cum duae acies, duo diversa proelia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugae esset; et equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam caedem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem et Romanos sequentes impetus rapit; Quinctium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadun ; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad praedam, spe injecta majoris in urbe praedae, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abjectis armis, nihil praeter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat

binis,

binis, aliis ſub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romam reduxit: juſſoque magiſtro equitum abdicare ſe magiſtratu, ipſe deinde abdicat die ſextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Claſſi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem aeque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato ſatis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore: niſi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concurſum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriae vanum titulum appetivere.

XXXV. * Inſequens annus tribunos militares conſulari poteſtate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciae datae, et Aequis triennii, cum plurium annorum petiſſent. Et ab ſeditionibus urbanis otium fuit. ** Annum inſequentem, neque bello foris, neque domi ſeditione inſignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concurſu, fecere. Tribuni conſulari poteſtate erant Ap. Claudius Craſſus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julus. ſpectaculum comitate etiam hoſpitum, ad quod publico conſenſu venerant, advenis gratius fuit. Poſt ludos conciones ſeditioſae tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod, admiratione eorum, quos odiſſet, ſtupens, in aeterno ſe ipſa teneret ſervitio: et non modo ad ſpem conſulatus in partem revocandam adſpirare non auderet, ſed ne in tribunis quidem militum creandis (quae communia eſſent comitia Patrum ac plebis) aut ſui aut ſuorum meminiſſet. Deſineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos ſperetur. Nihil non aggreſſuros homines, ſi magna conatis magna praemia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adverſus quos tenderet, bello inexpiabili ſe*

 per-

persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebejum contemturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebejus ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaeque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremo praebere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum praetereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditae, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatae spes; et vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, cum Patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, praefectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. *Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus

bus capiam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero eſt) a campeſtri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruſcis, in ſocietatem urbis agrorumque accepti: deinde feſto die graves ſomno epulisque incoles veteres novi coloni nocturna caede adorti. His rebus actis, conſules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magiſtratum occepere. Jam non ſolum, qui ad id miſſi erant, retulerant, imminere Volſcum bellum; ſed legati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant, *Non ante unquam Volſcos nec ducibus legendis, nec exercitui ſcribendo, intentiores fuiſſe. vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum eſſe.* Haud vana attulere: ſed nec perinde Patres moti ſunt; et C. Sempronius, cui ea provincia ſorte evenit, tanquam conſtantiſſima re, fortuna fretus, quod victoris populi adverſus victos dux eſſet, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinae Romanae plus in Volſco exercitu, quam in Romano, eſſet. Ergo fortuna, ut ſaepe alias, virtutem eſt ſecuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconſulteque commiſſum eſt, non ſubſidiis firmata acie, non equite apte locato, concurſum eſt. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura eſſet, exercitatior crebriorque ab hoſte ſublatus; ab Romanis diſſonus, impar, ſegnius ſaepe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hoſtis, urgere ſcutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumſpectantibus galeae, et incerti trepidant, applicantque ſe turbae. Signa nunc reſiſtentia deſeruntur ab anteſignanis, nunc inter ſuos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volſcus inferre ſigna, urgere aciem, plus caedis hoſtium videre, quam fugae.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequidquam Sempronio conſule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majeſtas valebat: dataque mox terga

terga hoſtibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, praeſenti animo ſubveniſſet. qui cum magna voce exclamaſſet, *ut equites, qui ſalvam rempublicam vellent eſſe, ex equis deſilirent;* omnium turmarum equitibus, velut ad conſulis imperium motis, *Niſi haec*, inquit, *armata cohors ſiſtat impetum hoſtium, actum de imperio eſt. Sequimini pro vexillo cuſpidem meam. oſtendite Romanis Volſcisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus eſſe pedites pares.* Cum clamore comprobata adhortatio eſſet, vadit alte cuſpidem gerens. quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo ſe inferunt objectis parmis, ubi ſuorum plurimum laborem vident. reſtituitur omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, ſi tam pauci ſimul obire omnia poſſent, terga daturi hoſtes fuerint.

XXXIX. Et cum jam parte nulla ſuſtinerentur, dat ſignum Volſcus imperator, ut parmatis, novae cohorti hoſtium, locus detur, donec impetu illati ab ſuis excludantur. Quod ubi eſt factum, interclufi equites: nec perrumpere eadem, qua tranſierant, poſſe: ibi maxime confertis hoſtibus, qua viam fecerant: et conſul legionesque Romanae, cum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortiſſimos viros interclufos opprimeret hoſtis, tendunt in quemcunque caſum. Diverſi Volſci, hinc conſulem ac legiones ſuſtinere, altera fronte inſtare Tempanio atque equitibus. qui cum ſaepe conati nequiſſent perrumpere ad ſuos, tumulo quodam occupato, in orbem ſe tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae finis ante noctem fuit. conſul quoque, nusquam remiſſo certamine, dum quidquam ſuperfuit lucis, hoſtem tenuit. nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque caſtra tenuit pavor, ut, relictis ſauciis et magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus ſe in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumſeſſus ultra mediam noctem eſt. quo cum circumſedentibus nuntiatum eſſet, caſtra deſerta eſſe, victos rati ſuos, et ipſi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius

nius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumulo suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi cum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, foeditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: cum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: et ex moestis paulo ante domibus, quae conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidaeque matres ac conjuges, oblitae prae gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quaeque, simul corpore atque animo vix prae gaudio compotes, effusae. Tribunis plebi, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est, per recens odium Sempronii consulis renovandae in eos invidiae. Itaque, advocata concione, cum proditam Vejis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deserta foede castra, vociferati essent; C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quaero de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam iniisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tune ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miseris praesidium? postero denique die ecquid praesidii usquam*

quam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Haec pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostrae sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?

XLI. Adversus haec Tempanii oratio incomta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno laeta: *Quanta prudentia rei bellicae in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem esse, sed populi Romani fuisse, cum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quae pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, prae multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci praesidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui implesse.* precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Cum haec agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum, affectum proelio ac via nocturna, excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Moestae civitati ab re male gesta et iratae ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus aeris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et

in

in Volſcis conſul auſpicio dictatoris Poſtumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilii, res proſpere geſſerat, totam culpam ejus temporis in praedamnatum collegam transferentem, omnes tribus abſolverunt. profuiſſe ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactae jam aetatis Capitolinus Quinctius, ſuppliciter orans, ne ſe, brevi reliquo vitae ſpatio, tam triſtem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi abſentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antiſtium, et Sp. Icilium, fecit; quos et pro centurionibus ſibi praefecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, cum odio Sempronii conſulare nomen offenderet, tribunos militum conſulari poteſtate creari juſſit. * creati ſunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio ſtatim anni L. Hortenſius tribunus plebis C. Sempronio conſuli anni prioris diem dixit. quem cum quatuor collegae, inſpectante populo Romano, orarent, ne imperatorem ſuum innoxium, in quo nihil praeter fortunam reprehendi poſſet, vexaret: aegre Hortenſius pati, tentationem eam credens eſſe perſeverantiae ſuae; nec precibus tribunorum, quae in ſpeciem modo jactentur, ſed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum converſus, *Ubi illi patricii ſpiritus, ubi ſubniſus et fidens innocentiae animus eſſet*, quaerebat. *ſub tribunicia umbra conſularem virum delituiſſe.* modo ad collegas, *Vos autem; ſi reum perago, quid acturi eſtis? an erepturi jus populo, et everſuri tribuniciam poteſtatem?* Cum illi, *et de Sempronio et de omnibus ſummam populi Romani poteſtatem eſſe*, dicerent, *nec ſe judicium populi tollere aut velle, aut poſſe; ſed, ſi preces ſuae pro imperatore, qui ſibi parentis eſſet loco, non valuiſſent, ſe veſtem cum eo mutaturos:* tum Hortenſius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana ſordidatos tribunos ſuos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc eſt in imperio conſecutus, ut tam carus eſſet militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortenſii tam placabile ad juſtas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Aequis indulſit,

qui

qui ambiguam victoriam Volſcorum pro ſua amplexi fuerant.

XLIII. * Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino conſulibus, ductu Fabii, cui ſorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. cum trepidam tantum oſtendiſſent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud magno conſulis decore. itaque triumphus negatur. Ceterum ob Semproniae cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, conceſſum eſt. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum; ſic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta eſt, coepta ab duplicando quaeſtorum numero. quam rem, (ut, praeter duos urbanos quaeſtores, duo conſulibus ad miniſteria belli praeſto eſſent) a conſulibus relatam, cum et Patres ſumma ope approbaſſent, conſulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaeſtorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adverſus quam actionem primo et conſules et Patres ſumma ope anniſi ſunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis conſulari poteſtate creandis uſi ſunt, adaeque in quaeſtoribus liberum eſſet arbitrium populi, cum parum proficerent, totam rem de augendo quaeſtorum numero omittunt. Excipiunt omiſſam tribuni, aliaeque ſubinde, inter quas et agrariae legis, ſeditioſae actiones exiſtunt: propter quos motus cum ſenatus conſules, quam tribunos, creari mallet, neque poſſet per interceſſiones tribunicias ſenatusconſultum fieri; reſpublica a conſulibus ad interregnum, neque id ipſum (nam coire patricios tribuni prohibebant) ſine certamine ingenti, redit. Cum pars major inſequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta eſſet, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne ſenatusconſultum de comitiis conſularibus faceret; poſtremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, caſtigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *deſertam omiſſamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaque exceptam*

ptam, memorabat *Vejentibus induciis et cunctatione Aequorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? Quae si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quaestores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

XLIV. *Tribunicia primum comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebejos filio Antistii tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. Fuere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi, *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, cum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quenquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces. tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae, ad auxilium libertatis creatae. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos.* Itaque cum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset; flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canulejo, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judi-

cii tempus plebem offensurum. Adversae invidiae objici maluit, et suae nocere causae, quam publicae deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quaeri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti se civem, aut quenquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, cum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sancte potius, quam scite, jussit. Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, capiuntur. * Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes poenas dederunt. indicibus dena millia gravis aeris, quae tum divitiae habebantur, ex aerario numerata, et libertas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coeptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Aequorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi cum responsa inde retulissent dubia, quibus, necdum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, appareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* ** Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate,

ſtate, inito magiſtratu, legati ab Tuſculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Priſci filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant. Nuntiabant legati, Lavicanos arma cepiſſe, et cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tuſculanum caſtra in Algido poſuiſſe. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque ſenatusconſulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiſcerentur, unus res Romae curaret, certamen ſubito inter tribunos exortum. ſe quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis, ut ingratam ignobilemque, adſpernari. Cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conſpicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reipublicae eſt verecundia*, *patria majeſtas altercationem iſtam dirimet. filius meus extra ſortem urbi praeerit. Bellum utinam, qui appetunt*, *conſideratius concordiusque*, *quam cupiunt*, *gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto paſſim populo placuit. decem tribus ſorte ductae ſunt; ex his ſcriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impenſius in caſtris accendi: nihil ſentire idem: pro ſententia pugnare: ſua conſilia velle, ſua imperia ſola rata eſſe: contemnere invicem, et contemni: donec, caſtigantibus legatis, tandem ita comparatum eſt, ut alternis diebus ſummam imperii haberent. Quae cum allata Romam eſſent, dicitur Q. Servilius, aetate et uſu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnoſior reipublicae eſſet, quam ad Vejos fuiſſet: et, velut haud dubia clade imminente, inſtitiſſe filio, ut milites ſcriberet, et arma pararet. Nec falſus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo ſub hoſtium caſtris, cum, quia ſimulato metu receperat ſe hoſtis ad vallum, ſpes vana expugnandi caſtra eo traxiſſet, repentino impetu Aequorum per ſupinam vallem fuſi ſunt, multique in ruina majore quam fuga oppreſſi obtruncatique: caſtraque, eo die aegre retenta, poſtero die, circumfuſis jam magna ex

parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deferuntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno militum; jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, vir, cujus providentiam in republica cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim proelio cum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi non tulerint: victique acie cum fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque castris, cum praedam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Aequorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam

ab

*U. C. 338. a. C. N. 414. **U. C. 339. a. C. N. 413.

ab tribunis plebi agrariae ſeditiones, mentione illata de agro Lavicano dividendo, fierent, cenſuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti miſſi bina jugera acceperunt. *Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum conſulari poteſtate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Craſſo, et **inſequente anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae res, diſcordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo abſentes creati. et cum rogationem promulgaſſent, ut ager ex hoſtibus captus viritim divideretur, magnaeque partis nobilium eo plebiſcito publicarentur fortunae; (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno ſolo poſita, non armis partum erat; nec, quod veniſſet aſſignatumve publice eſſet, praeterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propoſitum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in ſenatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam conſilii inveniebant; cum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus ſcribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixiſſe, *Vetus ſe ac familiare conſilium domo afferre. proavum enim ſuum Ap. Claudium oſtendiſſe Patribus viam unam diſſolvendae tribuniciae poteſtatis per collegarum interceſſionem. Facile homines novos auctoritate principum de ſententia deduci, ſi temporum interdum potius, quam majeſtatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos eſſe. ubi videant, collegas principes agendae rei gratiam omnem ad plebem praeoccupaſſe, nec locum in ea relictum ſibi; haud gravate acclinaturos ſe ad cauſam ſenatus, per quam univerſo ordini cum prioribus ſe Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Priſco, quod non degeneraſſet ab ſtirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque poſſet ex collegio tribunorum, ad interceſſionem perlicerent. Miſſo ſenatu, pren-

prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Maecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eae orationes a primoribus Patrum habitae sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, praeterquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Praeclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiae tribuni appellarentur: tum, silentio facto, ii, qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendae reipublicae esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae. Latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

XLIX. *Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Aequos triennio ante accepta clades prohibuit Bolanis, suae gentis populo, praesidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factae erant, novisque colonis bellum illatum. quam noxam cum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni

mit-

mitterentur, per interceſſionem collegarum, qui nullum plebiſcitum, niſi ex auctoritate ſenatus, paſſuros ſe perferri oſtenderunt, diſcuſſum eſt. Bolis * inſequente anno receptis, Aequi, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romae conſulari poteſtate Cn. Cornelio Coſſo, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Poſtumio Regillenſi. Huic bellum adverſus Aequos permiſſum eſt, pravae mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum, oſtendit. Nam, exercitu impigre ſcripto ductoque ad Bolas, cum levibus proeliis Aequorum animos fregiſſet, poſtremo in oppidum irrupit. deinde ab hoſtibus in cives certamen vertit: et, cum inter oppugnationem praedam militis fore edixiſſet, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam irae cauſam exercitui fuiſſe, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, poſtquam, ab collegis arceſſitus, propter ſeditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione ſtolida ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, ſimul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum ſe dicenti, dignos enim eſſe qui armis cepiſſent, eorum urbem agrumque Bolanum eſſe; *Malum quidem militibus meis*, inquit, *niſi quieverint.* quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit. et tribunus plebis, vir acer, nec infacundus, nactus inter adverſarios ſuperbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quae invidiae, non ipſi tantum, ſed cauſae atque univerſo ordini, eſſent, neminem ex collegio tribunorum militum ſaepius, quam Poſtumium, in diſceptationem trahebat. Tum vero ſecundum tam ſaevum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, ſicut ſervis malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agriſque donatos, in colonias mittunt; qui ſedem ſenectuti veſtrae proſpiciunt; qui pro veſtris commodis adverſus tam crudeles ſuperboſque adverſarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam veſtram ſuſcipiant cauſam. quid*

ut a vobis ſperent? an honores, quos adverſariis veſtris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemuiſtis modo, voce hujus audita. quid id refert? Jam, ſi ſuffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros ſedesque ac fortunas ſtabilire volunt, praeferetis.

L. Perlata haec vox Poſtumii ad milites multo in caſtris majorem indignationem movit. *Praedaene interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?* Itaque cum fremitus aperte eſſet, et quaeſtor P. Seſtius eadem violentia coerceri putaret ſeditionem poſſe, qua mota erat; miſſo ad vociferantem quendam militem lictore, cum inde clamor et jurgium oriretur, ſaxo ictus turba excedit; inſuper increpante, qui vulneraverat, *habere quaeſtorem, quod imperator eſſet militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Poſtumius aſperiora omnia fecit acerbis quaeſtionibus, crudelibus ſuppliciis. poſtremo cum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari ſub crate juſſerat, concurſu facto, ipſe ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi cum ſubmoventes paſſim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu ſuo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus poſtquam eſt Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegae per ſenatum quaeſtiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. ſed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura inceſſerat Patres, ne metu quaeſtionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque ſumma ope, ut conſules crearentur. Cum ſenatusconſultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent conſularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

LI. * Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, conſules creati ſunt A. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus. His conſulibus principio anni ſenatusconſultum factum eſt, ut de quaeſtione Poſtumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque praeficeret quaeſtioni, quem vellet. A plebe conſenſu

ſenſu populi conſulibus negotium mandatur. qui, ſumma moderatione ac lenitate per paucorum ſupplicium, quos ſibimet ipſos conſciſſe mortem ſatis creditum eſt, transacta re, nequivere tamen conſequi, ut non aegerrime id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas ſanctiones, quae de ſuis commodis ferrentur: cum interim de ſanguine et ſupplicio ſuo latam legem confeſtim exerceri, et tantam vim habere.* Aptiſſimum tempus erat, vindicatis ſeditionibus, delenimentum animis Bolani agri diviſionem objici: quo facto minuiſſent deſiderium agrariae legis, quae poſſeſſo per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc haec ipſa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem eſſe: ſed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hoſtibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem anno adverſus Volſcos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio conſule, cum hoſtem ibi non inveniſſent. Ferentinum, quo magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepere. Minus praedae, quam ſperaverant, fuit: quod Volſci, poſtquam ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus, nocte oppidum reliquerant. poſtero die prope deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus.

LII. *Annum modeſtia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambuſto, C. Furio Pacilo conſulibus. Is cum principio ſtatim anni, velut penſum nominis familiaeque, ſeditiones agrariis legibus promulgandis cieret; peſtilentia coorta, minacior tamen quam pernicioſior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit. minusque eam damnoſam fuiſſe, quam ſeditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, peſtilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, **M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo conſulibus. Jam fames, quam peſtilentia, triſtior erat: ni, dimiſſis circa omnes populos legatis, qui Etruſcum mare, quique Tiberim accolunt, ad

frumentum mercandum, annonae foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriae studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate aegra experti consules sunt: cum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Praeterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hae sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. *M' Aemilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Aequi parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Maenius tribunus plebis, legis agrariae lator, cum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nuntiatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta cum apud Patres invidiae Maenio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante praeparatis intercessoribus legis agrariae, praebuit justiorem causam resistendi collegae. Itaque cum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Maenium fore, qui delectum impediret;* Maenio contra vociferante, *si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere;* decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronuntiaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coercitionem, adversus intercessionem collegae, delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus cum paucis, appellantibus tribunum, collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, de-

dejectis qui in praeſidio erant, arcem recipit. praedatores, ex praeſidio per negligentiam dilapſi, occaſionem aperuere ad invadendum. Praedae ex aſſiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congeſta erant, fuit aliquantum. venditum ſub haſta conſul in aerarium redigere quaeſtores juſſit; tum praedicans participem praedae fore exercitum, cum militiam non abnuiſſet. Auctae inde plebis ac militum in conſulem irae. itaque, cum ex ſenatusconſulto urbem ovans introiret, alternis inconditi verſus militari licentia jactati: quibus conſul increpitus, Maenii celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni favor circumſtantis populi plauſuque et aſſenſu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam prope ſolemnis militum laſcivia in conſulem, curae Patribus injecit. et tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Maenii, ſi peteret, conſularibus comitiis eſt excluſus.

LIV. *Creati conſules ſunt C. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias aegrius plebs tulit, tribunicia ſibi comitia non commiſſa. eum dolorem quaeſtoriis comitiis ſimul oſtendit, et ulta eſt, tunc primum plebejis quaeſtoribus creatis; ita ut, in quatuor creandis, uni patricio Caeſoni Fabio Ambuſto relinqueretur locus; tres plebeji, Q. Silius, P. Aelius, P. Pupius, clariſſimarum familiarum juvenibus praeferrentur. Auctores fuiſſe tam liberi populo ſuffragii Icilios accipio, ex familia infeſtiſſima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidiſſimo adeo populo oſtentantes: cum affirmaſſent, nihil ſe moturos, ſi ne quaeſtoriis quidem comitiis, quae ſola promiſcua plebi Patribusque reliquiſſet ſenatus, ſatis animi populo eſſet ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quaeſturamque eam non honoris ipſius fine aeſtimabant; ſed patefactus ad conſulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, ſed pro amiſſis honoribus, fremere; negare, *Si ea ita ſint, liberos tollendos eſſe; qui pulſi majorum loco,*

cer-

cernentesque alios in possessione dignitatis suae, Salii Flaminesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, cum et spiritus plebes sumsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quaestoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quae nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent: cum mira opportunitate, Volscos et Aequos praedatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebejos. duo, singuli singulos, sibi consules asservandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quae petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad praedam militibus, qui in praesidio erant, Aequos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris caesos. Ea adversa civitati res vires tribuniciae actioni adjecit. nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicae tempestati, nec suae invidiae, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam,

tanam, an alter ad comitia habenda fubftiterit, incertum diverfi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non diffentiunt, ab arce Carventana, cum diu nequidquam oppugnata effet, receffum: Verruginem in Volfcis eodem exercitu receptam, populationesque et praedas et in Aequis et in Volfco agro ingentes factas.

LVI. *Romae ficut plebis victoria fuit in eo, ut, quae mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum confulari poteftate contra fpem omnium tres patricii creati funt, C. Julius Julus, P. Cornelius Coffus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icilii tum infimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermifcendo dignis, taedio fordium in quibusdam infignium, populum a plebejis avertiffent. Volfcos deinde et Aequos, feu Carventana arx retenta in fpem, feu Verrugine amiffum praefidium ad iram compuliffet, fama affertur fumma vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates effe: eorum legatos utriusque gentis populos circumiffe, caftigantes ignaviam, quod, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et opprimi Verruginis praefidium, paffi effent. jam non exercitus modo armatos, fed colonias etiam, in fuos fines mitti: nec ipfos modo Romanos fua divifa habere, fed Ferentinum etiam de fe captum Hernicis donaffe. Ad haec cum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum confcribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi caftris pofitis hoftem opperiebantur. Quae ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nuntiantur Romam, fenatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum confilium erat) dictatorem dici juffit. quam rem aegre paffos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: cum primores Patrum, nequidquam conquefti, non effe in auctoritate fenatus tribunos militum, poftremo etiam tribunos plebei appellarent, et confulibus quoque ab ea poteftate vim fuper tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, laeti di-

fcor-

ſcordia Patrum, nihil eſſe in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero eſſent: ſi quando promiſcui honores, communicata respublica eſſet: tum ſe animadverſuros, ne qua, ſuperbia magiſtratuum, irrita ſenatusconſulta eſſent; interim patricii, ſoluti legum magiſtratuumque verecundia, per ſe quoque tribuniciam poteſtatem agerent.

LVII. Haec contentio minime idoneo tempore, cum tantum belli in manibus eſſet, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *cum ad id bellum ipſi ſatis idonei duces eſſent, non eſſe aequum, mandatum ſibi a populo eripi honorem,* diſſeruere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuiſſe ſe tamdiu*, ait, *non quia incertus ſententiae fuerit; (quem enim bonum civem ſecernere ſua a publicis conſilia?) ſed quia maluerit, collegas ſua ſponte cedere auctoritati ſenatus, quam tribuniciam poteſtatem adverſus ſe implorari paterentur. Tum quoque, ſi res ſineret, libenter ſe daturum tempus iis fuiſſe ad receptum nimis pertinacis ſententiae. ſed, cum belli neceſſitates non expectent humana conſilia, potiorem ſibi collegarum gratia rempublicam fore: et, ſi maneat in ſententia ſenatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, ſi quis intercedat ſenatusconſulto, auctoritate ſe fore contentum.* Quo facto cum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tuliſſet, dictatore P. Cornelio dicto, ipſe ab eo magiſter equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus eſſent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili proelio caeſi ad Antium hoſtes. victor exercitus depopulatus Volſcum agrum. caſtellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volſcis intra moenia compulſis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita geſto, ut tantum non defuiſſe fortunae videretur, felicitate, quam gloria, major in urbem rediit, magiſtratuque ſe abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum conſularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt.

Tum

Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe cum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebejis candidatos omnium, etiam dignorum, taedium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum praeparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebejo aditus esset. * Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti coeptae. quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, cum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem inulti fuere. ** Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id Patres aegre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *Nondum debel-*

debellatum cum Volſcis eſſe: modo duo praeſidia occidione occiſa, et cum periculo retineri. Nullum annum eſſe, quo non acie dimicetur: et tanquam poeniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentiſſimo parari, qui omnem Etruriam ſit concitaturus. Haec ſua ſponte agitata. inſuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum Patribus cum plebe eſſe* dictitant: *eam de induſtria vexandam militia trucidandamque hoſtibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut ſuffragii libere ferendi conſilia agitet:* prenſantesque veteranos, ſtipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri eſſe in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid ſuper ſanguinis, qui dari pro republica poſſet?* rogitantes. Haec cum in ſermonibus concionibusque interdum agitantes avertiſſent plebem ab ſuſcipiendo bello, profertur tempus ferendae legis: quam, ſi ſubjecta invidiae eſſet, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volſcum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus. Tres tribuni, poſtquam nullo loco caſtra Volſcorum eſſe, nec commiſſuros ſe proelio apparuit, tripartito ad devaſtandos fines diſceſſere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacunque inceſſere, late populati ſunt tecta agrosque, ut diſtinerent Volſcos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum ſine ulla populatione acceſſit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae ſunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem oſtendit. Circummiſſae quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala cum imminentem urbi collem cepiſſent; ex loco altiore, qua nullum erat praeſidium, ingenti clamore ac tumultu moenia invaſere. ad quem tumultum obſtupefacti, qui adverſus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere ſcalas admovendi: plenaque hoſtium cuncta erant, et immitis diu caedes pariter fugientium ac reſiſtentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus ſpei nihil erat, pugnam inire: cum pronuntiatum repen-

pente, ne quis praeter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera praeda Fabius militem abstinuit, donec collegae venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a praesidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres vere appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Cum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicae esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare, *Tam id laetum Patribus universis nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremo, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi pri-

mi: et quia nondum argentum ſignatum erat, aes grave plauſtris quidam ad aerarium convehentes, ſpecioſam etiam collationem faciebant. Cum ſenatus ſumma fide ex cenſu contuliſſet, primores plebis, nobilium amici, ex compoſito conferre incipiunt. quos cum et a Patribus collaudari, et a militari aetate tanquam bonos cives conſpici vulgus hominum vidit, repente, ſpreto tribunicio auxilio, certamen conferendi eſt ortum. et, lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum conſulari poteſtate Vejos duxere.

LXI. *Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M' Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumſeſſi Veji ſunt; ſub cujus initium obſidionis cum Etruſcorum concilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum eſſet, parum conſtitit, bellone publico gentis univerſae tuendi Vejentes eſſent. Ea oppugnatio ſegnior inſequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volſcum avocata bellum. **Tribunos militum conſulari poteſtate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M' Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginenſem, Cn. Cornelium Coſſum, Caeſonem Fabium Ambuſtum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volſcis inter Ferentinum atque Ecetram ſignis collatis dimicatum. Romanis ſecunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volſcorum oppidum, ab tribunis obſideri coepta. inde inter eruptionem tentatam, compulſo in urbem hoſte, occaſio data eſt Romanis irrumpendi. praeterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum conceſſit. Infra arcem caeſi captique multi mortales. arx deinde obſidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro ſpatio loci ſatis praeſidii habebat; aut ſpem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. taedioque receſſum inde foret, ni ſervus arcem Romanis prodidiſſet. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus cum cuſtodes trucidarentur, cetera

tera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductae legiones ex Volscis; omnisque vis Romana Vejos conversa est. Proditori, praeter libertatem, duarum familiarum bona in praemium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Vejentium, non Volscorum, fuisse credant. Praebet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Caere atque Vejos fuit: sed eam reges Romani delevere, Caeretumque, non Vejentium, fuerat. Altera haec nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

EPITOME LIBRI V.

In obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt. ea res cum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec hiemem militiae requiem. Equites tum primum equis suis merere coeperunt. Cum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem praedae Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, cum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Cum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, cum ei dies a L. Apulejo tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Cum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem praeter Capitolium, in quod se juventus contulerat: majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis aedium sedentes, occiderunt. et cum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, pro-

diti clangore anserum, M. Manlii praecipue opera dejecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Aedes Ajo Locutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. *Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditae, qui, cum in forum venisset, manipulariis suis dixerat,* **Sta miles: hic optime manebimus.**

LIBER V.

I. Pace alibi parta, *Romani Vejique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, M' Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Julus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriae animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solemnia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: cum ob iram repulsae, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei praelatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat.

bebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Cum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jam diu nullam novandi rès causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse* dictitantes, *quod aera militibus sint constituta. nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatae militiae causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari praeterea et subigi multo acrius, quam Vejentes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quae omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam saevam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebejo. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem haerere plebejum quenquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas: liberos,*

ros, et cives eorum, non servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, et usurpare libertatem, et creare magistratus. Haec taliaque vociferantes adversarium haud imparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebejis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciae potestatis dissolvendae.

III. Is tum jam, non promtus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitandum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. et cum laetor, tandem longi erroris vobis finem factum esse; tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublicae gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quae forte aliquando fuerunt, unquam aeque, quam munere Patrum in plebem, cum aera militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quod illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendae maxime tribuniciae potestatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quaerunt: qui et semper aegri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quidquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri aequum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quidquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis*

bis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non spondēre ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, aequam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse aera militibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro-portione injungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moleste antea ferebat miles, se suo sumtu operam reipublicae praebere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quaerere, unde domi militiaeque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, et laetus stipendium accipit. aequo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non merito dicat, annua aera habes, annuam operam ede? An tu aequum censes, militia semestri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum patria nobiscum aequum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici quamprimum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostrae finem captis Vejis imposuerimus. Si, Hercules, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Graecia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostrae, annuam oppugnationem perferre*

piget: scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt: in pace nunquam fidâ fuerunt; agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium caedis impiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit, quin violarent.

V. *Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno praedandi, cum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis, cum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas testudinesque et alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? Cum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem perventum: relinquendane haec censetis, ut ad aestatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur; nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos haec tam crebra Etruriae consilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Vejos licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea*

ſtea fore? cum, ſi laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura ſit: cum, id quod nunc offendit Etruſcos, rex creatus Vejis, ſpatio interpoſito mutari poſſit, vel conſenſu civitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, vel ipſius voluntate regis, qui obſtare regnum ſuum ſaluti civium nolit. Videte, quot res, quam inutiles, ſequantur illam viam conſilii: jactura operum tanto labore factorum, vaſtatio imminens finium noſtrorum, Etruſcum bellum pro Vejente concitatum. Haec ſunt, tribuni, conſilia veſtra, non, hercule, diſſimilia, ac ſi quis aegro, qui, curari ſe fortiter paſſus, extemplo convaleſcere poſſit, cibi gratia praeſentis aut potionis longinquum et forſitan inſanabilem morbum efficiat.

VI. *Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret; ad diſciplinam certe militiae plurimum intererat, inſueſcere militem noſtrum, non ſolum parata victoria frui; ſed, ſi res etiam lentior ſit, pati taedium, et quamvis ſerae ſpei exitum exſpectare; et, ſi non ſit aeſtate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, ſicut aeſtivas aves, ſtatim autumno tecta ac receſſum circumſpicere. Obſecro vos, venandi ſtudium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes ſilvasque rapit; belli neceſſitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel luſus ac voluptas elicere ſolet? Adeone effeminata corpora militum noſtrorum eſſe putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in caſtris, abeſſe ab domo non poſſint? ut, tanquam navale bellum, tempeſtatibus captandis et obſervando tempora anni, gerant, non aeſtus, non frigora pati poſſint? Erubeſcant profecto, ſi quis eis haec objiciat; contendantque, et animis et corporibus ſuis virilem patientiam ineſſe, ut ſe juxta hieme atque aeſtate bella gerere poſſe: nec ſe patrocinium mollitiae inertiaeque mandaſſe tribunis; et meminiſſe, hanc ipſam poteſtatem non in umbra nec in tectis majores ſuos creaſſe. Haec virtute militum veſtrorum, haec Romano nomine ſunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum intueri, quod inſtat; ſed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in poſterum quaerere. An mediocre diſcrimen opinionis ſecuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum eſſe putent, cujus ſi qua urbs primum illum breviſſimi temporis*

sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non taedium longinquae oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit; nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec impetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quae in omni quidem genere militiae, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romae invenerint praesidia Vejentes, quae nequidquam in Etruria quaerunt. An est quidquam, quod Vejentibus optatum aeque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis taedio, non denique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quae apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut praesidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quidquid tribunus plebi loquitur, etsi prodendae patriae dissolvendaeque reipublicae est, assuestis aequi audire; et, dulcedine potestatis ejus capti, quaelibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quae hic vociferantur, eadem in castris et apud milites agant, et exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; quoniam ea demum Romae libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta Patrum, non disciplinam vereri militiae.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis; cum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Vejos, et superiorem Appium in caussa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Vejos fecit. Nam cum agger promotus ad urbem, vineaeque tantum non jam injunctae moenibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente por-

porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit: horaeque momento ſimul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hauſit: multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique abſumti ſunt. Quod ubi Romam eſt nuntiatum, moeſtitiam omnibus, ſenatui curam metumque injecit, ne tum vero ſuſtineri nec in urbe ſeditio, nec in caſtris poſſet, et tribuni plebis velut ab ſe victae reipublicae inſultarent: cum repente, quibus cenſus equeſter erat, equi publici non erant aſſignati, conſilio prius inter ſeſe habito, ſenatum adeunt; factaque dicendi poteſtate, equis ſe ſuis ſtipendia facturos promittunt. Quibus cum ampliſſimis verbis gratiae ab ſenatu actae eſſent, famaque ea forum atque urbem pervaſiſſet, ſubito ad curiam concurſus fit plebis. *Pedeſtris ordinis* (*ſe*,) ajunt, *nunc eſſe, operamque reipublicae extra ordinem polliceri, ſeu Vejos, ſeu quo alio ducere velint. ſi Vejos ducti ſint*, negant, *ſe inde prius, quam capta urbe hoſtium, redituros eſſe*. Tum vero jam ſuperfundenti ſe laetitiae vix temperatum eſt. non enim, ſicut equites, dato magiſtratibus negotio, laudari juſſi; neque aut in curiam vocati, quibus reſponſum daretur, aut limine curiae continebatur ſenatus: ſed pro ſe quiſque ex ſuperiore loco ad multitudinem, in comitio ſtantem, voce manibusque ſignificare publicam laetitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipſum laudibus ferre: victam eſſe fateri comitatem benignitatemque ſenatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimae; donec, revocatis in curiam Patribus, ſenatusconſultum factum eſt, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent, ſenatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem profeſſis militiam aera procedere*. et equiti certus numerus aeris eſt aſſignatus. Tum primum equis merere equites coeperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amiſſa modo reſtituit opera, ſed nova etiam inſtituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, ſubvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad uſum deeſſet.

VIII.

who had the property of knights, but had no horse furnished them at the public expence & therefore were not knights

VIII. *Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M' Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri praesidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est. minus militum periit, quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad Vejos accessere. Forte ea regione, qua M' Sergius tribunus militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere: quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti proelio castra Romana oppugnabantur; concursantesque, cum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversae legiones, aliae adversus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris praeerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, cum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius aequabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio caesi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauci in majo-

majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea praeesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicae, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non exspectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante idus Decembres, solemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter haec tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nae ego libenter experirer, quam non plus in his juris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriae quaerere: et collegae aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Cum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciae potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. *L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M' Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio

lio Cosso iterum, Caesone Fabio Ambusto, L. Julio Julo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiaeque gesta. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romae simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebi cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicae erat. Haec per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *ideo aera militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, et consulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non aestatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miserae plebi sit: quae nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, cum confecta labore, vulneribus, postremo aetate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; aeràque militaria, velut foenore accepto, multiplicia reipublicae reddant.* Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae causa effectum est, ut cooptarentur tribuni
35. plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patrocinium. is, *quod pe-*

tissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse, vociferans, legem Treboniam sublatam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eo revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclae habendi tribuni plebis sint. eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem. id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. Cum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Vejos doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se,* memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem et communi fraude patriciorum actam. Ab his et prius datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi causa; et nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint. Praejudicium jam de reis et ab senatu, et a populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse. nam et senatusconsulto eos ab republica remotos esse; et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: et populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solemni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos praedamnatosque, venire ad populi judicium;*

cium; et existimare, defunctos se esse, satisque poenarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, cum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quenquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum fortunasque L. Virginii ac M' Sergii sit exsecratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, cum liceat et oporteat, non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus aeris gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiae, esset. In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factae, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: cum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiae ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Vejis castra, quae amissa erant, recuperata castellis praesidiisque firmantur. Praeerant tribuni militum M' Aemilius et Caeso Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. et, cum tributum conferri per tribunos non posset, nec

stipen-

ſtipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin caſtra quoque urbanae ſeditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, cum tribuni plebis nunc illud tempus eſſe dicerent ſtabiliendae libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac ſtrenuos transferendi ſummi honoris; non tamen ultra proceſſum eſt, quam ut unus ex plebe, uſurpandi juris cauſa, *P. Licinius Calvus tribunus militum conſulari poteſtate crearetur: ceteri patricii creati P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volſcus. Ipſa plebes mirabatur, ſe tantam rem obtinuiſſe; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus uſus, vetus tantum ſenator, et aetate jam gravis. Nec ſatis conſtat, cur primus ac potiſſimus ad novum delibandum honorem ſit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque ſtipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipſum tempeſtivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuiſſe. Hac victoria comitiorum exſultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediebat, de tributo remiſerunt. collatum obedienter, miſſumque ad exercitum eſt.

XIII. Anxur in Volſcis brevi receptum eſt, neglectis die feſto cuſtodiis urbis. Inſignis annus hieme gelida ac nivoſa fuit, adeo ut viae clauſae, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex anteconvecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuoſe magiſtratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam geſſit; dulcedo invaſit proximis comitiis tribunorum militum plebejos creandi. **Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum conſulari poteſtate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Triſtem hiemem, ſive ex intemperie coeli, raptim mutatione in contrarium facta, ſive alia qua de cauſa, gravis peſtilensque omnibus animalibus aeſtas excepit. cujus inſanabili

pernicie quando nec caufa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex fenatusconfulto aditi funt. Duumviri facris faciundis, lectifternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplifsime tum apparari poterat, ftratis lectis placavere. Privatim quoque id facrum celebratum eft. tota urbe patentibus januis, promifcuoque ufu rerum omnium in propatulo pofito, notos ignotosque paffim advenas in hofpitium ductos ferunt, et cum inimicis quoque benigne ac comiter fermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde fuiffe, quibus eam opem Dii tuliffent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, cum repente Capenates Falifcique fubfidio veniffent, adverfus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum eft. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque majoribus caftris, unde antea ceffatum fuerat, brevi fpatio circumductae copiae Capenates, in vallum Romanum verfos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna coepta et Falifcis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex caftris opportune facta avertit. repulfos deinde infecuti victores ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo poft jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnae abfumfere: et Vejentium refugientes in urbem multi ante portas caefi, dum prae metu, ne fimul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos fuorum exclufere.

XIV. Haec eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, fed prope amiffum, cernentibus fummum imperium. Itaque clariffimis viris ex compofito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipfi, perinde ac fi omnes candidati effent, cuncta experientes, non homines modo, fed Deos etiam, excipiebant; in religionem ver-

vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis ſimilem coortam: proximo non prodigia, ſed jam eventus, peſtilentiam agris urbique illatam haud dubia ira Deûm: quos peſtis ejus arcendae cauſa placandos eſſe, in libris fatalibus inventum ſit. Comitiis, auſpicato quae fierent, indignum Diis viſum honores vulgari; diſcriminaque gentium confundi. Praeterquam majeſtate petentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratiſſimum quemque, tribunos militum conſulari poteſtate creavere, *L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum eſt. tota vis in populationibus fuit. Duo ſummi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, praedas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri poſſet.

XV. Prodigia interim multa nuntiari; quorum pleraque, et quia ſinguli auctores erant, parum credita ſpretaque, et quia, hoſtibus Etruſcis, per quos ea procurarent, aruſpices non erant. in unum omnium curae verſae ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis coeleſtibus aquis, cauſave qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum: ſed propior interpres fatis oblatus ſenior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Etruſcosque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum.* Quod primo, velut temere jactum, ſperni, agitari deinde ſermonibus coeptum eſt; donec unus ex ſtatione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio ſermonum facto) quisnam is eſſet, qui per ambages de lacu Albano jaceret? poſtquam audivit aruſpicem eſſe, vir haud intacti religione animi, cauſatus de privati portenti procuratione, ſi operae illi eſſet,

com-

conſulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Cumque progreſſi ambo a ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu; praevalens juvenis Romanus ſenem infirmum, in conſpectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruſcis, ad ſuos tranſtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad ſenatum miſſus eſſet, ſciſcitantibus, quidnam id eſſet, quod de lacu Albano docuiſſet, reſpondit: *Profecto iratos Deos Vejenti populo illo fuiſſe die, quo ſibi eam mentem objeciſſent, ut excidium patriae fatale proderet. Itaque, quae tum cecinerit divino ſpiritu inſtinctus, ea ſe nec, ut indicta ſint, revocare poſſe; et tacendo forſitan, quae Dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, ſic diſciplina Etruſca traditum eſſe, ut quando aqua Albana abundaſſet, tum, ſi eam Romanus rite emiſiſſet, victoriam de Vejentibus dari. antequam id fiat, Deos moenia Vejentium deſerturos non eſſe.* Exſequebatur inde, quae ſolemnis derivatio eſſet. Sed auctorem levem, nec ſatis fidum ſuper tanta re Patres rati, decrevere, legatos ſorteſque oraculi Pythici exſpectandas.

XVI. Priuſquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum conſulari poteſtate, * L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Poſtumius Regillenſis, P. Cornelius Maluginenſis, A. Manlius, magiſtratum inierunt. Eo anno Tarquinienſes novi hoſtes exorti. quia ſimul multis bellis, Volſcorum ad Anxur, ubi praeſidium obſidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Vejenti quoque et Faliſco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia eſſe certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum injuriae rati eſſe, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim paſſuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello ſe onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu perſecuturos. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquinienſium fuit. eo nec magno conatu ſuſcepta, nec in longum dilata res eſt.

est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, cum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quae nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos coepere. Inventumque tandem est, ubi neglectas caerimonias intermissumve solemne Dii arguerent, nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita, postu-

lantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriae populi ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Vejentibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam pro se fortunam suam illis negare; maxime in eâ parte Etruriae. Gentem invisitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et praesentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suae voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romae erat. eoque mitescere discordiae intestinae metu communi, ut fit, coeptae.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum praerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertae in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactae aetatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renuntiarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiae, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectae, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis,* inquit, *juvenem,* filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me Reipublicae do dicoque. Vosque quaeso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis.* * Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, praecipitavere in insidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa

inter

inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem reſtituit: nec ſe tamen aequo loco hoſti commiſit. Plus ignominiae erat, quam cladis, acceptum; quae prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, ſed in caſtris quoque fuit ad Vejos. Aegre ibi miles retentus a fuga eſt, cum pervaſiſſet caſtra rumor, ducibus exercituque caeſo, victorem Capenatem ac Faliſcum Etruriaeque omnem juventutem haud procul inde abeſſe. His tumultuoſiora Romae, jam caſtra ad Vejos oppugnari, jam partem hoſtium tendere ad urbem agmine infeſto, crediderant: concurſumque in muros eſt, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obſecrationes in templis factae: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac moenibus Romanis arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, ſi ſacra renovata rite, ſi procurata prodigia eſſent.

XIX. Jam ludi Latinaeque inſtauratae erant: jam ex lacu Albano aqua emiſſa in agros, Vejosque fata appetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis ſervandaeque patriae, M. Furius Camillus dictator dictus magiſtrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia ſpes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hoſtis maxime timendus militi eſſet. deinde, indicto delectu in diem certam, ipſe interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad ſcribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam ſuam pollicentes ad id bellum, venere: quibus cum gratias in ſenatu egiſſet dictator, ſatis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex ſenatusconſulto vovit Vejis captis ſe facturum; aedemque Matutae matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exſpe-

ctatione hominum majore, quam ſpe, in agro primum Nepeſino cum Faliſcis et Capenatibus ſigna confert. Omnia ibi ſumma ratione conſilioque acta fortuna etiam, ut fit, ſecuta eſt. non proelio tantum fudit hoſtes, ſed caſtris quoque exuit, ingentique praeda eſt potitus; cujus pars maxima ad quaeſtorem redacta eſt: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, denſioraque caſtella facta: et a procurſationibus, quae multae temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injuſſu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laborioſiſſimum, cuniculus in arcem hoſtium agi coeptus. quod ne intermitteretur opus, neu ſub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes ſex munitorum numerum diviſit: ſenae horae in orbem operi attributae ſunt: nocte ac die nunquam ante omiſſum, quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator, cum jam in manibus videret victoriam eſſe, urbem opulentiſſimam capi, tantumque praedae fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuiſſet; ne quam inde aut militum iram ex malignitate praedae partitae, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad ſenatum miſit: *Deûm immortalium benignitate, ſuis conſiliis, patientia militum, Vejos jam fore in poteſtate populi Romani. quid de praeda faciendum cenſerent?* Duae ſenatum diſtinebant ſententiae: ſenis P. Licinii, quem primum dixiſſe a filio interrogatum ferunt, *edici palam placere populo, ut, qui particeps eſſe praedae vellet, in caſtra Vejos iret:* altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inaequalem, inconſultam arguens, ſi ſemel nefas ducerent, captam ex hoſtibus in aerario exhauſto bellis pecuniam eſſe, auctor erat ſtipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret: *Ejus enim doni ſocietatem ſenſuras aequaliter omnium domos: non avidas in direptiones manus otioſorum urbanorum praerepturas fortium bellatorum praemia eſſe, cum ita ferme eveniat, ut ſegnior ſit praedator, ut quisque laboris periculique praecipuam petere partem ſoleat.* Licinius contra,

ſuſpe-

suspectam et invisam semper eam pecuniam fore, ajebat; *causasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, praebituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: et sentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore laetiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Haec tutior visa sententia est, quae popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad praedam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicato egressus, cum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibique hinc decimam partem praedae voveo. Te simul, Juno Regina, quae nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Haec precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Vejentes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem praedae suae vocatos Deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo moenibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes quidnam id esset, quod, cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspicis dicentis, *qui ejus hostiae exta prosecuisset, ei victoriam dari*, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem

ferrent. Sed in rebus tam antiquis, ſi, quae ſimilia veri ſint, pro veris accipiantur, ſatis habeam. Haec, ad oſtentationem ſcenae, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere eſt operae pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in aede Junonis, quae in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. et pars averſos in muris invadunt hoſtes: pars clauſtra portarum revellunt: pars, cum ex tectis ſaxa tegulaeque a mulieribus ac ſervitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, cum alii agmine irruerent, alii deſertos ſcanderent muros, urbs hoſtibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita caede, ſeneſcit pugna: et dictator praecones edicere jubet, ut ab inermi abſtineatur. is finis ſanguinis fuit. Dedi inde inermes coepti: et ad praedam miles permiſſu dictatoris diſcurrit. Quae cum ante oculos ejus aliquantum ſpe atque opinione major, majoriſque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad coelum tollens precatus eſſe, *ut, ſi cui Deorum hominumque nimia ſua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quam minimo ſuo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret.* Convertentem ſe inter hanc venerationem, traditur memoriae, prolapſum cecidiſſe: idque omen pertinuiſſe poſtea eventu rem conjectantibus viſum ad damnationem ipſius Camilli, captae deinde urbis Romanae, quod poſt paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies caede hoſtium ac direptione urbis opulentiſſimae eſt conſumtus.

XXII. Poſtero die libera corpora dictator ſub corona vendidit. ea ſola pecunia in publicum redigitur, haud ſine ira plebis. et quod retulere ſecum praedae, nec duci, qui ad ſenatum, malignitatis auctores quaerendo, rem arbitrii ſui rejeciſſet; nec ſenatui, ſed Liciniae familiae, ex qua filius ad ſenatum retuliſſet, pater tam popularis ſententiae auctor fuiſſet, acceptum referebant. Cum jam humanae opes egeſtae a Vejis eſſent,

amoliri tum Deûm dona ipſosque Deos, ſed colentium magis, quam rapientium modo, coepere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veſte, quibus deportanda Romam Regina Juno aſſignata erat, venerabundi templum iniere, primo religioſe admoventes manus; quod id ſignum more Etruſco, niſi certae gentis ſacerdos, attrectare non eſſet ſolitus. dein cum quidam, ſeu ſpiritu divino tactus, ſeu juvenili joco, *Visne Romam ire, Juno?* dixiſſet, annuiſſe ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulae adjectum eſt, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe ſede ſua parvi molimenti adminiculis, ſequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuiſſe: integramque in Aventinum, aeternam ſedem ſuam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei poſtea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occaſus fuit, urbis opulentiſſimae Etruſci nominis, magnitudinem ſuam vel ultima clade indicantis: quod decem aeſtates hiemesque continuas circumſeſſa, cum plus aliquanto cladium intuliſſet, quam accepiſſet, poſtremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata eſt.

XXIII. Romam ut nuntiatum eſt, Vejos captos, quanquam et prodigia procurata fuerant, et vatum reſponſa, et Pythicae ſortes notae; et, quantum humanis adjuvari conſiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multaeque clades acceptae, velut ex inſperato immenſum gaudium fuit: et, priusquam ſenatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, ſupplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effuſis, celebratior, quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem conſuetum honorandi diei illius modum aliquantum exceſſit. Maxime conſpectus ipſe eſt, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, ſed humanum etiam

etiam, viſum. Jovis Solisque equis aequiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Junoni Reginae templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutae Matri. atque, his divinis humanisque rebus geſtis, dictatura ſe abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono coeptum. cui ſe decumam voviſſe praedae partem cum diceret Camillus, pontifices ſolvendum religione populum cenſerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in ſacrum ſecerneretur. tandem eo, quod leviſſimum videbatur, decurſum eſt, ut, qui ſe domumque religione exſolvere vellet, cum ſibimet ipſe praedam aeſtimaſſet ſuam, decumae pretium partis in publicum deferret; ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Volſcis et Aequis venerunt: impetrataque pax, magis ut feſſa tam diutino bello acquieſceret civitas, quam quod digni peterent.

XXIV. *Vejis captis, ſex tribunos militum conſulari poteſtate inſequens annus habuit, duos P. Cornelios, Coſſum et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Caeſonem Fabium Ambuſtum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliſcum bellum, Valerio ac Servilio Capenas ſorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatae, ſed ager eſt depopulatus, praedaeque rerum agreſtium actae. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum ſubegit. pax petentibus data. In Faliſcis bellum reſtabat. Romae interim multiplex ſeditio erat: cujus leniendae cauſa coloniam in Volſcos, quo tria milla civium Romanorum ſcriberentur, deducendam cenſuerant; triumvirique ad id creati terna jugera et ſeptunces viritim diviſerant. Ea largitio ſperni coepta: quia ſpei majoris avertendae ſolatium objectum cenſebant. Cur enim relegari plebem in Volſcos, cum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conſpectu ſit,

Iugerum 240 ft X 120. div. into 2 parts called actus ea 120 ft sq.

ſit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romae, vel ſitu, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, praeponebant. quin illa quoque actio movebatur, quae poſt captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. Ceterum, partim plebi, partim ſenatui deſtinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicae incoli a populo Romano poſſe. Adverſus quae cum optimates ita tenderent, ut *morituros ſe citius* dicerent *in conſpectu populi Romani, quam quidquam earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum diſſenſionum eſſe, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriae praeferret? ſineretque, majorem fortunam captis eſſe Vejis, quam incolumibus fuerit? Poſtremo, ſe relinqui a civibus in patria poſſe: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam ſubacturam; et T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Vejos ſequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romae.*

XXV. Haec cum foedis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in ſuam ſententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixae committendae cauſa clamor ortus eſſet, principes ſenatus, primi turbae offerentes ſe, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum aetatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abſtinebatur, et ad reliquos ſimiles conatus verecundia irae obſtabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem eſſe, furere civitatem, quae, damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quam religione ſe exſolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, ſtipis verius, quam decumae; quando ea ſe quisque privatim obligaverit, liberatus ſit populus. Enimvero, illud ſe tacere, ſuam conſcientiam non pati: quod ex ea tantum praeda, quae rerum moventium ſit, decuma deſignetur: urbis atque agri capti, quae et ipſa voto contineatur, mentionem nullam fieri.* Cum ea disceptatio, anceps ſenatui viſa, delegata ad pontifices eſſet; adhibito Camillo,

viſum

viſum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuiſſet, et poſt votum in poteſtatem populi Romani veniſſet, ejus partem decumam Apollini ſacram eſſe. Ita in aeſtimationem urbs agerque venit: pecunia ex aerario promta, et tribunis militum conſularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cujus cum copia non eſſet, matronae, coetibus ad eam rem conſultandam habitis, et communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta ſua, in aerarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime ſenatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad ſacra ludosque, carpentis feſto profeſtoque uterentur. Pondere ab ſingulis auri accepto aeſtimatoque, ut pecuniae ſolverentur, craterem auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiſerunt, integrant ſeditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes: ante alios in Camillum: *eum praedam Vejentanam publicando ſacrandoque ad nihilum redegiſſe.* Abſentes ferociter increpant: praeſentium, cum ſe ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. et Patres hoc idem de interceſſoribus legis anniſi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres ſumma ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella ſimulabant parari ducem, ſed largitioni tribuniciae adverſarius quaerebatur. *Cum Camillo creati tribuni militum conſulari poteſtate, L. Furius Medullinus ſextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Poſtumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt; donec M. Furius Camillus in Faliſcos, cui id bellum mandatum erat, proficiſceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adverſarium maxime metuebant, gloria in Faliſcis crevit. Nam, cum primo moenibus ſe hoſtes tenerent, tutiſſimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum

larum coegit eos egredi urbe; ſed timor longius procedi prohibuit. Mille fere paſſuum ab oppido caſtra locant; nulla re alia fidentes ea ſatis tuta eſſe, quam difficultate aditus, aſperis confragoſisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris ſecutus ducem, caſtris multa nocte motis, prima luce aliquanto ſuperioribus locis ſe oſtendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus proelio intentus ſtabat. Ibi impedire opus conatos hoſtes fundit fugatque: tantumque inde pavoris Faliſcis injectum eſt, ut, effuſa fuga caſtra ſua, quae propiora erant, praelati, urbem peterent. Multi caeſi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. caſtra capta; praeda ad quaeſtores redacta cum magna militum ira; ſed, ſeveritate imperii victi, eandem virtutem et oderant, et mirabantur. Obſidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occaſionem impetus oppidanorum in Romanas ſtationes, proeliaque parva fieri: et teri tempus, neutro inclinata ſpe; cum frumentum copiaeque aliae ex anteconvecto largius obſeſſis, quam obſidentibus, ſuppeterent. Videbaturque aeque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuiſſet; ni fortuna imperatori Romano ſimul et cognitae rebus bellicis virtutis ſpecimen, et maturam victoriam dediſſet.

XXVII. Mos erat Faliſcis, eodem magiſtro liberorum et comite uti: ſimulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. principum liberos, ſicut fere fit, qui ſcientia videbatur praecellere, erudiebat. Is cum in pace inſtituiſſet pueros ante urbem luſus exercendique cauſa producere; nihil eo more per belli tempus intermiſſo, tum, modo brevioribus, modo longioribus ſpatiis, trahendo eos a porta, luſu ſermonibusque variatis, longius ſolito, ubi res dedit, progreſſus, inter ſtationes eos hoſtium caſtraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. ibi ſceleſto facinori ſceleſtiorem ſermonem addit: *Falerios ſe in manus Romanis tradidiſſe, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum ſint,* in

in potestatem dederit. Quae ubi Camillus audivit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quae pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justeque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, et ipsos, qui nec laesi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Vejos oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit; virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo, efferati odio iraque, Vejentium exitum paene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invideat, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quam praesentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostrae, nec nos imperii vestri poenitebit.* Camillo et ab hostibus et a civibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis

ſignis juſtitia fideque, hoſtibus victis, cum in urbem rediſſet, tacite ejus verecundiam non tulit ſenatus, quin ſine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, miſſi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparenſium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam praedam dividere. forte eo anno in ſumma magiſtratu erat Timaſitheus quidam, Romanis vir ſimilior, quam ſuis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni cauſam veritus ipſe, multitudinem quoque, quae ſemper ferme regenti eſt ſimilis, religionis juſtae implevit: adductosque in publicum hoſpitium legatos, cum praeſidio etiam navium Delphos proſecutus, Romam inde ſoſpites reſtituit. Hoſpitium cum eo ſenatusconſulto eſt factum, donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipſos exercitus, et Romae, viciſſent, victine eſſent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Poſtumius. Primo rem communiter geſſerunt: fuſis inde acie hoſtibus, Aemilium praeſidio Verruginem obtinere placuit, Poſtumium fines vaſtare. Ibi eum, incompoſito agmine negligentius ab re bene geſta euntem, adorti Aequi, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praeſidium alterum eſt perlatus. Poſtumius, ſuis in tutum receptis, cum concione advocata terrorem increparet ac fugam, fuſos eſſe ab ignaviſſimo et fugaciſſimo hoſte; conclamat univerſus exercitus, merito ſe ea audire, et fateri admiſſum flagitium: ſed eosdem correcturos eſſe, neque diuturnum id gaudium hoſtibus fore. Poſcentes, ut confeſtim inde ad caſtra hoſtium duceret, (in conſpectu erant poſita in plano) nihil poenae recuſabant, ni ea ante noctem expugnaſſent. Collaudatos corpora curare, paratosque eſſe quarta vigilia jubet. et hoſtes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: proeliumque ante lucem (ſed luna pernox erat) commiſſum eſt: et haud in-

certius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum caſtra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obſecrante Aemilio, Tuſculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata eſt, Poſtumium exercitumque occiſum. Qui, ubi prima lux metum inſidiarum effuſe ſequentibus ſuſtulit, cum perequitaſſet aciem, promiſſa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra ſuſtinuerint impetum Aequi. caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hoſtium facta eſt; triſtemque ab Tuſculo nuntium, nequidquam exterrita civitate, literae a Poſtumio laureatae ſequuntur: victoriam populi Romani eſſe; Aequorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere interceſſores legis anniſi ſunt. ſed plus ſuis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres ſunt, ſenatusconſulto facto, ut conſules, inviſus plebi magiſtratus, crearentur. *Annum poſt quintum decimum creati conſules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio interceſſurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec ſegnius ob id ipſum conſulibus reſiſtentibus, omnique civitate in unam eam curam converſa, Vitelliam coloniam Romanam in ſuo agro Aequi expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio conſuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hoſtes vicit, victorque Romam ad majus aliquanto certamen redit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii ſuperioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum conſenſu ad fidem ſenatus pertinebat. neque enim eos aut vitae ullo crimine alio aut geſti magiſtratus quisquam arguebat, praeterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciae interceſſiſſent. Vicit tamen gratiam ſenatus plebis ira; et peſſimo exemplo

plo innoxii denis millibus gravis aeris condemnati sunt. id aegre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: *quae, jam in suos versa, non intelligeret. se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, cum dies ferendae legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focisque et Deûm templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriae suae, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victrice patria victam mutari.* His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, cum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis coepere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent,* Capitolium, aedem Vestae, cetera circa templa Deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac Diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Vejos, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximae fuit. et legem una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea victoria laeta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, * senatusconsultum fieret, ut

agri Vejentani ſeptena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiae tantum, ſed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam ſpem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum eſt, quo minus conſularia comitia haberentur. creati conſules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino poſtea etiam fuit cognomen. Hi conſules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno aedes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum ſtudio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis geſtum eſt, fuſis hoſtibus prius paene, quam manus conſererent. Valerio, quod perſeverantior caedendis in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum eſt. Eodem anno novum bellum cum Volſinienſibus exortum: quo propter famem peſtilentiamque in agro Romano, ex ſiccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quae Volſinienſes, Salpinatibus adjunctis ſuperbia elati, ultro agros Romanos incurſavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius cenſor deceſſit: in ejus locum M. Cornelius ſuffectus, quae res poſtea religioni fuit; quia eo luſtro Roma eſt capta. Nec deinde unquam in demortui locum cenſor ſufficitur. conſulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auſpicia. Itaque, cum ex ſenatusconſulto conſules magiſtratu ſe abdicaſſent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati ſex tribuni militum conſulari poteſtate; ut, etiamſi cui eorum incommoda valetudo fuiſſet, copia magiſtratuum reipublicae eſſet.

XXXII. *Kalendis Quinctilibus magiſtratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus ſeptimum, Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Aemilio Volſinien-

niensis provincia evenit: Salpinates Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates. moenibus armati se tutabantur. Romani praedas passim et ex Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui praestarent, in viginti annos induciae datae. Eodem anno M. Caedicius de plebe nuntiavit tribunis, se in nova via, ubi nunc facellum est, supra aedem Vestae, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus diei juberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita ingruente fato spreta; sed humanam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appulejo tribuno plebis propter praedam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, cum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse*, in exsilium abiit; precatus ab Diis immortalibus, *si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent.* absens quindecim millibus gravis aeris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: et invexisse in Galliam vinum illiciendae gentis causa Aruntem Clusinum, ira cor-

corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, praepotente juvene, et a quo expeti poenae, nisi externa vis quaesita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, saepe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante, Celtarum, quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua, tum publica, praepollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare praegravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in

in quas Dii dediſſent auguriis ſedes, oſtendit. Quantum ipſi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes poſſet. Tum Sigoveſo ſortibus dati Hercynii ſaltus: Belloveſo haud paulo laetiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde oppoſitae erant; quas inexſuperabiles viſas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas. Ibi cum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque, quanam per juncta coelo juga in alium orbem terrarum tranſirent, religio etiam tenuit, quod allatum eſt, advenas quaerentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Maſſilienſes erant hi, navibus a Phocaea profecti. Id Galli fortunae ſuae omen rati adjuvere; ut, quem primum in terram egreſſi occupaverant, locum patentibus ſilvis communirent. ipſi per Taurinos ſaltusque invios Alpes tranſcenderunt: fuſisque acie Tuſcis haud procul Ticino flumine, cum, in quo conſederant, agrum Inſubrium appellari audiſſent, cognomine Inſubribus pago Aeduorum, ibi, omen ſequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt.

XXXV. Alia ſubinde manus Cenomanorum, Elitovio duce veſtigia priorum ſecuta, eodem ſaltu, favente Belloveſo, cum tranſcendiſſet Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes ſunt, (locos tenuere Libui) conſidunt. poſt hos Salluvii, prope antiquam gentem Laevos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boji Lingonesque transgreſſi, cum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruſcos modo, ſed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen ſeſe tenuere. Tum Senones, recentiſſimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Aeſim fines habuere. Hanc gentem Cluſium, Romamque inde, veniſſe comperio. id parum certum eſt,

solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum, audirentque, saepe ab iis cis Padum ultraque legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiaeve erat, nisi quod Vejentes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni praeferoces legatos, Gallisque magis, quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant quam colant Clusini, partem finium concedant. aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma*, Romanis quaerentibus, et, *quid in Etruria rei Gallis esset?* cum illi *se in armis jus ferre, et omnia fortium virorum esse*, ferociter dicerent, accensis utrinque animis ad arma discurritur, et proelium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanae juventutis pugnarent. tantum emi-

nebat

nebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipſa ſigna Etruſcorum incurſantem, per latus transfixum haſta, occidit: ſpoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum eſſe, ſignum datum eſt. Omiſſa inde in Cluſinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum cenſerent. vicere ſeniores, ut legati prius mitterentur queſtum injurias, poſtulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea, ſicut erant mandata, expoſuiſſent, ſenatui nec factum placebat Fabiorum, et jus poſtulare barbari videbantur: ſed, ne id, quod placebat, decerneret in tantae nobilitatis viris, ambitio obſtabat. Itaque, ne penes ipſos culpa eſſet cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem de poſtulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum conſulari poteſtate in inſequentem annum crearentur. Quo facto, haud ſecus quam dignum erat, infenſi Galli, bellum propalam minantes, ad ſuos redeunt. *Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginenſis.

XXXVII. Cum tanta moles mali inſtaret, (adeo occaecat animos fortuna, ubi vim ſuam ingruentem refringi non vult) civitas, quae adverſus Fidenatem ac Vejentem hoſtem, aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempeſtatibus dixiſſet; ea tunc, inviſitato atque inaudito hoſte ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaeſivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, ſummae rerum praeerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi ſolitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, poſtquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, eluſamque legationem ſuam eſſe, flagrantes ira, cujus impotens eſt gens, confeſtim ſignis convulſis, citato agmine iter

ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptim tumultum cum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, aegre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia, Crustuminis montibus praealto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non praemunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent, nec tamen aequari frontes poterant, cum extenuando infirmam et vix cohaerentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit: eaque res, ut initium pavoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in aequo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos in hostium urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est

locus.

locus. in reliqua acie ſimul eſt clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hoſtem prius paene quam viderent, non modo non tentato certamine, ſed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla caedes pugnantium fuit. terga caeſa ſuomet ipſorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum ſiniſtrum cornu defugit, magna ſtrages facta eſt: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hauſere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modo praeſidii quidquam, ſed ne nuntius quidem cladis, Romam eſt miſſus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis ſub monte ſteterat, Romam omnes petiere, et, ne clauſis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obſtupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. et ipſi pavore defixi primum ſteterunt, velut ignari, quid accidiſſet. deinde inſidias vereri: poſtremo caeſorum ſpolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis eſt, coacervare. Tum demum, poſtquam nihil usquam hoſtile cernebatur, viam ingreſſi, haud multo ante ſolis occaſum ad urbem Romam perveniunt. ubi cum praegreſſi equites, non portas clauſas, non ſtationem pro portis excubare, non armatos eſſe in muris, retuliſſent; aliud priori ſimile miraculum eos ſuſtinuit; noctemque veriti et ignotae ſitum urbis, inter Romam atque Anienem conſedere, exploratoribus miſſis circa moenia aliasque portas, quaenam hoſtibus in perdita re conſilia eſſent. Romani, cum pars major ex acie Vejos petiſſet, nemo ſupereſſe quenquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus ſtupefecit publicus pavor, poſtquam hoſtes adeſſe nuntiatum eſt. mox ululatus cantusque diſſonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus ſuſpenſos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur

impe-

impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quae ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. Nam cum defendi urbem posse, tam pauca relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere: armisque et frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a caede, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinae urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictae in urbe utique periturae turbae. et, quo id aequiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Haec inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versae inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventaeque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captae urbis non superesse statuerant exitio; cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars

tamen

tamen earum in arcem ſuos proſecutae ſunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obſeſſis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effuſa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapſi, pars urbes petunt finitimas, ſine ullo duce aut conſenſu, ſuam quisque ſpem, ſua conſilia, communibus deploratis, exſequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Veſtales, omiſſa rerum ſuarum cura, quae ſacrorum ſecum ferenda, quae (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda eſſent, conſultantes, quisve ea locus fideli aſſervaturus cuſtodia eſſet; optimum ducunt, condita in doliolis ſacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc deſpui religio eſt, defodere: cetera inter ſe onere partito ferunt, via quae ſublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas cum L. Albinius, de plebe Romana homo, conſpexiſſet, plauſtro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat: ſalvo etiam tum diſcrimine divinarum humanarumque rerum, irreligioſum ratus, ſacerdotes publicos ſacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; ſe ac ſuos in vehiculo conſpici; deſcendere uxorem ac pueros juſſit, virgines ſacraque in plauſtrum impoſuit: et Caere, quo iter ſacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim, ſatis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compoſitis, turba ſeniorum, domos regreſſa, adventum hoſtium obſtinato ad mortem animo exſpectabat. qui eorum curules geſſerant magiſtratus, ut in fortunae priſtinae honorumque aut virtutis inſignibus morerentur, quae auguſtiſſima veſtis eſt tenſas ducentibus triumphantibusve, ea veſtiti medio aedium eburneis ſellis ſedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devoviſſe eos ſe pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interpoſita nocte a contentione pugnae remiſerant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant

proe-

proelio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, ſine ira, ſine ardore animorum ingreſſi poſtero die urbem, patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deûm, arcemque ſolam belli ſpeciem tenentem. Inde, modico relicto praeſidio, (ne quis in diſſipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapſi ad praedam vacuis occurſu hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta praeda, petunt. inde rurſus ipſa ſolitudine abſterriti, ne qua fraus hoſtilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obſeratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat, aperta, quam clauſa, invadendi. adeo haud ſecus quam venerabundi intuebantur in aedium veſtibulis ſedentes viros, praeter ornatum habitumque humano auguſtiorem, majeſtate etiam, quam vultus gravitasque oris prae ſe ferebat, ſimillimos Diis. Ad eos velut ſimulacra verſi cum ſtarent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam ſuam, ut tum omnibus promiſſa erat, permulcenti, ſcipione eburneo in caput incuſſo iram moviſſe; atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in ſedibus ſuis trucidatos. Poſt principum caedem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhauſtis injici ignes.

XLII. Ceterum, ſeu non omnibus delendae urbis libido erat, ſeu ita placuerat principibus Gallorum, et oſtentari quaedam incendia terroris cauſa, ſi compelli ad deditionem caritate ſedium ſuarum obſeſſi poſſent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcunque ſupereſſet urbis, id pignus ad flectendos hoſtium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut paſſim aut late vagatus eſt ignis. Romani, ex arce plenam hoſtium urbem cernentes, vagosque per vias omnes curſus, cum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus ſolum conſipere, ſed ne auribus quidem atque oculis ſatis conſtare poterant. Quocunque clamor hoſtium, mulierum puerorumque ploratus, ſonitus flammae, et fragor ruentium tectorum

aver-

avertiſſet, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad ſpectaculum a fortuna poſiti occidentis patriae, nec ullius rerum ſuarum relicti, praeterquam corporum, vindices: tanto ante alios miſerandi magis, qui unquam obſeſſi ſunt, quod intercluſi a patria obſidebantur, omnia ſua cernentes in hoſtium poteſtate. Nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit: lux deinde noctem inquietam inſecuta eſt. nec ullum erat tempus, quod a novae ſemper cladis alicujus ſpectaculo ceſſaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etſi omnia flammis ac ruinis aequata vidiſſent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, cum eadem quotidie acciderent, velut aſſueti malis, abalienaverant ab ſenſu rerum ſuarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut ſolas reliquias ſpei ſuae, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello geſto, cum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil ſupereſſe, praeter armatos hoſtes, viderent, nec quidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et impetum facere in arcem ſtatuunt. Prima luce ſigno dato, multitudo omnis in foro inſtruitur. inde, clamore ſublato ac teſtudine facta, ſubeunt. adverſus quos Romani nihil temere nec trepide, ad omnes aditus ſtationibus firmatis, qua ſigna ferri videbant, ea robore virorum oppoſito ſcandere hoſtem ſinunt: quo ſucceſſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati. Medio fere clivo reſtitere: atque inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam poſtea nec pars, nec univerſi tentaverint tale pugnae genus. Omiſſa itaque ſpe per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant: cujus ad id tempus immemores, et, quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis abſumſerant, et ex agris per ipſos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviſo, par-

partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit. qui moestior ibi fortuna publica, quam sua, cum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, cum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis:

XLIV. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti: et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. paventem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis taedio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur: nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri moenia vestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad caedem, non ad pugnam.*

pugnam. niſi vinctos ſomno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuſo eundem Ardeae rerum mearum exitum, quem Romae habui.

XLV. Aequis iniquisque perſuaſum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempeſtate eſſe. Concione dimiſſa, corpora curant, intenti, quam mox ſignum daretur. quo dato, primae ſilentio noctis ad portas Camillo praeſto fuere. Egreſſi, haud procul urbe, ſicut praedictum erat, caſtra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam proelium, omnibus locis caedes eſt: nuda corpora et ſoluta ſomno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus ſuis excitos, quae aut unde vis eſſet, ignaros, in fugam, et quosdam in hoſtem ipſum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incurſione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuſcorum facta ſtrages eſt: qui urbis jam prope quadringenteſimum annum vicinae, oppreſſae ab hoſte inviſitato inauditoque, adeo nihil miſeriti ſunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurſiones facerent, plenique praedae Vejos etiam, praeſidiumque et ſpem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, praedam prae ſe agentes, et caſtra cernebant haud procul Vejis poſita. inde primum miſeratio ſui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit. *Etruſcisne etiam, a quibus bellum Gallicum in ſe avertiſſent, ludibrio eſſe clades ſuas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compreſſique a Caedicio centurione, quem ſibimet ipſi praefecerant, rem in noctem ſuſtinuere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunae eventu geſta. quin etiam ducibus captivis, qui caedi nocturnae ſuperfuerant, ad aliam manum Tuſcorum ad Salinas profecti, nocte inſequenti ex improviſo majorem caedem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Romae interim plerumque obsidio segnis et utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: cum repente juvenis Romanus, admiratione in se, cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiae. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit: ibique omnibus solemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui a proelio adverso aut clade captae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praedae essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: et Caedicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romae esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde, qua proximum fuit a ripa, per praeruptum, eoque neglectum hostium custodiae saxum, in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exsilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent impe-

imperatorem, quem vellent, eadem degreſſus nuntius Vejos contendit: miſſique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: ſeu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injuſſu populi mutari finibus poſſet, nec, niſi dictator dictus, auſpicia in exercitu habere) lex curiata lata eſt, dictatorque abſens dictus.

XLVII. Dum haec Vejis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, ſeu veſtigio notato humano, qua nuntius a Vejis pervenerat, ſeu ſua ſponte animadverſo ad Carmentis ſaxorum adſcenſu aequo, nocte ſubluſtri, cum primo inermem, qui tentaret viam, praemiſſiſſent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui eſſet, alterni innixi, ſublevantesque invicem et trahentes alii alios, prout poſtularet locus, tanto ſilentio in ſummum evaſere, ut non cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem, ſollicitum animal ad nocturnos ſtrepitus, excitarent. Anſeres non fefellere, quibus ſacris Junoni in ſumma inopia cibi tamen abſtinebatur. quae res ſaluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante conſul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, ſimul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in ſummo conſtiterat, umbone ictum deturbat. Cujus caſus prolapſi cum proximos ſterneret, trepidantes alios, armisque omiſſis ſaxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati telis miſſilibusque ſaxis proturbare hoſtes, ruinaque tota prolapſa acies in praeceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, cum praeteritum quoque periculum ſollicitaret) quieti datum eſt. Luce orta, vocatis claſſico ad concilium militibus ad tribunos, cum et recte et perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis ſolum militum, ſed conſenſu etiam militari: cui univerſi ſelibras farris et quartarios vini ad aedes ejus, quae in arce erant, contulerunt. rem

 dictu

dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, cum ſe quisque victu ſuo fraudans, detractum corpori atque uſibus neceſſariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat aſcendens hoſtis, citati: et cum in omnes more militari ſe animadverſurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiaſſet; conſentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abſtinuit: reum haud dubium ejus noxae, approbantibus cunctis, de ſaxo dejecit. Inde intentiores utrinque cuſtodiae eſſe; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuntios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obſidionis bellique mala fames utrinque exercitum urgebat: Gallos peſtilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos caſtra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, cum quid venti motum eſſet. quorum intolerantiſſima gens, humorique ac frigori aſſueta, cum aeſtu et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis moreretur, jam pigritia ſingulos ſepeliendi promiſcue acervatos cumulos hominum urebant; buſtorumque inde Gallicorum nomine inſignem locum fecere. Induciae deinde cum Romanis factae, et colloquia permiſſu imperatorum habita: in quibus cum identidem Galli famem objicerent, eaque neceſſitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae ejus opinionis cauſa multis locis panis de Capitolio jactatus eſſe in hoſtium ſtationes. Sed jam neque diſſimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per ſe Ardeae habet, magiſtrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat inſtruitque, quibus haud impar adoriatur hoſtes. Interim Capitolinus exercitus, ſtationibus vigiliisque feſſus, ſuperatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura vinci non ſineret, diem de die proſpectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; poſtremo ſpe quoque jam, non ſolum cibo, deficiente, et, cum ſtationes pro-

procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi ſe, quacunque pactione poſſent, juſſit; jactantibus non obſcure Gallis, haud magna mercede ſe adduci poſſe, ut obſidionem relinquant. Tum ſenatus habitus, tribuniſque militum negotium datum, ut paciſcerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res eſt, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, foediſſimae per ſe, adjecta indignitas eſt. pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recuſante, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Vae victis eſſe.*

Polyb. don't relate on Cam.'s victory.

XLIX. Sed Diique et homines prohibuere redemtos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auri appenſo, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos ſubmoveri jubet. Cum illi renitentes, pactos dicerent ſeſe, negat eam pactionem ratam eſſe, quae, poſtquam ipſe dictator creatus eſſet, injuſſu ſuo ab inferioris juris magiſtratu facta eſſet: denuntiatque Gallis, ut ſe ad proelium expediant. Suos in acervum conjicere ſarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conſpectu habentes fana Deûm, et conjuges, et liberos, et ſolum patriae deforme belli malis, et omnia, quae defendi repetique et ulciſci fas ſit. Inſtruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in ſemirutae ſolo urbis, et natura inaequali; et omnia, quae arte belli ſecunda ſuis eligi praepararive poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam conſilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque conſilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concurſu haud majore momento fuſi Galli ſunt, quam ad Alliam vicerant. Juſtiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo ſe ex fuga contulerant, ejuſdem ductu auſpicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit. caſtra capiuntur, et ne

nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hoſtibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie ſervavit, cum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentius agentibus poſt incenſam urbem, et per ſe inclinata magis plebe ad id conſilium. eaque cauſa fuit non abdicandae poſt triumphum dictaturae, ſenatu obſecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret ſtatu.

L. Omnium primum, ut erat diligentiſſimus religionum cultor, quae ad Deos immortales pertinebant, retulit; et ſenatusconſultum facit, *Fana omnia, quod ea hoſtis poſſediſſet, reſtituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quaereretur. Cum Caeretibus hoſpitium publice fieret, quod ſacra populi Romani ac ſacerdotes recepiſſent, beneficioque ejus populi non intermiſſus honos Deûm immortalium eſſet: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus ſuam ſedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus eſſet: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator conſtitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque eſſet, mentio illata, juſſumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, cum, in quae referri oporteret, confuſa memoria eſſet, ſacrum omne judicatum, et ſub Jovis ſella poni juſſum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, cum in publico deeſſet aurum, ex quo ſumma pactae mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant; ut ſacro auro abſtineretur. Matronis gratiae actae, honosque additus, ut earum, ſicut virorum, poſt mortem ſolemnis laudatio eſſet. Iis peractis, quae ad Deos pertinebant, quaeque per ſenatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem aſſiduis concionibus, ut,

ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, escendit, atque ita verba fecit:

LI. *Adeo mihi acerbae sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeae vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: et ob eadem haec, non, si me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi haec quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et cum, victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur? et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positae traditaeque per manus religiones nullae essent; tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemtam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid haec tandem urbis nostrae clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox coelo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis, cum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum praetermissum? Igitur victi captique ac redemti tantum poenarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversae deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi; sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia*

 avecta

avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui caeci avaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et caedem.

LII. *Haec culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpae cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solemnibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; cum inter Gallica tela degressus ex arce solemne Fabiae gentis in colle Quirinali obiit? An gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis caerimoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque percensendum Deos: in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de aeternis Vestae ignibus signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? haec omnia in profano deseri placet sacra, aequalia urbi, quaedam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores intersit. illi sacra quaedam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve praetermissum est. Modo quae res, post prodigium Albani lacus,*

nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectae Vejenti bello reipublicae remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Juno Regina, transvecta a Vejis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Ajo Locutio templum, propter coelestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos sollemnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, praeterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuae te deserent, Vesta? et flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicae piaculi contrahet? Quid alia, quae auspicato agimus omnia fere intra pomoerium, cui oblivioni, aut cui negligentiae damus? Comitia curiata, quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi assolent, fieri possunt? Vejosne haec transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, nec hic aedificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi*

 tunc

tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Aequi Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Vejentes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Haec scelera, quia piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa conditoris est nostri; non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Majores nostri, convenae pastoresque, cum in his locis nihil, praeter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi aedificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, aedificare incensam piget? et, quod singuli facturi fuimus, si aedes nostrae deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quaesituri sumus, quo transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriae, nec haec terra, quam matrem appellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi minus injuriae vestrae, quam meae calamitatis, meminisse juvat, cum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, haec omnia occurrebant, colles, campique, et Tiberis, et assueta oculis*

lis regio, et hoc coelum, sub quo natus educatusque essem. quae vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, cum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum; quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novae urbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; cum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Aequis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae, bello vobis par est. Quod cum ita sit, quae (malum) ratio est, expertis alia experiri, cum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic, cum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestae ignes, hic ancilia coelo dimissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

LV. Movisse eos Camillus cum alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit vox opportuna emissa; quod, cum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex praesidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime.* qua voce audita, et senatus, *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit, et plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs aedificari coepta. Tegula publice praebita est: saxi materiaeque caedendae, unde quisque vellet, jus factum: praedibus acceptis, eo anno aedificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi,

gendi, dum, omiſſo ſui alienique diſcrimine, in vacuo aedificant. Ea eſt cauſa, ut veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata paſſim ſubeant tecta; formaque urbis ſit occupatae magis, quam diviſae, ſimilis.

EPITOME LIBRI VI.

Res adverſus Volſcos et Aequos et Praeneſtinos proſpere geſtas continet. Quatuor tribus additae ſunt, Stellatina, Sabatina, Trowentina, Arnienſis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, cum obſtrictos aere alieno liberaret, nexos exſolveret, crimine affectati regni damnatus, de ſaxo Tarpejo dejectus eſt: in cujus notam ſenatusconſultum factum eſt, ne cui de Manlia gente Marco cognomen eſſet. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut conſules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, cum iidem tribuni plebis per quinquennium ſoli magiſtratus fuiſſent, pertulerunt; et primus ex plebe conſul L. Sextius creatus eſt. Lata eſt et altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret poſſidere.

LIBER VI.

I. Quae ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani ſub regibus primum, conſulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis conſularibus geſſere, foris bella, domi ſeditiones, quinque libris expoſui; res cum vetuſtate nimia obſcuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvae et rarae per eadem tempora literae fuere, una cuſtodia fidelis memoriae rerum geſtarum; et quod, etiamſi quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incenſa urbe pleraeque interiere. Clariora deinceps certioraque ab ſecunda origine, velut ab ſtirpibus laetius feraciusque renatae urbis, geſta domi militiaeque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio prin-

principe ſtetit. neque eum abdicare ſe dictatura, niſi anno circumacto, paſſi ſunt. Comitia in inſequentem annum tribunos habere, quorum in magiſtratu capta urbs eſſet, non placuit: res ad interregnum rediit. Cum civitas in opere ac labore aſſiduo reficiendae urbis teneretur, interim Q. Fabio, ſimul primum magiſtratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies eſt, quod legatus in Gallos, ad quos miſſus erat orator, contra jus gentium pugnaſſet. cui judicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, ſubtraxit. Interregnum initum. *P. Cornelius Scipio interrex, et poſt eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum conſulari poteſtate creat, L. Valerium Publicolam iterum, P. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Poſtumium. Hi ex interregno cum extemplo magiſtratum iniſſent, nulla de re prius, quam de religionibus, ſenatum conſuluere. In primis foedera ac leges (erant autem eae duodecim tabulae et quaedam regiae leges) conquiri, quae comparerent, juſſerunt: alia ex eis edita etiam in vulgus: quae autem ad ſacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obſtrictos haberent multitudinis animos, ſuppreſſa. Tum de diebus religioſis agitari coeptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade inſignem, (quo die ad Cremeram Fabii caeſi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis foede pugnatum) a poſteriore clade Allienſem appellarunt, inſignemque rei nulli publice privatimque agendae fecerunt. Quidam, quod poſtridie Idus Quinctiles non litaſſet Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deûm poſt diem tertium objectus hoſti exercitus Romanus eſſet, etiam poſtridie Idus rebus divinis ſuperſederi juſſum: inde, ut poſtridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio eſſet, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis conſilia erigendae ex tam gravi caſu reipublicae ſecum agitare. Hinc Volſci, veteres hoſtes, ad exſtinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriae principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnae

factam

factam, mercatores afferebant. novus quoque terror acceſſerat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, poſt pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquàm ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque cum tanti undique terrores circumſtarent, appareretque omnibus, non odio ſolum apud hoſtes, ſed contemtu etiam inter ſocios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auſpiciis defendi rempublicam, quibus recuperata eſſet, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum dixit: juſtitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut ſeniores quoque, quibus aliquid roboris ſupereſſet, in verba ſua juratos centuriaret. Exercitum conſcriptum armatumque trifariam diviſit. partem unam in agro Vejente Etruriae oppoſuit: alteram ante urbem caſtra locare juſſit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adverſus Etruſcos mittebantur, L. Aemilius praepoſitus: tertiam partem ipſe ad Volſcos duxit; nec procul ab Lanuvio (*ad Maecium* is locus dicitur) caſtra oppugnare eſt adortus. Quibus, ab contemtu (quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo ſe ipſi, vallum congeſtis arboribus ſepirent, ne qua intrare ad munimenta hoſtis poſſet. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam ſepem conjici juſſit. et forte erat vis magna venti verſa in hoſtem. itaque non aperuit ſolum incendio viam, ſed, flammis in caſtra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae flagrantis, ita conſternavit hoſtes, ut minor moles ſuperantibus vallum in caſtra Volſcorum Romanis fuerit, quam tranſcendentibus ſepem incendio abſumtam fuerat. Fuſis hoſtibus caeſisque, cum caſtra impetu cepiſſet dictator, praedam militi dedit; quo minus ſperatam, minime largitore duce, eo militi gratiorem. perſecutus deinde fugientes, cum omnem Volſcum agrum depopulatus eſſet, ad deditionem Volſcos ſeptuageſimo demum anno ſubegit. Victor ex Volſcis in Aequos tranſiit, et ipſos bellum molientes: exercitum

tum eorum ad Bolas oppreſſit, nec caſtra modo, ſed urbem etiam aggreſſus, impetu primo cepit.

III. Cum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna eſſet, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, ſocios populi Romani, obſidebat: quorum legati, opem rebus affectis orantes, cum ſenatum adiſſent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus ſpei moram cum pati fortuna obſeſſorum non potuiſſet, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quae ſemper eosdem urgebant, per pactionem urbe hoſtibus tradita, inermes cum ſingulis emiſſi veſtimentis, miſerabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui cum ſe moeſta turba ad pedes provolviſſet, principumque orationem, neceſſitate ultima expreſſam, fletus mulierum ac puerorum, qui exſilii comites trahebantur, excepiſſet: parcere lamentis Sutrinos juſſit. Etruſcis ſe luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi conſidere, modico praeſidio relicto, arma ſecum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, ſoluta omnia rebus (ut fit) ſecundis invenit: nullam ſtationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum praedam ex hoſtium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etruſci paſſim trucidantur ab novo hoſte, neque ſe conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur ſpatium. cum pro ſe quisque tenderent ad portas, ſi qua forte ſe in agros ejicere poſſent, clauſas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare ſuos, ut proelium inirent. quod accenſum ab deſperatione hoſtium fuiſſet: ni praecones, per urbem dimiſſi, poni arma, et parci inermi juſſiſſent, nec praeter armatos quenquam violari. Tum etiam, quibus animi in ſpe ultima obſtinati ad decertandum fuerant, poſtquam data ſpes vitae eſt, jactare paſſim

arma,

arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venumdatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres paterae aureae factae sint: quas, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. revocati quoque in urbem senatusconsulto a Vejis, qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant. et primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde praestituta capitalisque poena, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere aedificiis, et republica impensas adjuvante, et aedilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis: intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati *T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere; alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnatio-

tionem ſuſtinuit; laborque continuus, non die non nocte remiſſus, ſubegit eos. cum in ſex partes diviſus exercitus Romanus ſenis horis in orbem ſuccederet proelio, oppidanos eosdem integro ſemper certamini paucitas feſſos objiceret; ceſſere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus eſt. Publicari praedam tribunis placebat; ſed imperium, quam conſilium, ſegnius fuit. dum cunctantur, jam militum praeda erat; nec, niſi per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus creſceret urbs, Capitolium quoque ſaxo quadrato ſubſtructum eſt: opus vel in hac magnificentia urbis conſpiciendum.

V. Jam et tribuni plebis, civitate aedificando occupata, conciones ſuas frequentare legibus agrariis conabantur. oſtentabatur in ſpem Pomptinus ager, tum primum, poſt acciſas a Camillo Volſcorum res, poſſeſſionis haud ambiguae. Criminabantur, *multo eum infeſtiorem agrum ab nobilitate eſſe, quam a Volſcis fuerit: ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerint, incurſiones eo factas. nobiles homines in poſſeſſionem agri publici graſſari: nec, niſi, antequam omnia praecipiant, diviſus ſit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem moverant, et infrequentem in foro propter aedificandi curam, et eodem exhauſtam impenſis, eoque agri immemorem, ad quem inſtruendum vires non eſſent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade ſuperſtitioſis principibus, ut renovarentur auſpicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum conſulari poteſtate comitia habuit. *L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium creat. hi ex interregno magiſtratum occepere. Eo anno aedes Martis, Gallico bello vota, dedicata eſt a T. Quinctio duumviro ſacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienſis: eaeque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in ſenatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata eſt. *Res ad Camillum tribunum militum conſulari poteſtate rediit. collegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginenſis, Q. Servilius Fidenas ſextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni averſae curae hominum ſunt a bello Etruſco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis eſſe, Latinorumque populos juventutem ſubmiſiſſe ad id bellum; eo abnuentes publicum fuiſſe conſilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Deſierant jam ulla contemni bella. itaque ſenatus Diis agere gratias, quod Camillus in magiſtratu eſſet: dictatorem quippe dicendum eum fuiſſe, ſi privatus eſſet. et collegae fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno eſſe: ſibique deſtinatum in animo eſſe, Camillo ſubmittere imperium. nec quidquam de majeſtate ſua detractum credere, quod majeſtati ejus viri conceſſiſſent.* Collaudatis ab ſenatu tribunis, et ipſe Camillus, confuſus animo, gratias egit. *Ingens*, inde ait, *onus a populo Romano ſibi, qui ſe dictatorem jam quartum creaſſet, magnum a ſenatu talibus de ſe judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obſequio injungi. Itaque ſi quid laboris vigiliarumque adjici poſſit, certantem ſecum ipſum anniſurum, ut tanto de ſe conſenſu civitatis opinionem, quae maxima ſit, etiam conſtantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi, eſſe. ſe tamen, ut nihil timendi, ſic nihil contemnendi auctorem eſſe. Circumſederi urbem Romanam ab invidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus adminiſtrandam rempublicam eſſe.* Te, inquit, *P. Valeri, ſocium imperii conſiliique, legiones mecum adverſus Antiatem hoſtem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu inſtructo paratoque, in urbe caſtra habere; intentum ſive Etruria ſe interim, ut nuper, ſive nova haec cura, Latini atque Hernici, moverint.*

rint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui urbi moenibusque praesidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quaeque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, praesidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegae facimus. Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adjecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare,* Patres, *et de bello, et de pace universaque republica*, erecti gaudio, fremunt: *nec dictatore unquam opus fore reipublicae, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.*

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; et aegre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse;* in equum insilit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quae tristitia, milites, haec, quae insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriaeque vestrae? Vos contra, me duce, (ut Falerios Vejosque captos, et in capta patria Gallorum legiones caesas taceam) modo trigeminae victoriae triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, et Aequis, et ex Etruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus,*

ſignum dedi, non agnoſcitis ducem? neque ego maxima imperia in vos deſidero: et vos in me nihil, praeter me ipſum, intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exſilium quidem ademit. Iidem igitur omnes ſumus; et, cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quae in priora attulimus, eundem eventum belli exſpectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac conſuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.

VIII. Dato deinde ſigno, ex equo deſilit, et proximum ſigniferum, manu arreptum, ſecum in hoſtem rapit; *infer, miles,* clamitans, *ſignum.* quod ubi videre ipſum Camillum, jam ad munera corporis ſenecta invalidum, vadentem in hoſtes, procurrunt pariter omnes, clamore ſublato, *Sequere imperatorem*, pro ſe quisque, clamantes. Emiſſum etiam ſignum Camilli juſſu in hoſtium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos anteſignanos. Ibi primum pulſum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, ſed etiam ad ſubſidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat, excitata praeſentia ducis, ſed quod Volſcorum animis nihil terribilius erat, quam ipſius Camilli forte oblata ſpecies. Ita, quocunque ſe intuliſſet, victoriam ſecum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, cum in laevum cornu, prope jam pulſum, arrepto repente equo cum ſcuto pedeſtri, advectus, conſpectu ſuo proelium reſtituit, oſtentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, ſed turba hoſtium et fuga impediebatur, et longa caede conficienda multitudo tanta feſſo militi erat: cum repente ingentibus procellis fuſus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox inſecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volſcis, domos profecti ſunt, malis conſiliis pares adepti eventus. Volſci, ubi ſe deſertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis caſtris, moenibus Satrici ſe includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus oppugnare eſt adortus. Quae poſtquam nulla eruptione impediri videt; minus eſſe animi

ratus

ratus in hoste, quam ut in eo tam lentae spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tanquam Vejos oppugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate moenia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque cum ea loca opposita Etruriae, et velut claustra inde portaeque essent; et illis occupandi eam, cum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. quanquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, aegre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Cum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, et in praesentia rem inclinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, moenia aggredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, et oppidanis jam pugnando fessis, laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certa-

mine moenia haberet. Quod cum ſimul utrinque factum eſſet, ancepsque terror Etruſcos circumſtaret, et moenia ſumma vi oppugnari, et intra moenia eſſe hoſtem viderent; porta ſe, quae una forte non obſidebatur, trepidi uno agmine ejecere. Magna caedes fugientium et in urbe et per agros eſt facta. plures a Furianis intra moenia caeſi: Valeriani expeditiores ad perſequendos fuere; nec ante noctem, quae conſpectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto reſtitutoque ſociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etruſci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo ſolum, quod tota hoſtium erat, ſed etiam quod, parte Nepeſinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut ſecernerent ſe ab Etruſcis, fidemque, quam imploraſſent ab Romanis, ipſi praeſtarent. Unde cum reſponſum allatum eſſet, *nihil ſuae poteſtatis eſſe, Etruſcos moenia cuſtodiasque portarum tenere*; primo populationibus agri terror eſt oppidanis admotus: deinde, poſtquam deditionis, quam ſocietatis, fides ſanctior erat, faſcibus ſarmentorum ex agro collatis, ductus ad moenia exercitus, completisque foſſis ſcalae admotae, et clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepeſinis inde edictum, ut arma ponant; parcique juſſum inermi. Etruſci pariter armati atque inermes caeſi. Nepeſinorum quoque auctores deditionis ſecuri percuſſi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum praeſidio relictum. Ita, duabus ſociis urbibus ex hoſte receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitae, quaeſitumque, cur per eos annos militem ex inſtituto non dediſſent? Reſponſum frequenti utriusque gentis concilio eſt, *Nec culpam in eo publicam, nec conſilium fuiſſe, quod ſuae juventutis aliqui apud Volſcos militaverint. eos tamen ipſos pravi conſilii poenam habere, nec quenquam ex his reducem eſſe. Militis autem non dati cauſam, terrorem aſſiduum a Volſcis fuiſſe, quam peſtem*

adhae-

adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse. Quae relata Patribus magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

XI. *Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis viro et inclitae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, cum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio, aegre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat; cum interim, si quis vere aestimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriae pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suae victoriae neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam inter Patres non, quantum aequum censebat, excellere suas opes animadvertit; primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebejis magistratibus consilia communicare; criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam aura, non consilio, ferri, famaeque magnae malle, quam bonae esse: et, non contentus agrariis legibus, quae materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri coepit. *acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* et erat aeris alieni magna vis, re damnosissima etiam divitibus, aedificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causae jactatum, ut major potestas quaereretur. Sed

nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Aequis suffecerint milites. quod cum ab antiquis tacitum praetermissumque sit; cujus tandem ego rei, praeter opinionem, quae sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisae res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circejensium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator, castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaque caesa pacem Deûm adorasset, laetus ad milites, jam arma ad propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: *Nostra victoria est, milites,* inquit, *si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certae spei plenos, et cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium accipere. Ubi illi vana injecerint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tum*

micent

micent gladii, et veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in proelium miserint. Tu, T. Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi haerere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, praeterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae impetu ferox, gladios et collatum pedem, et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, et trepidatio subsidiis illata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram caedem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmae emissae, dato signo, ne, in singulorum morando caede, spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse, missilibus ac terrore impedire cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes et justa caede conficere hostem posset. Fugae sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, praedaque omnis, praeter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circejensium quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes missi, percontantibus primoribus Patrum, eadem, quae dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in ftativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres juffuros; cum major domi exorta moles coegit acciri Romam eum, glifcente in dies feditione, quam folito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M. Manlii, fed facta, popularia in fpeciem, tumultuofa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, judicatum pecuniae cum duci vidiffet, medio foro cum caterva fua accurrit, et manum injecit; vociferatusque de fuperbia Patrum, ac crudelitate foeneratorum, et miferiis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, *Tum vero ego*, inquit, *nequidquam hac dextra Capitolium arcemque fervaverim, fi civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus captum, in fervitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo folvit, libraque et aere liberatum emittit, Deos atque homines obteftantem, *ut M. Manlio, liberatori fuo, parenti plebis Romanae, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuofam turbam et ipfe tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis oftentans. *Se militantem, fe restituentem everfos penates, multiplici jam forte exfoluta, mergentibus femper fortem ufuris, obrutum foenore effe: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo fe habere: illi devovere corporis vitaeque ac fanguinis quod fuperfit: quodcunque fibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine effe.* His vocibus inftincta plebes cum jam unius hominis effet, addita alia commotioris ad omnia turbanda confilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, fubjecit praeconi: *Ne quem veftrum*, inquit, *Quirites, donec quidquam in re mea fupererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas fecuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, fermones pleni criminum in Patres: inter quos, cum omiffo difcrimine, vera an vana jaceret, *thefauros Gallici auri occultari a Patribus* jecit; *nec jam poffidendis publicis agris contentos effe, nifi pecuniam quoque publicam avertant. ea res fi palam*

lam fiat, exſolvi plebem aere alieno poſſe. Quae ubi objecta ſpes eſt, enimvero indignum facinus videri, cum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum, ex hoſtibus captum, in paucorum praedam ceſſiſſe. Itaque exſequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, et tempore ſuo ſe indicaturum dicente, ceteris omiſſis, eo verſae erant omnium curae: apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falſi offenſionem fore.

XV. Ita ſuſpenſis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit. poſtero die ſenatu habito, cum, ſatis periclitatus voluntates hominum, diſcedere ſenatum ab ſe vetuiſſet; ſtipatus ea multitudine, ſella in comitio poſita, viatorem ad M. Manlium miſit: qui, dictatoris juſſu vocatus, cum ſignum ſuis dediſſet, adeſſe certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc ſenatus, hinc plebs, ſuum quisque intuentes ducem, velut in acie conſtiterant. Tum dictator, ſilentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet eamque rem, quam de te ſum quaeſiturus, conventurum ſatis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, ex theſauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum ſolvi poſſe. Cui ego rei tantum abeſt ut impedimento ſim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes foenore plebem Romanam: et iſtos, incubantes publicis theſauris, ex praeda clandeſtina evolvas. Quod niſi facis, ſive quod et ipſe in parte praedae ſis, ſive quia vanum indicium eſt: in vincula te duci jubebo: nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci ſpe concitari.* Ad ea Manlius, *nec ſe fefelliſſe,* ait, *non adverſus Volſcos toties hoſtes, quoties Patribus expediat, nec adverſus Latinos Hernicosque, quos falſis criminibus in arma agant, ſed adverſus ſe ac plebem Romanam, dictatorem creatum. Jam, omiſſo bello, quod ſimulatum ſit, in ſe impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium foeneratorum adverſus plebem: jam ſibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quaeri. Offendit,* inquit, *te,*

A. Cor-

A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliam ferte, de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigias jubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.

XVI. Cum mittere ambages dictator juberet, et aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataeque vani furti invidiae; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deaeque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac praesidem sinitis vexari ab inimicis? Haec dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis et catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quaedam patentissima justi imperii civitas fecerat. nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non militiae, partum eum;

actum.

actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat; cujus leniendae causa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. bina jugera et semisses agri assignati. Quod cum et parvum, et paucis datum, et mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. et jam magis insignis et sordibus et facie reorum turba Manliana erat: amotusque post triumphum abdicatione dictaturae terror et linguam et animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos semper in praecipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Maelium, ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, mersam et obrutam foenore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse, quod tum responderet: cui servo unquam mendacii poenam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius? quae paene ultima atque aeterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpejam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso paene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriae relatam? et quem prope coelestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse?* Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: cum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux

sedi-

ſeditioni datus eſt. Per eosdem dies Latinis et Hernicis, ſimul colonis Circejenſibus et a Velitris, purgantibus ſe Volſci crimine belli, captivosque repetentibus, ut ſuis legibus in eos animadverterent, triſtia reſponſa reddita; triſtiora colonis, quod cives Romani patriae oppugnandae nefanda conſilia iniſſent. Non negatum itaque tantum de captivis; ſed, in quo ab ſociis tamen temperaverant, denuntiatum ſenatus verbis, faceſſerent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudeſcente Manliana ſeditione, ſub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum conſulari poteſtate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginenſis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Craſſus, T. Quinctius Cincinnatus ſecundum. *Cujus principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu ſpem cepit, dum tam potentem haberet ducem, foenoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab ſanandis domeſticis malis. Igitur, cum pars utraque acrior aliquanto coorta eſſet, in propinquum certamen aderat et Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque conſilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: ſpiritus dabat, quod nec auſus eſſet idem in ſe dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius feciſſet; et vinculorum ſuorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugiſſet, ſed ne ſenatus quidem ſuſtinere potuiſſet. His ſimul inflatus exacerbatusque, jam per ſe accenſos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires veſtras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate ſaltem, quot ipſi ſitis, quot adverſarios habeatis. Si ſinguli ſingulos aggreſſuri eſſetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione, certaturos. Quot enim clientes circa ſingulos fuiſtis patronos, tot nunc adver-*

ſus

ſus unum hoſtem eritis. Oſtendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipſi remittent. Audendum eſt aliquid univerſis, aut omnia ſingulis patienda. Quousque me circumſpectabitis? Ego quidem nulli veſtrum deero. ne fortuna mea deſit, videte. Ipſe vindex veſter, ubi viſum inimicis eſt, nullus repente fui: et vidiſtis in vincula duci univerſi eum, qui a ſingulis vobis vincula depuleram. Quid ſperem, ſi plus in me audeant inimici? an exitum Caſſii Maeliique exſpectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt haec: ſed nunquam propter me de coelo deſcendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis: ſicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hoſtibus, a ſuperbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi eſt, ut ſemper vobis auxilium adverſus inimicos ſatis ſit? nec ullum, niſi quatenus imperari vobis ſinatis, certamen adverſus Patres noritis? Nec hoc natura inſitum vobis eſt, ſed uſu poſſidemini. Cur enim adverſus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis aequum cenſeatis? quia conſueſtis cum eis pro imperio certare, adverſus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. Tamen qualescunque duces habuiſtis, qualescunque ipſi fuiſtis, omnia adhuc, quantacunque petiſtis, obtinuiſtis ſeu vi, ſeu fortuna veſtra. tempus eſt, etiam majora conari. Experimini modo et veſtram felicitatem, et me (ut ſpero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis; quam, qui reſiſterent imperantibus, impoſuiſtis. Solo aequandae ſunt dictaturae conſulatusque, ut caput attollere Romana plebes poſſit. Proinde adeſte, prohibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit. Vos ſi quo inſigni magis imperii honorisve nomine veſtrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quae vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur; ſed nec cum quibus, nec quem ad finem conſilia pervenerint, ſat planum traditur.

XIX. At in parte altera ſenatus de ſeceſſione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce poſitam, et imminenti mole libertati, agitat. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus eſſe, qui non in vincula duci juben-*

jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, *Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi (nam et, quia eundem et suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Cum praeter vim et caedem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Maenius et Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex advocatis judices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt suae.*

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quenquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Cum dies venit, quae, praeter coetus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem, et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, cum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco, fuerit, Illud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta decora foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisa etiam,

etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxiſſe dicitur, quibus ſine foenore expenſas pecunias tuliſſet, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuiſſet. Ad haec, decora quoque belli non commemoraſſe tantum, ſed protuliſſe etiam conſpicienda; ſpolia hoſtium caeſorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus inſignes duas murales coronas, civicas octo. Ad haec ſervatos ex hoſtibus cives produxiſſe; inter quos C. Servilium magiſtrum equitum abſentem nominatum. et cum ea quoque, quae bello geſta eſſent, pro faſtigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memoraſſet, nudaſſe pectus inſigne cicatricibus bello acceptis; et identidem, Capitolium ſpectans, Jovem Deosque alios devocaſſe ad auxilium fortunarum ſuarum: precatusque eſſe, ut, quam mentem ſibi Capitolinam arcem protegenti ad ſalutem populi Romani dediſſent, eam populo Romano in ſuo diſcrimine darent: et oraſſe ſingulos univerſosque, in Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales verſi, de ſe judicarent. In Campo Martio cum centuriatim populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertiſſet; apparuit tribunis, niſi oculos quoque hominum liberaſſent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in praeoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodicta die, in Petelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conſpectus in Capitolium non eſſet, concilium populi indictum eſt. ibi crimen valuit, et obſtinatis animis triſte judicium, inviſumque etiam judicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores ſint damnatum. tribuni de ſaxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monumentum et poenae ultimae fuit. Adjectae mortuo notae ſunt: publica una, quod, cum domus ejus fuiſſet, ubi nunc aedes atque officina Monetae eſt, latum ad populum eſt, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod gentis Manliae decreto cautum eſt, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, niſi in libera civi-

tate natus esset, memorabilis. Popu brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per pfas recordantem virtutes, desiderium ejus ten pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibustae cladis caussis, ex Manliano supplicio magnae parti eri orta: violatum Capitolium esse sanguine servatorisec Diis cordi fuisse poenam ejus oblatam prope oculis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.

XXI. * Pestilentiam inopia frugum, et tatam utriusque mali famam anno insequente multip bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tum, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio teim, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, praeter Volscos velut sorte quadam proin aeternum exercendo Romano militi datos, Circejole et Velitras colonias jamdiu molientes defectionemet suspectum Latium, Lanuvini etiam, quae fidelissima ys fuerat, subito exorti. Id Patres rati contemtu accid, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defeo esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad pollum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militn quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino aro dividendo, et triumviros Nepete coloniae deducenae creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad poulum est: et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebs, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est: exercitus propter pestilentiam non eductu: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subjecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. haec nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Praenestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum

est,

est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

XXII. *Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; quatuor collegis, Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praesidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora paene auxilia Praenestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et causa maturioris fugae, et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum censebant. Literae Romam ad senatum cum victoriae nuntiis, acriores in Praenestinum, quam in Veliternum hostem, missae. Itaque ex senatusconsulto populique jussu bellum Praenestinis indictum: qui, conjuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam. **Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creavere. additi collegae A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam e republica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; et publice, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactae jam aetatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandae valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, et civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo ali-

quantum praestabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id aegre patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox cum aetate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: *Juvenibus bella data*, dictitans, *et cum corporibus vigere et deflorescere animos. cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo cum vitae satis, tum gloriae esse. quid attinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. et, cum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere*, inquit, *M. Furi*, *non possumus impetum militum: et hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunae poenituisse: nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore aetatis praestantem. Itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi: collegae imperium se non posse impedire. Diis bene juvan-*

juvantibus ageret, quod e republica duceret. Aetati ſuae ſe veniam etiam petere, ne in prima acie eſſet. quae ſenis munia in bello ſint, iis ſe non defuturum. Id a Diis immortalibus precari, ne qui caſus ſuum conſilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus ſalutaris ſententia, nec a Diis tam piae preces auditae ſunt. primam aciem auctor pugnae inſtruit, ſubſidia Camillus firmat, validamque ſtationem pro caſtris opponit. ipſe edito loco ſpectator intentus in eventu alieni conſilii conſtitit.

XXIV. Simul primo concurſu concrepuere arma, hoſtis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem et caſtra: et quod multitudo ſuppeditabat, aliquot validas cohortes in caſtris armatas inſtructasque reliquerant, quae inter commiſſum jam certamen, ubi vallo appropinquaſſet hoſtis, erumperent. Romanus, cedentem hoſtem effuſe ſequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. verſus itaque in victorem terror, et novo hoſte, et ſupina valle Romanam inclinavit aciem. Inſtant Volſci recentes, qui caſtris impetum fecerant: integrant et illi pugnam, qui ſimulata ceſſerant fuga. Jam non recipiebat ſe Romanus miles; ſed, immemor recentis ferociae veterisque decoris, terga paſſim dabat, atque effuſo curſu caſtra repetebat: cum Camillus, ſubjectus a circumſtantibus in equum, et raptim ſubſidiis oppoſitis, *Haec eſt*, inquit, *milites, pugna, quam popoſciſtis? Quis homo, quis Deus eſt, quem accuſare poſſitis? veſtra illa temeritas, veſtra ignavia haec eſt. Secuti alium ducem, ſequimini nunc Camillum; et, quod ductu meo ſoletis, vincite. Quid vallum et caſtra ſpectatis? neminem veſtrum illa, niſi victorem, receptura ſunt.* Pudor primo tenuit effuſos: inde, ut circumagi ſigna, obvertique aciem viderunt in hoſtem, et dux, praeterquam quod tot inſignis triumphis, etiam aetate venerabilis, inter prima ſigna (ubi plurimus labor periculumque erat) ſe offerebat; increpare ſinguli ſe quisque et alios, et adhortatio invicem totam alacri clamore pervaſit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: ſed, miſſus a collega reſtituente peditum aciem ad equites, non caſtigando, (ad quam rem levio-

rem auctorem eum culpae ſocietas fecerat) ſed, ab imperio totus ad preces verſus, orare ſingulos univerſosque, *ut ſe, reum fortunae ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius ſocium, quam unius prudentiae, dedi. Camillus in utraque veſtra fortuna ſuam gloriam videt: ego, ni reſtituitur pugna, (quod miſerrimum eſt) fortunam cum omnibus, infamiam ſolu ſentiam.* Optimum viſum eſt, in fluctuantem aciem tradi equos, et pedeſtri pugna invadere hoſtem. Eunt inſignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a ſummo certamine animi. Senſit ergo eventus virtutis eniſae opem: et Volſci, qua modo ſimulato metu ceſſerant, ea in veram fugam effuſi, magna pars et in ipſo certamine, et poſt in fuga caeſi: ceteri in caſtris, quae capta eodem impetu ſunt, plures tamen capti, quam occiſi.

XXV. Ubi in recenſendis captivis cum Tuſculani aliquot noſcitarentur, ſecreti ab aliis ad tribunos adducuntur: percontantibusque faſſi, publico conſilio ſe militaſſe. cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo ſe Romam captivos ducturum*, ait, *ne Patres ignari ſint, Tuſculanos ab ſocietate deſciſſe: caſtris exercituique interim, ſi videatur, praeſit collega.* Documento unus dies fuerat, ne ſua conſilia melioribus praeferret. nec tamen aut ipſi, aut in exercitu cuiquam ſatis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam praecipitem caſum reſpublica eſſet; et cum in exercitu, tum Romae conſtans omnium fama erat, cum varia fortuna in Volſcis geſta res eſſet, adverſae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, ſecundae decus omne penes M. Furium eſſe. Introductis in ſenatum captivis, cum bello perſequendos Tuſculanos Patres cenſuiſſent, Camilloque id bellum mandaſſent; adjutorem ſibi ad eam rem unum petit: permiſſoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra ſpem omnium L. Furium optavit. qua moderatione animi cum collegae levavit infamiam, tum ſibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tuſculanis bellum: pace conſtanti vim Romanam arcuerunt, quam

quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermiſſus: pandentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus proceſſere: commeatus exercitui comiter in caſtra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, caſtris ante portas poſitis, eademne forma pacis, quae in agris oſtentaretur, etiam intra moenia eſſet, ſcire cupiens; ingreſſus urbem, ubi patentes januas, et tabernis apertis propoſita omnia in medio vidit, intentosque opiſices ſuo quemque operi, et ludos literarum ſtrepere discentium vocibus, ac repletas ſemitas, inter vulgus aliud puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque ſuorum uſuum cauſae ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, ſed ne mirantibus quidem ſimile; circumſpiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuiſſet. adeo nec amotae rei usquam, nec oblatae ad tempus veſtigium ullum erat: ſed ita omnia conſtanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri poſſet.

XXVI. Victus igitur patientia hoſtium, ſenatum eorum vocari juſſit. *Soli adhuc*, inquit, *Tuſculani, vera arma veraſque vires, quibus ab ira Romanorum veſtra tutaremini, inveniſtis. ite Romam ad ſenatum. aeſtimabunt Patres, utrum plus ante poenae, an nunc veniae meriti ſitis. non praecipiam gratiam publici beneficii. deprecandi poteſtatem a me habueritis: precibus eventum veſtris ſenatus, quem videbitur, dabit.* Poſtquam Romam Tuſculani venerunt, ſenatusque paulo ante fidelium ſociorum moeſtus in veſtibulo curiae eſt conſpectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hoſpitaliter magis, quam hoſtiliter, juſſere. Dictator Tuſculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixiſtis, intuliſtisque, Patres conſcripti, ſicut nunc videtis nos ſtantes in veſtibulo curiae veſtrae, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque veſtris proceſſimus. Hic noſter, hic plebis noſtrae habitus fuit, eritque ſemper, niſi ſi quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et ducibus veſtris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil hoſtile erat, ne ipſi quidem fecerunt. Pacem, quam*

nos praestitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Haec mens nostra est; Dii immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, cum tam evidenter poenituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in praesentia, nec ita multo post civitatem etiam, impetraverunt. ab Tusculo legiones reductae.

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit: creatis tribunis militaribus in insequentem annum, *L. et P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alieni; aggravantibus summam etiam invidiae ejus tribunis plebis, cum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. coeptaque jam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur cum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit, demersam partem a parte civitatis: cum interim obaeratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine ullo discrimine bella quaeri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas, Latinis, Hernicis, Praenestinis jam intentari arma, civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquan-*

quando audiant vocem tribuniciam, de levando foenore et fine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quenquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto aere alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam et addicebantur multi, et ad Praenestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quae utraque simul auxilio tribunicio et consensu plebis impediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant. Cum Patribus minor praesens cura creditae pecuniae juris exsequendi, quam delectus, esset; quippe jam a Praeneste profectos hostes in agro Gabino consedisse nuntiabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope illatum moenibus ipsis bellum, valuit.

XXVIII. Nam cum esset Praenestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos; occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recessere, et juniores Romani ad edictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, *fatalem se urbi Romanae locum cepisse*, inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione, insignemque nomine ejus loci, timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum*

tantae cladis, reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum ſonumque vocis in oculis atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipſas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant ſpes ſuas. Romani contra, *Ubicunque eſſet Latinus hoſtis, ſatis ſcire, eum eſſe, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum, inſignem memoria cladis, irritaturum ſe potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra ſit nefaſta victoriae ſuae. Quin ipſi ſibi Galli ſi offerantur illo loco, ſe ita pugnaturos, ut Romae pugnaverint in repetenda patria, ut poſtero die ad Gabios; tunc, cum effecerint, ne quis hoſtis, qui moenia Romana intraſſet, nuntium ſecundae adverſaeque fortunae domum perferret.*

XXIX. His utrinque animis ad Alliam ventum eſt. Dictator Romanus, poſtquam in conſpectu hoſtes erant inſtructi intentique, *Videsne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam conſtitiſſe? nec illis Dii immortales certioris quidquam fiduciae, majorisve quod ſit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam ſigna. Adeſte, Dii teſtes foederis, et expedite poenas, debitas ſimul vobis violatis, nobisque per veſtrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem ſuſtinuere Praeneſtini. primo impetu ac clamore diſſipati ordines ſunt. Dein, poſtquam nullo loco conſtabat acies, terga vertunt: conſternatique, et praeter caſtra etiam ſua pavore praelati, non prius ſe ab effuſo curſu ſiſtunt, quam in conſpectu Praeneſte fuit. Ibi ex fuga diſſipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, ſi intra moenia ſe recepiſſent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obſidio urbi inferretur. Sed, poſtquam, direptis ad Alliam caſtris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix moenia tuta rati, oppido ſe Praeneſte includunt. Octo praeterea oppida erant ſub ditione Praeneſtinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eae quoque expugnatae. tum ad caput belli Praeneſte ven-

ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Praeneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum, Praeneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervae; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Jupiter atque Divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperet.* Die vicesimo, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus aequatus patriciorum plebejorumque numerus. *Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebejos, gratia Julium anteibant, Volsci provincia, sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: cujus et ipsos postmodo, et Patres, qui dederant, poenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, cum id falso nuntiatum esset, dum, praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias praecipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes caeduntur, caeduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditae temeritate atque inscitia res. quidquid superfuit fortunae populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quae ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietae res ex Volscis afferebantur, et apparuit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces; otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Praenestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

XXXI.

XXXI *Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et causa seditionis aes alienum: cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones impositae Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius laeva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrinque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio; et tantum abesse spes veteris levandi foenoris, ut tributo novum foenus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis.

bis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, *L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad praesidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Aemilius ad Satricum duxere. ubi cum aciem instructam hostium loco aequo invenissent, extemplo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu aequa virtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctae, restabant. eques immissus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. et ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes cum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime caesi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: et cum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumti; nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; cum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati erant et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti, a societate pacis, ut rebantur, inhone-

honeſtae, ſeſe vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris ſalutarium conſiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello laedere, nec Volſcos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis adverſae pugnae fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus ſuperfuit urbis, (cum faces pariter ſacris profanisque injicerent) quam matris Matutae templum. Inde eos nec ſua religio, nec verecundia Deûm arcuiſſe dicitur, ſed vox horrenda, edita templo cum triſtibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amoviſſent. Incenſos ea rabie, impetus Tuſculum tulit; ob iram, quod, deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modo Romanam, ſed etiam in civitatem, ſe dediſſent. Patentibus portis cum improviſo incidiſſent, primo clamore oppidum praeter arcem captum eſt. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nuntiosque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tuſculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. clauſas portas Tuſculi, Latinosque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc moenia Tuſculi tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tuſculanos ex ingenti metu in ſummam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de ſe ipſis ſpem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tuſculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrinque urgentur Latini: nec impetus Tuſculanorum, decurrentium ex ſuperiore loco, ſustinent: nec Romanos, ſubeuntes moenia molientesque obices portarum, arcere poſſunt. Scalis prius moenia capta: inde effracta clauſtra portarum. et cum anceps hoſtis et a fronte et a tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam ſupereſſet; in medio caeſi ad unum omnes. Recuperato ab hoſtibus Tuſculo, exercitus Romam eſt reductus.

XXXIV.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseriaeque plebis crescebant; cum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque, cum jam ex re nihil dari posset, fama et corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, poenaque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebejos quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis laetum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor ejus habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem, viro tantum plebejo: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae cum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, cum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. cum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque persequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; suique ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, poenituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi cum pater forte vidisset, percontatus, *satin' salvae?* avertentem causam doloris (quippe ne satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia in-

trare

trare poſſet. Conſolans inde filiam Ambuſtus, bonum animum habere juſſit. eosdem propediem domi viſuram honores, quos apud ſororem videat. Inde conſilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, ſtrenuo adoleſcente, et cujus ſpei nihil praeter genus patricium deeſſet.

XXXV. *Occaſio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aeris alieni; cujus levamen mali plebes, niſi ſuis in ſummo imperio locatis, nullum ſperaret. Accingendum ad eam cogitationem eſſe. conando agendoque jam eo gradum feciſſe plebejos, unde, ſi porro annitantur, pervenire ad ſumma, et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, poſſent. In praeſentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magiſtratu ſibimet ipſi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adverſus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut, deducto eo de capite, quod uſuris pernumeratum eſſet, id, quod ſupereſſet, triennio aequis portionibus perſolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri poſſideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, conſulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, et quae ſine certamine maximo obtineri non poſſent. Omnium igitur ſimul rerum, quarum immodica cupido inter mortales eſt, agri, pecuniae, honorum, discrimine propoſito, conterriti Patres, cum trepidaſſent, publicis privatisque conſiliis nullo remedio alio, praeter expertam multis jam ante certaminibus interceſſionem, invento, collegas adverſus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad ſuffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, ſtipati Patrum praeſidiis, nec recitari rogationes, nec ſolemne quidquam aliud ad ſciſcendum plebi fieri paſſi ſunt. Jamque fruſtra ſaepe concilio advocato, cum pro antiquatis rogationes eſſent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum interceſſionem pollere placet, iſto ipſo telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox iſta, VETO, qua nunc concinentes collegas noſtros tam laeti auditis.* Haud irritae

tae cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque plebis, nulla ſunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis refecti, nullos curules magiſtratus creari paſſi ſunt. eaque ſolitudo magiſtratuum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, geſtientes otio, quod nullus exercitus Romanus eſſet, et agrum Romanum aliquoties incurſavere, et Tuſculum oppugnare adorti ſunt. eaque res, Tuſculanis veteribus ſociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, ſed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem ſunt habita; creatique tribuni militum, *L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu ſcripto profecti, non ab Tuſculo modo ſubmovere hoſtem, ſed intra ſuamet ipſum moenia compulere. obſidebanturque haud paulo vi majore Velitrae, quam Tuſculum obſeſſum fuerat; nec tamen ab eis, a quibus obſideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante novi creati ſunt tribuni militum, **Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore diſcrimine domi res vertebantur: nam praeter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis ſocer, quarum legum auctor fuerat, earum ſuaſorem ſe haud dubium ferebat. et, cum octo ex collegio tribunorum plebis primo interceſſores legum fuiſſent, quinque ſoli erant: et (ut ferme ſolent, qui a ſuis deſciſcunt) capti, et ſtupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, interceſſioni ſuae praetendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abeſſe: in adventum militum comitia differri debere, ut univerſa plebes de ſuis commodis ſuffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno

ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum ufu tractandi animos plebis, primores Patrum productos, interrogando de fingulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne poftulare, ut, cum bina jugera agri plebi dividerentur, ipfis plus quingenta jugera habere liceret? Ut finguli prope trecentorum civium poffiderent agros; plebejo homini vix ad tectum neceffarium, aut locum fepulturae, fuus pateret ager? An placeret, foenore circumventam plebem potius, quam forte creditum folvat, corpus in nervum ac fupplicia dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et repleri vinctis nobiles domos? et, ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum effe?*

XXXVII. Haec indigna miferandaque auditu cum apud timentes fibimet ipfos, majore audientium indignatione, quam fua, increpuiffent: *Atqui nec agros occupandi modum, nec foenore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore*, affirmabant, *nifi alterum ex plebe confulem, cuftodem fuae libertatis, plebes feciffet. Contemni jam tribunos plebis, quippe quae poteftas jam fuam ipfa vim frangat intercedendo. Non poffe aequo jure agi, ubi imperium penes illos, penes fe auxilium tantum fit. nifi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicae fore: nec effe, quod quisquam fatis putet, fi plebejorum ratio comitiis confularibus habeatur: nifi alterum confulem utique ex plebe fieri neceffe fit, neminem fore. An jam memoria exiffe, cum tribunos militum idcirco potius, quam confules, creari placuiffet, ut et plebejis pateret fummus honos, quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum effe? Qui crederent, duobusne in locis fua voluntate impartituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare foliti fint? et ad confulatum viam fieri paffuros, qui tribunatum feptum tam diu habuerint? Lege obtinendum effe, quod comitiis per gratiam nequeat: et feponendum extra certamen alterum confulatum, ad quem plebi fit aditus; quoniam in certamine relictus, praemium femper potentioris futurus fit. Nec jam poffe dici id, quod antea jactare foliti fint, non effe in plebejis idoneos viros ad curules magiftratus. Numquid enim focor-*

ſocordius aut ſegnius rempublicam adminiſtrari poſt L. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus ſit, quam per eos annos geſta ſit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos poſt tribunatum, neminem plebejum. Quaeſtores quoque, ſicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum Romanum poenituiſſe. Conſulatum ſupereſſe plebejis: eam eſſe arcem libertatis, id columen. ſi eo perventum ſit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et ſtabilem libertatem ſuam exiſtimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipſis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris ſacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obſidebat.

XXXVIII. Prius circumactus eſt annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita ſuſpenſa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. *Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio ſtatim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: et, cum tribus vocarentur, nec interceſſio collegarum latoribus obſtaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, ſummum imperium ſummumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magiſtrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores adverſus tantum apparatum adverſariorum et ipſi cauſam plebis ingentibus animis armant: conciliooque plebis indicto, tribus ad ſuffragium vocant. Cum dictator, ſtipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumque conſediſſet, atque ageretur res ſolito primum certamine inter ſe tribunorum plebi, ferentium legem intercedentiumque, et, quanto jure potentior interceſſio erat, tan-

rum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et, *Uti rogas*, primae tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reipublicae magis universae, quam vestra causa, dictator intercessioni adero, eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem, tanquam captae civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea cum contemtim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent; tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit. et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi: ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium ei mulcta esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et haec lata erat, impedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturae semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum

regnum concilio plebis habito, apparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora essent. nam de foenore atque agro rogationes jubebant, de plebejo consulatu antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut in aciem adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare. consenuisse jam secum et rogationes promulgatas, et vim omnem tribuniciae potestatis. Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebejo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsam plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quae munera quando tandem satis grato animo aestimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiae populi Romani id postulare, ut ipse foenore levetur, et in agrum injuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim, quae promulgaverint. sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quae promulgata sint, habituros.*

XL. Adverſus tam obſtinatam orationem tribunorum cum, prae indignitate rerum, ſtupor ſilentiumque inde ceteros Patrum defixiſſet; Ap. Claudius Craſſus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam ſpe, ad diſſuadendum proceſſiſſe, et locutus in hanc fere ſententiam eſſe: *Neque novum, neque inopinatum mihi ſit, Quirites, ſi, quod unum familiae noſtrae ſemper objectum eſt ab ſeditioſis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiae genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majeſtate fuiſſe; ſemper plebis commodis adverſatos eſſe. Quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adſciti ſumus ſimul in civitatem et Patres, enixe operam dediſſe, ut per nos aucta potius, quam imminuta, majeſtas earum gentium, inter quas nos eſſe voluiſtis, dici vere poſſet. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere auſim, Quirites, (niſi, quae pro univerſa republica fiant, ea plebi, tanquam aliam incolenti urbem, adverſa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magiſtratibus, quod incommodum plebi eſſet, ſcientes feciſſe: nec ullum factum dictumve noſtrum contra utilitatem veſtram (etſi quaedam contra voluntatem fuerint) vere referri poſſe. An hoc, ſi Claudiae familiae non ſim, nec ex patricio ſanguine ortus, ſed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, et vivere in libera civitate ſciam, reticere poſſim? L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (ſi Diis placet) tribunos, tantum licentiae novem annis, quibus regnant, ſumſiſſe, ut vobis negent poteſtatem liberam ſuffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, ſe permiſſuros eſſe? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid eſt aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo faſtidimus, ut ſine mercede magna non accipiamus? Sed quae tandem iſta merces eſt, qua vos ſemper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, noſtras, ſeu placent, ſeu diſplicent, ſeu utiles, ſeu inutiles ſunt, omnes conjunctim accipiatis. Obſecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem ſucclamare: Bona venia veſtra liceat ex his rogationibus legere, quas ſalubres nobis cenſemus eſſe; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de foenore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; et hoc portenti non fiat in urbe* Roma-

Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera haec civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potius, quam auctores, spectabitis? sed omnia semper, quae magistratus ille dicet, secundis auribus, quae ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis? At hercule sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, cum Porsena Janiculum insedit; quale Gallicum modo, cum praeter Capitolium atque arcem omnia haec hostium erant; et consulatum cum hoc M. Furio et quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebejos fieri consules liceat, duos patricios non liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus praeterire liceat? Quaenam ista societas, quaenam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebejum. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebejus, et lege se, non suffragio, creatum dicat?

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quaerunt: et ita maxima sunt adepturi, ut nihil*

ne pro minimis quidem debeant; et occasionibus potius, quam virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, aestimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne cum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiamsi nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid in religionibus atque auspiciis, quae propria Deorum immortalium contemtio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe, penes Patres. nam plebejus quidem magistratus nullus auspicato creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus, non aliter, quam auspicato, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, et privatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebejos consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt haec: sed parva ista non contemnendo majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam jam nihil pace Deorum opus sit, omnes caerimonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est. non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis nec curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi: nec in mentem venit,

venit, altera lege ſolitudines vaſtas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana ſocietas tollitur. Omnium rerum cauſa vobis antiquandas cenſeo iſtas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris ſacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis · graduque eo jam via facta ad conſulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes ceſſit Patribus, ut, in praeſentia conſulum mentione omiſſa, tribuni militum crearentur. creati *A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius ſextum. Cum praeter Velitrarum obſidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietae externae res Romanis eſſent; ſama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum magiſtrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor eſt Claudius; inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conferuit, in conſpectu duorum exercituum caeſum torque ſpoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus poſt annos ea acta; hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, ſigna collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoria priſtinae cladis attulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis caſtris caeſa: palati alii Apuliam maxime petentes, cum fuga ſe longinqua, tum quod paſſim eos ſimul pavor terrorque diſtulerant, ab hoſte ſeſe tutati ſunt. Dictatori, conſenſu Patrum plebisque, triumphus decretur. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi ſeditio excepit: et per ingentia certamina dictator ſenatusque victus, ut rogationes tribuniciae acciperentur: et comitia conſulum adverſa nobilitate habita, quibus L. Sex-

Sextius de plebe primus conſul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii ſe auctores futuros negabant, prope ſeceſſionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: cum tamen per dictatorem conditionibus ſedatae discordiae ſunt, conceſſumque ab nobilitate plebi de conſule plebejo: a plebe nobilitati de praetore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, cum dignam eam rem ſenatus cenſeret eſſe, meritoque id, ſi quando unquam alias, Deûm immortalium cauſa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, et dies unus ad triduum adjiceretur; recuſantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis eſt juvenibus, ſe id honoris Deûm immortalium cauſa libenter acturos, ut aediles fierent. Quibus cum ab univerſis gratiae actae eſſent, factum ſenatusconſultum, ut duo viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

EPITOME LIBRI VII.

Duo novi magiſtratus adjecti ſunt, praetura et curulis aedilitas. Peſtilentia civitas laboravit, eamque inſignem fecit mors Furii Camilli. cujus remedium et finis cum per novas religiones quaereretur, ludi ſcenici tunc primum facti ſunt. Cum dies L. Manlio dicta eſſet a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et T. Manlium filium rus relegatum ſine ullo crimine; adoleſcens ipſe, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, ſtrictoque gladio cogit eum in verba ſua jurare, non perſeveraturum ſe in accuſatione. Cum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretioſa miſſa ſunt in praealtam voraginem urbis Romanae. in eam Curtius armatus, ſedens equo, ſe praecipitavit, eaque expleta eſt T. Manlius adoleſcens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in ſingulare certamen deſcen-

descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duae tribus additae, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeae corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, cum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Carthaginiensibus juncta. Campani, cum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, cum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam causam ea, quae populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est. qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Cum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent: per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriae restituti sunt. Res praeterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Tarquinienses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

LIBER VII.

I. Annus *hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, praetura et curuli aedilitate. Hos sibi patricii quaesivere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres praeturam Sp. Furio M. filio Camillo; aedilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Aemilius Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari

gari jam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Cum de induſtria omnia, ne quid per plebejum conſulem ageretur, proferrentur, ſilentium omnium rerum ac juſtitio ſimile otium fuit: niſi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro conſule uno plebejo tres patricios magiſtratus, curulibus ſellis praetextatos tanquam conſules ſedentes, nobilitas ſibi ſumſiſſet, praetorem quidem etiam jura reddentem, et collegam conſulibus, atque iisdem auſpiciis creatum, verecundia inde impoſita eſt ſenatui ex Patribus jubendi aediles curules creari. primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: poſtea promiſcuum fuit. Inde, *L. Genucio et Q. Servilio conſulibus, et ab ſeditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, peſtilentia ingens orta. Cenſorem, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt: pro portione et ex multitudine alia multa funera fuiſſe. maximeque eam peſtilentiam inſignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exſulatum iret; clarior in exſilio vel deſiderio civitatis, quae capta abſentis imploravit opem, vel felicitate, qua reſtitutus in patriam ſecum patriam ipſam reſtituit. Par deinde per quinque et viginti annos (tot enim poſtea vixit) titulo tantae gloriae fuit, dignusque habitus, quem ſecundum a Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.

II. Et hoc et **inſequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone, conſulibus, peſtilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum; niſi quod pacis Deûm expoſcendae cauſa tertio tum poſt conditam urbem lectiſternium fuit. et cum vis morbi nec humanis conſiliis nec ope divina levaretur, victis ſuperſtitione animis, ludi quoque ſcenici, nova res bellicoſo populo, (nam circi modo ſpectaculum fuerat) inter alia coeleſtis irae placamina inſtituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipſa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, ſine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos ſaltantes, haud

haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant; sed impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, cum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et ludus in artem paulatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare coepit: quae inde exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia, tanquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, cum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis jam Diis adspernantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit. *Itaque Cn. Genucio, D. Aemilio Mamercino secundum consulibus, cum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora

mor-

morbi, afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici jussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri aedis Jovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est. Eum clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum fixos in templo Nortiae, Etruscae Deae, comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solemne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur. qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicae gerendae, ac non solvendae religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. *Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberae civitati, ab ostentatione saevitiae adscitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminique ei tribunus inter cetera dabat, *quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem, urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile,*

vile, prope in carcerem atque in ergaſtulum, dederit; ubi ſummo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miſeria diſceret, vere imperioſo patre ſe natum eſſe. At quam ob noxam? quia infacundior ſit, et lingua inpromtus. Quod naturae damnum utrum nutriendum patri, (ſi quidquam in eo humani eſſet) an caſtigandum ac vexatione inſigne faciendum fuiſſe? ne mutas quidem beſtias minus alere ac fovere, ſi quid ex progenie ſua parum proſperum ſit. At, Hercule, L. Manlium malum malo augere filii, et tarditatem ingenii inſuper premere; et, ſi quid in eo exiguum naturalis vigoris ſit, id exſtinguere vita agreſti et ruſtico cultu, inter pecudes habendo.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipſius juvenis, irritatus eſt animus: quin contra, ſe quoque parenti cauſam invidiae atque criminum eſſe, aegre paſſus, (ut omnes Dii hominesque ſcirent, ſe parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle) capit conſilium, rudis quidem atque agreſtis animi, et quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inſcientibus cunctis, cultro ſuccinctus, mane in urbem, atque a porta domum confeſtim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus eſſe ſibi domino ejus convento extemplo*, ait. *nuntiaret, T. Manlium L. filium eſſe.* Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem ſpes erat aut criminis aliquid novi, aut conſilii ad rem agendam, deferre) ſalute accepta redditaque, *eſſe*, ait, *quae cum eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus abire juſſis, cultrum ſtringit: et, ſuper lectum ſtans ferro intento, niſi, in quae ipſe concepiſſet verba, juraret, *ſe patris ejus accuſandi cauſa concilium plebis nunquam habiturum*, ſe eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, ſe ſolum, inermem; illum praevalidum juvenem, et, quod haud minus timendum erat, ſtolide ferocem viribus ſuis cerneret) adjurat, in quae adactus eſt verba; et prae ſe deinde tulit, ea vi ſubactum ſe incepto deſtitiſſe. Nec perinde, ut maluiſſet plebes, ſibi ſuffragii ferendi de tam crudeli et ſuperbo reo poteſtatem fieri; ita

aegre

aegre habuit, filium id pro parente aufum. eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertiffet. Itaque non patri modo remiffa caufae dictio eft, fed ipfi etiam adolefcenti ea res honori fuit. et cum eo anno primum placuiffet, tribunos militum ad legiones fuffragio fieri, (nam et antea, ficut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipfi faciebant) fecundum in fex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul coetu hominum juventam egiffet.

VI. Eodem anno, feu motu terrae, feu qua vi alia, forum medium ferme fpecu vafto collapfum in immenfam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terrae, cum pro fe quisque gereret, expleri potuiffe prius, quam Deûm monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus Romanus poffet? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, fi rempublicam Romanam perpetuam effe vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, caftigaffe ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque, effet. Silentio facto, templa Deorum immortalium, quae foro imminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in coelum, nunc in patentes terrae hiatus ad Deos manes porrigentem, fe devoviffe; equo deinde, quam poterat, maxime exornato infidentem, armatum fe in fpecum immififfe, donaque ac fruges fuper eum a multitudine virorum ac mulierum congeftas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, fed ab hoc appellatum. Cura non deeffet, fi qua ad verum via inquirentem ferret: nunc fama rerum ftandum eft, ubi certam derogat vetuftas fidem, et lacus nomen ab hac recentiore infignitius fabula eft. Poft tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis confultus fenatus, cum feciales ad res repetendas nequidquam mififfet, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis cenfuit; populusque id bellum frequens juffit. L. Genucio confuli ea provincia forte evenit. In exfpectatione civitas erat, quod primus ille de plebe

plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias praecipitaret; legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate moesti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeji ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia, quae ut primum contacta sint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit: deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et justitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemtim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, et plenis irae atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis absuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, et copiae duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque segnius ad hostes bellum apparatur, qui, et parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. quadringenariae octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam,

quod, ut duplex acciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reſervati, plus ſibi, quam pro virili parte, annitendum ſcirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conſpectior virtus eſſet. Duum millium planicies caſtra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrinque ſpatio in medio pugnatum eſt. Primo ſtetit ambigua ſpe pugna; nequidquam ſaepe conatis equitibus Romanis impetu turbare hoſtium aciem. Poſtquam equeſtris pugna effectu, quam conatibus, vanior erat; conſulto prius dictatore equites, permiſſu deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante ſigna, et novam integrant pugnam. neque ſuſtineri poterant, ni extraordinariae cohortes pari corporum animorumque robore ſe objeciſſent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum eſt: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum ſuum in virtute aliena ponit. multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde reſtaret*, quaerendo, *ſi neque ex equis pepuliſſent hoſtem, neque pedites quidquam momenti facerent? quam tertiam exſpectarent pugnam? quid ante ſigna feroces proſiluiſſent, et alieno pugnarent loco?* His inter ſe vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hoſtem, deinde pepulerunt; poſtremo jam haud dubie avertunt: neque, tam vires pares quae ſuperaverit res, facile dictu eſt, niſi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos, et minuere potuit. Usque ad caſtra fugientes Hernicos Romanus ſequitur: caſtrorum oppugnatione, quia ſerum erat diei, abſtinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem ſignum dare poſſet: eo in noctem tractum erat certamen. Poſtero die deſerta fuga caſtra Hernicorum, et ſaucii relicti quidam inventi; agmenque fugientium ab ſignis, cum praeter moenia eorum infrequentia conſpecta

ſpecta ſigna eſſent, fuſum, ac per agros trepida fuga palatum eſt. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amiſſa; et, ubi haud minus jacturae fuit, aliquot equites Romani occidere.

IX. *Inſequenti anno, cum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus conſules in Hernicos exercitum duxiſſent, neque inventis in agro hoſtibus, Ferentinum urbem eorum vi cepiſſent, revertentibus inde eis Tiburtes portes clauſere. Ea ultima fuit cauſa, cum multae antea querimoniae ultro citroque jactatae eſſent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuiſſe, ſatis conſtat, et magiſtrum equitum Ser. Cornelium Maluginenſem. Macer Licinius comitiorum habendorum cauſa, et ab Licinio conſule dictum ſcribit. quia, collega comitia bello praeferre feſtinante, ut continuaret conſulatum, obviam eundum pravae cupiditati fuerit. Quaeſita ea propriae familiae laus leviorem auctorem Licinium facit. cum mentionem ejus rei in vetuſtioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici cauſa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis caſtra habuere. Dictator, cum tumultus Gallici cauſa juſtitium edixiſſet, omnes juniores ſacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis caſtra poſuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium eſſet. Proelia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, ſatis diſcerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus proceſſit; et quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma virum fortiſſimum habet, procedat, agedum, ad pugnam, ut noſter duorum eventus oſtendat, utra gens bello ſit melior.*

X. Diu inter primores juvenum Romanorum ſilentium fuit, cum et abnuere certamen vererentur, et praecipuam ſortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, Lucii filius, qui patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex ſtatione ad dictatorem pergit: *Injuſſu tuo*, in-

inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non ſi certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluae oſtendere, quando adeo ferox praeſultat hoſtium ſignis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeja dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute,* inquit, *ac pietate in patrem, patriamque, T. Manli, eſto. Perge, et nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, praeſta.* Armant inde juvenem aequales. pedeſtre ſcutum capit, Hiſpano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adverſus Gallum ſtolide laetum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis viſum eſt) linguam etiam ab irriſu exſerentem, producunt. Recipiunt inde ſe ad ſtationem; et duo in medio armati, ſpectaculi magis more, quam lege belli, deſtituuntur, nequaquam viſu ac ſpecie aeſtimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, verſicolori veſte pictisque et auro caelatis refulgens armis: media in altero militaris ſtatura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris ſpecies. non cantus, non exſultatio armorumque agitatio vana, ſed pectus, animorum iraeque tacitae plenum, omnem ferociam in diſcrimen ipſum certaminis diſtulerat. Ubi conſtitere inter duas acies, tot circa mortalium animis ſpe metuque pendentibus, Gallus, velut moles ſuperne imminens, projecto laeva ſcuto, in advenientis arma hoſtis vanum caeſim cum ingenti ſonitu enſem dejecit. Romanus, mucrone ſubrecto, cum ſcuto ſcutum imum perculiſſet, totoque corpore interior periculo vulneris factus, inſinuaſſet ſe inter corpus armaque, uno alteroque ſubinde ictu ventrem atque inguina hauſit, et in ſpatium ingens ruentem porrexit hoſtem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque ſpoliavit: quem reſperſum cruore, collo circumdedit ſuo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab ſtatione obviam militi ſuo progreſſi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quaedam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde poſteris etiam familiaeque honori fuit. Dictator coronam auream addi-

addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno * C. Poetelius Balbus consul, cum collegae ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium cum Galli ex Campania redissent, foedae populationes in Lavicano, Tusculanoque, et Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factae. Et, cum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum. quae magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrimque edita caede avertitur tandem acies Gallorum. fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati a consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie cum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius proeliis primum parvis, postremo una insigni pugna, cum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit. Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice collaudatis, et suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Poetelii triumphum Tiburtes; *Ubi enim eum secum*

acie conflixisse? spectatores paucos fugae trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, et sine discrimine obvios caedi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante moenia sua visuros.

XII. *Itaque insequenti anno, M. Popillio Laenate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor praebuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et portae stationibus, murique praesidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moenia, neque alium, quam Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrinque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur: apparuitque occasione magis, quam virtute, fretos venisse. adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres et plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebusque nequidquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi bellum indixere; **Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis militum ab iis ex foedere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo praesidio cum fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Praeneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id

ali-

aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit: cum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunae se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies et locus alienus faceret, sine praeparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat poenam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites, aegre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de coelo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde haec interdiu propalam, ac ferociora his, jactare: *se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac praetorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

XIII. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is, praecedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbae principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus a te ignaviae ratus, et prope ignominiae causa destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa foede amissa objici nobis possent, tamen hoc a te impetrari aequum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusae legiones eandem,*

quam per pavorem amiserant, patriam, profectae postea ab Vejis, virtute recuperavere. nobis, Deûm benignitate, felicitate tua populique Romani, et res et gloria est integra. Quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus, quam feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse, et prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causae credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod ajunt, manibus sedeas? utcumque enim se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc: sed publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet; quaeso, ut ea, quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romae potius, quam in castris, acturos? haec dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. cum vincere cupimus, tum te duce vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tulli exceperunt preces multitudinis: et undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tulliumque secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percontatur. Tullius magnopere a dictatore petere, *ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae majestatis, crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem; ne quis alius, quales mota crea-*

re-

re multitudo soleret, existeret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos. ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumturos, si ab imperatore non detur. Dum haec loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrinque est. Jamque haud procul justo proelio res erant, ni celeriter diremtum certamen per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam aetate, usi sunt. Mulis strata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim aegrorum armis ornatos, imponit. His fere mille effectis centum admiscet equites. et nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare jubet: neque inde ante moveri, quam ab se acciperent signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem coepit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus paene veris viribus profuit, primo credere duces Gallorum, non descensuros in aequum Romanos; deinde, ubi degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in proelium ruunt; priusque pugna coepit, quam signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque; *Siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minae injussu imperatoris proelium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad proe-*

proelium, et ire armatum ante prima ſigna. ecquis ſequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in caſtris feroces, in acie pavidi? Vera audiebant. itaque tantos pudor ſtimulos admovit, ut ruerent in hoſtium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hoſtes, eques deinde emiſſus turbatos avertit. Ipſe dictator, poſtquam labantem una parte vidit aciem, ſigna in laevum cornu confert, quo turbam hoſtium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, ſignum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad caſtra Gallorum viſi ſunt; tum metu, ne excluderentur, omiſſa pugna eſt, curſuque effuſo ad caſtra ferebantur. ubi cum occurriſſet eis M. Valerius, magiſter equitem, (qui, profligato dextro cornu, obequitabat hoſtium munimentis) ad montes ſilvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum ſpecie agaſonibusque excepti ſunt: et eorum, quos pavor pertulerat in ſilvas, atrox caedes poſt ſedatum proelium fuit. Nec alius poſt M. Furium, quam C. Sulpicius, juſtiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis ſpoliis ſatis magnum pondus, ſaxo quadrato ſeptum, in Capitolio ſacravit. Eodem anno et a conſulibus vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti ſubactique ſunt. Fabius collega ejus incaute atque inconſulte adverſus Tarquinienſes pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos ſeptem milites Romanos captos Tarquinienſes immolarunt. qua foeditate ſupplicii aliquanto ignominia populi Romani inſignitior fuit. Acceſſit ad eam cladem et vaſtatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incurſione repentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum eſt: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire ſoliti erant, compreſſam credebant.

XVI.

XVI. Haud aeque laeta Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario foenore a M. Duilio, L. Maenio tribunis plebis rogatio est perlata: et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine: quod et cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat; et eos, qui Falerios perfugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit: militemque praeda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante moenia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque praedae do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec praedae magis, quam pugnae, paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique et spe haud dubia feroces in proelium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Adspice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa praestet:* piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque impetu avertere hostem; fusum inde ad oppidum persecuti, cum jam scalas moenibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum; nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege decem millibus aeris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII.

XVII. * Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Laenas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienses que alterum consulem prima pugn fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque praelatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati et attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; et in ea ipsa, quae fugerant, velut caeci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, cum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, praeda ingenti parta, victores reverterunt, militaribus jocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, et Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. eo promtius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque, necopinato agressus, cepit. et, octo millibus hostium captis, ceteris aut caesis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebejum, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur: intercedentibus

tibusque tribunis, interrex Fabius ajebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcunque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset; jussum populi et suffragia esse.* * Cum intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent: duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis reciperata, ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suae, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec invicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, moesta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte

parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. * In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe saevitum, multis mortalibus in acie caesis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis caesi ac securi percussi id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: foedere in societatem accepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. nam etsi, unciario foenore facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia prae privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. ** Consules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curae in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, praedaeque par-

partem in Caeritum fines avectam, et haud dubie juventutem ejus populi inter praedatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is, cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Caerites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Poenitebatque populationis, et Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum cum adissent; ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus affectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Eane meritos, crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? nec appellarent consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, cum praeter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quae sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos poenas. Caere, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent.* Movit populum non tam causa praesens,

quam

quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius immemores essent. Itaque pax populo Caeriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumtum, et aedes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; *dictatore obstinato tollere potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniae patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi foenoris ingravescentis erat: curaeque privatae in certaminibus publicis erumpebant. Quorum taedio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae causa observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. ** P. Valerio Publicolae datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules, foenebrem quoque rem, quae distinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni aeris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. Meriti aequitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Aemilius: qui rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, et impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium, mensis cum aere in foro positis, dissolvit, ut populo prius caveretur; aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit: ut

ut non modo ſine injuria, ſed etiam ſine querimoniis partis utriusque, exhauſta vis ingens aeris alieni ſit. Terror inde vanus belli Etruſci, cum conjuraſſe duodecim populos fama eſſet, dictatorem dici coegit. dictus in caſtris (eo enim ad conſules miſſum ſenatusconſultum eſt) C. Julius, cui magiſter equitum adjectus L. Aemilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii conſules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpoſiti obtinuere, quod dictator fruſtra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii conſules crearentur. creati ipſe C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus. quidam Caeſonem, alii Cajum nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliſcum Quinctius, Sulpicius Tarquinienſe, nusquam acie congreſſo hoſte, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque geſſerunt bella: cujus lentae velut tabis ſenio victa utriusque pertinacia populi eſt, ut primum a conſulibus, dein permiſſu eorum ab ſenatu inducias peterent. in quadraginta annos impetraverunt. Ita, poſita duorum bellorum, quae imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies eſſet, quia ſolutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, cenſum agi placuit. ceterum cum cenſoribus creandis indicta comitia eſſent, profeſſus cenſuram ſe petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno feciſſe; quia ambo tum forte patricii conſules erant, qui rationem ejus ſe habituros negabant. Sed et ipſe conſtantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando jus conſularibus comitiis amiſſum, adjuverunt; et cum ipſius viri majeſtas nullius honoris faſtigium non aequabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuiſſet viam, cenſuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis eſt, quin cum Manlio Cnaeo cenſor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, ſed ne Licinia

lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q Servilius. nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

XXIII. *M. Popillius Laenas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebejum consulem fecit. Nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu scripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quaestores ex aerario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolae praetori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicae esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit: cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, cum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem; postquam neque in aequum demitti agmen vidit, et cum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos; perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, proelium initum. Praeter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastaeque non, tanquam ex aequo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed, omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant scuta, cum cursu paene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, cum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorem dare. adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

XXIV.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum degreſſis ſupererat moles. Namque multitudo Gallorum, ſenſum omnem talis damni exſuperans, velut nova rurſus exoriente acie, integrum militem adverſus victorem hoſtem ciebat. ſtetitque ſuppreſſo impetu Romanus; et quia iterum feſſis ſubeunda dimicatio erat, et quod conſul, dum inter primores incautus agitat, laevo humero matari prope trajecto, ceſſerat parumper ex acie. Jamque omiſſa cunctando victoria erat, cum conſul, vulnere alligato, revectus ad prima ſigna, *Quid ſtas, miles?* inquit, *Non cum Latino Sabinoque hoſte res eſt, quem victum armis ſocium ex hoſte facias. In belluas ſtrinximus ferrum. hauriendus, aut dandus eſt ſanguis. Propuliſtis a caſtris, ſupina valle praecipites egiſtis, ſtratis corporibus hoſtium ſuperſtatis. Complete eadem ſtrage campos, qua montes repleſtis. Nolite exſpectare, dum ſtantes vos fugiant. inferenda ſunt ſigna, et vadendum in hoſtem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum: cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari diſſipati, quibus nec certa imperia, nec duces eſſent, vertunt impetum in ſuos; fuſique per campos, et praeter caſtra etiam ſua fuga praelati, quod editiſſimum inter aequales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Conſul, non ultra caſtra inſecutus, (quia et vulnus degravabat, et ſubjicere exercitum pugna feſſum tumulis ab hoſte occupatis nolebat) praeda omni caſtrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis ſpoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus conſulis attulit. eademque cauſa dictatoris deſiderium ſenatui fecit, ut eſſet, qui aegris conſulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magiſtro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus poſſeſſionem priſtinam conſulatus. ipſe ob id meritum ingenti Patrum ſtudio creatus conſul, collegam Ap. Claudium Craſſum dixit.

XXV. Priusquam inirent novi conſules magiſtratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: muſſantesque inter ſe rogitabant, *num quem plebeji*

consulis poeniteret? Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae spretae mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, foediorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. * Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Graecorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurensque tractus, et Tiberis ostia: ut praedones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel proelio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Graeci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter haec longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatu anxius, cum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum, equitumque trecenorum. quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hae vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo in quae laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturae, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinario praetore divisis, memor paternae virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: praetorem maritimam oram tutari, Graecosque arcere litoribus jussit. et, cum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congredi nulla

co-

cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis damnari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus; quod primo, ut augurium coelo missum, laetus accepit tribunus. precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi praepetem misisset, volens propius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietae utrinque stationes fuere. postquam spoliare corpus caesi hostis tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt, et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, laetum tam praesentibus ac secundis Diis, ire in proelium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare, miles*, ajebat, *et circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi affuere pugnae: depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox proelium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque

* U. C. 407. a. C. N 345. ** U. C. 408. a C. N. 344.
*** U. C 409. a. C. N. 343.

agrum diffipati funt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Conful, concione advocata, laudatum tribunum decem bubus aureaque corona donat. ipfe, juffus ab fenatu bellum maritimum curare, cum praetore junxit caftra. ibi, quia res trahi fegnitia Graecorum non committentium fe in aciem videbantur, dictatorem comitiorum caufa T. Manlium Torquatum ex auctoritate fenatus dixit. Dictator, magiftro equitum A. Cornelio Coffo dicto, comitia confularia habuit, aemulumque decoris fui abfentem * M Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) fummo favore populi, tres et viginti natum annos, confulem renuntiavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Laenas quartum conful futurus datus eft. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis gefta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Poftremo, cum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera neceffaria ufui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis claffis fuerit, nihil certi eft. maxime Siciliae fuiffe tyrannos crediderim. nam ulterior Graecia, ea tempeftate inteftino feffa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimiffis, cum et foris pax et domi concordia ordinum otium effet, ne nimis latae res effent, peftilentia civitatem adorta coegit fenatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos infpicerent; eorumque monitu lectifternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, reftitutaque urbs, quam Latini diruerant. et cum Carthaginienfibus legatis Romae foedus ictum, cum amicitiam ac focietatem petentes veniffent. Idem otium domi forisque manfit ** T. Manlio Torquato, C. Plautio confulibus: femunciarium tantum ex unciario foenus factum, et in penfiones aequas triennii, ita ut quarta praefens effet, folutio aeris alieni difpenfata eft. et fic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam fenatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectu fuperfeffum. Tertio anno poft Satricum reftitutum a Volfcis, *** M. Valerius Corvus, fecundum conful cum

C.

C. Poetelio factus, cum ex Latio nuntiatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates aliique Volsci praeparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effusa Satrici moenia petunt. et, ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, praeter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab aede tantum Matris Matutae abstinuere ignem. Praeda omnis militi data. Extra praedam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

XXVIII. * Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum: metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latinum L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. et cum, (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vocationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductae. ibi praedonum magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et sine detrectatione se certamini offerrebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Junoni Monetae vovit: cujus damnatus voti cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit. locus in arce destinatus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incau-

tos adorti, ceperunt. * Anno poſt, quam vota erat, aedes Monetae dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato ſecundum conſulibus. Prodigium extemplo dedicationem ſecutum, ſimile vetuſto montis Albani prodigio. namque et lapidibus pluit, et nox interdiu viſa intendi: librisque inſpectis, cum plena religione civitas eſſet, ſenatui placuit, dictatorem feriarum conſtituendarum cauſa dici. Dictus P. Valerius Publicola. magiſter equitum ei Q. Fabius Ambuſtus datus eſt. Non tribus tantum ſupplicatum ire placuit, ſed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die ſupplicarent, ſtatutus. Judicia eo anno populi triſtia in foeneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies eſſet, traduntur. Et res, haud ulla inſigni ad memoriam cauſa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri poſſet, ambo patricii conſules creati ſunt, ** M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Coſſus.

XXIX. Majora jam hinc bella, et viribus hoſtium, et longinquitate vel regionum, vel temporum ſpatio, quibus bellatum eſt, dicentur. namque eo anno adverſus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte geſtum, Pyrrhus hoſtis, Pyrrhum Poeni ſecuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix ſuſtinetur, erigi imperium poſſet? Belli autem cauſa cum Samnitibus, Romanis, cum ſocietate amicitiaque juncti eſſent, extrinſecus venit; non orta inter ipſos eſt. Samnites Sidicinis injuſta arma, quia viribus plus poterant, cum intuliſſent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis ſeſe conjungunt. Campani magis nomen ad praeſidium ſociorum, quam vires, cum attuliſſent, fluentes luxu ab duratis uſu armorum in Sidicino pulſi agro, in ſe deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omiſſis Sidicinis, ipſam arcem finitimorum Campanos adorti, unde aeque facilis victoria, praedae atque gloriae plus eſſet, Tifata, imminentes Capuae colles, cum praeſidio firmo occupaſſent, deſcendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataque

taque interjacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque proelio Campani intra moenia compulsi, cum, robore juventutis suae acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium praesens a vobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut coepta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aequo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus. nunc, misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur; sed ut vetustate, et gradu honoris nos praestent. neque enim foedere Samnitium, ne qua nova jungeretis foedera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa causa amicitiae, velle eum nobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo praeterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Aequis Volscisque, aeternis hostibus hujus urbis, quandocunque se moverint, ab tergo erimus: et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quae inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium aequum est pa-*

patere; iis tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis, auxilium dum supra vires suas praestant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, cum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent ablatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si ultio irae haec, et non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quae est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, praedas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non escendit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quae nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, et jubete sperare, incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, conjuges, liberosque nostros esse! Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renuntiare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem,

ac

ac libertatem; alterum ominari horreo, quae ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.

XXXI. Submotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, respondit-que ita ex auctoritate senatus consul; *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere juncti sunt. itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum attulerant) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret: tum jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum aequa Samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata. *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus*

po-

populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Haec legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, praefectos cohortium vocarent; iisque clara voce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promtos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terreret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimarent virtutem. qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos paene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot proeliis caesos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere;*

tum

tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit. utrum, qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat? Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, *sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere Non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriae ortus: et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus vobisque plebejis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est praemium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiae domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, aeque ac tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo praeterea militari, cum velocitatis viriumque inter se aequales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quenquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam suae dignitatis, memor: et quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maxime unquam, pari spe, utrinque aequis viribus, tum fiducia sui, sine contemtu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novae res gestae et paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, et conditae urbi aequalis

lis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam; revectus ad antesignanos legionum, cum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud*, *milites*, *est opus. agitedum*, *ut me videritis*, *quacunque incessero in aciem hostium*, *ferro viam facientem*, *sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia*, *qua nunc erectae micant hastae*, *patefacta strage vasta cernetis.* Haec dicta dederat, cum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensi dextra laevaque, ante se quisque, memorandum proelium cient. Stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, cum et fluere jam lassitudine vires sentirent, et diei haud multum superesset, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam proelium, diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam cum pertinaciore hoste conflictum: et Samnites, cum quaereretur, quaenam prima causa tam obstinatos movisset in fugam? *Oculos sibi Romanorum ardere visos*, ajebant, *vesanosque vultus et furentia ora*: *inde plus*, *quam ex alia ulla re*, *terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solum eventu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postremo die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio foedatum est. nam ab Saticula profectus Cor-

Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque insessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id morae Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris: aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi, *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostrae, si eam quam caeci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatosque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva. neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus ab consule, accepto praesidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, cum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ab subducendum agmen in aequiorem locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quaenam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri, ac mo-*

modo in unum conferri, modo educi videtis. opus quidem incipit nemo, cum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus. Haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet: *ubi secundae vigiliae buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent.* Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites,* inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quae pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc, quae mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servastis: erumpendo hinc, vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec ascensu arcuerint, nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic elusseritis, sopitum, oportet, fallatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostrae, ut vobis eo magis necessitatis vestrae index, quam consilii auctor, sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; cum, praeter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux exspectetur,*

quae

quae ſpes eſt, non vallo perpetuo foſſaque nos ſepturum hoſtem? qui nunc corporibus ſuis ſubjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, ſi nox opportuna eſt eruptioni, ſicut eſt, haec profecto noctis aptiſſima hora eſt. Signo ſecundae vigiliae conveniſtis, quod tempus mortales ſomno altiſſimo premit. per corpora ſopita vadetis, vel ſilentio incautos fallentes, vel ſentientibus clamore ſubito pavorem injecturi. Me modo ſequimini, quem ſecuti eſtis. ego eandem, quae duxit huc, ſequar fortunam. Quibus haec ſalutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus tranſite.

XXXVI. Omnes tranſierunt, vadentemque per intermiſſa cuſtodiis loca Decium ſecuti ſunt. Jam evaſerant media caſtra; cum ſuperſcandens vigilum ſtrata ſomno corpora miles offenſo ſcuto praebuit ſonitum. quo excitatus vigil cum proximum moviſſet, erectique alios concitarent, ignari cives an hoſtes eſſent, praeſidium erumperet, an conſul caſtra cepiſſet: Decius, cum non fallerent, clamorem tollere juſſis militibus, torpidos ſomno inſuper pavore exanimat; quo praepediti, nec arma impigre capere, nec obſiſtere, nec inſequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, praeſidium Romanum, obviis cuſtodibus caeſis, ad caſtra conſulis pervadit. Aliquantum ſupererat noctis, jamque in tuto videbantur eſſe; cum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani, eſte. veſtrum iter ac reditum omnia ſecula laudibus ferent. Sed ad conſpiciendam tantam virtutem luce ac die opus eſt. nec vos digni eſtis, quos cum tanta gloria in caſtra reduces ſilentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, praemiſſo nuntio ad conſulem in caſtra, ingenti gaudio concitantur: et, teſſera data, incolumes reverti, qui ſua corpora pro ſalute omnium haud dubio periculo objeciſſent, pro ſe quisque obviam effuſi laudant, gratulantur, ſingulos univerſosque ſervatores ſuos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in coelum ferunt. Hic Decii caſtrenſis triumphus fuit, incedentis per media caſtra cum armato praeſidio, conjectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum conſuli aequantibus.

Ubi ad praetorium ventum eſt, conſul claſſico ad concionem convocat: orſuque meritas Decii laudes, interfante ipſo Decio, distulit concionem: qui auctor omnia poſthabendi, dum occaſio in manibus eſſet, perpulit conſulem, ut hoſtes, et nocturno pavore attonitos, et circa collem caſtellatim diſſipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos, ad ſe ſequendum emiſſos, per ſaltum vagari. Juſſae legiones arma capere: egreſſaeque caſtris, cum per exploratores notior jam ſaltus eſſet, via patentiore ad hoſtem ducuntur. quem incautum improviſo adortae, cum palati paſſim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum ſe poſſent, paventem primum in caſtra compellunt: deinde caſtra ipſa, turbatis ſtationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex ſuis quemque praeſidiis. ita magna pars abſenti hoſti ceſſit. quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caeſi; caſtra direpta.

XXXVII. Ita rebus geſtis, conſul, advocata concione, P. Decii non coeptas ſolum ante, ſed cumulatas nova virtute laudes peragit: et praeter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in praeſidio ſimul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praeſentia ſingulis bubus binisque privis tunicis donati. Secundum conſulis donationem legiones gramineam coronam obſidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, ejusdem honoris index, a praeſidio ſuo impoſita eſt. His decoratus inſignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui ſecum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et ſextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium aſſenſus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueſſulam commiſſa eſt: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certaminé ultimo fortunam experiri ſtatuit. Ab Sueſſula nuntii trepidi Capuam, inde equi-

tes

tes citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido praesidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceterorum jumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra irrumpendum. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et tum certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim et Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quae cum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque, caesis, signa captiva in unum locum conferri jussit; relictisque duabus legionibus custodiae et praesidii causa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstinerent; profectus agmine instructo, cum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, et signa militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibique omnis praeda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna et Faliſcos, cum in induciis eſſent, foedus petere ab ſenatu coegit; et Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei geſtae fama Italiae ſe finibus tenuit: ſed Carthaginienſes quoque legatos gratulatum Romam miſere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. Conſules ambo de Samnitibus triumpharunt, ſequente Decio inſigni cum laude donisque: cum incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen, quam conſulum, eſſet. Campanorum deinde Sueſſanorumque auditae legationes: precantibusque datum, ut praeſidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excurſiones arcerentur. Jam tum minime ſalubris militari diſciplinae Capua inſtrumento omnium voluptatum delenitos militum animos avertit a memoria patriae: inibanturque conſilia in hibernis eodem ſcelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademiſſent: *neque immerito ſuum ipſorum exemplum in eos verſurum. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, qui nec ſe nec ſua tutari poſſint, quam victor exercitus haberet, qui ſuo ſudore ac ſanguine inde Samnites depuliſſet? An aequum eſſe, dediticios ſuos illa fertilitate atque amoenitate perfrui; ſe, militando feſſos, in peſtilente atque arido circa urbem ſolo luctari, aut in urbe inſidentem tabem creſcentis in dies foenoris pati?* Haec agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes conſilia, invenit novus conſul *C. Marcius Rutilus, cui Campania ſorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque cum omnia ea, ſicut geſta erant, per tribunos comperta haberet, et aetate et uſu doctus (quippe qui jam quartum conſul eſſet, dictatorque et cenſor fuiſſet) optimum ratus, differendo ſpem, quandocunque vellent, conſilii exſequendi, militarem impetum fruſtrari; rumorem diſſipat, in iisdem oppidis et anno poſt praeſidia hibernatura. diviſa enim erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua conſilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in praeſentia ſeditio.

XXXIX. Conſul, educto in aeſtiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare miſſionibus turbulentorum hominum inſtituit, aliis emerita dicendo ſtipendia eſſe, alios graves jam aetate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, ſinguli primo, deinde et cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus ſuis hibernaſſent. Per ſpeciem etiam militarium uſuum, cum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem conſul alter Romae, praetorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, minime inviti domos reviſebant. poſtquam neque reverti ad ſigna primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernaſſent, praecipueque ex iis ſeditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor inceſſit animos, conſilia ſua emanaſſe: *jam quaeſtiones, jam indicia, jam occulta ſingulorum ſupplicia, impotensque et crudele conſulum ac Patrum in ſe regnum paſſuros.* Haec, qui in caſtris erant, occultis ſermonibus ſerunt, nervos conjurationis ejectos arte conſulis cernentes. Cohors una, cum haud procul Anxure eſſet, ad Lautulas ſaltu anguſto inter mare ac montes conſedit, ad excipiendos, quos conſul aliis atque aliis (ut ante dictum eſt) cauſis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad juſti exercitus formam, praeter ducem, deerat. incompoſiti itaque praedantes in agrum Albanum perveniunt, et ſub jugo Albae longae caſtra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore ſumendo ſententiis decertant, nulli ex praeſentibus ſatis fidentes. *Quem autem ab Roma poſſe exciri? quem Patrum, aut plebis eſſe, qui aut ſe tanto periculo ſciens offerat, aut cui ex injuria inſanientis exercitus cauſa recte committatur?* Poſtero die, cum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tuſculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciae hic vir gentis erat: cui cum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex vulnere claudus feciſſet, ruri agere vitam procul ambitione ac foro conſtituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et,

quod bene verteret, acciri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis cum tectum villae, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus; insigniaque honoris exterrito subitae rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

XL. Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrinque, congressus quaerere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium, datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiae partae gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnito, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriae vestrae esse; si hunc exercitum civium vestrorum; si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis;*

ſiſtis; nullius ſuperbae in vos legis, nullius crudelis ſenatusconſulti auctor; in omnibus meis imperiis in me ſeverior, quam in vos. Ac ſi cui genus, ſi cui ſua virtus, ſi cui etiam majeſtas, ſi cui honores ſubdere ſpiritus potuerunt; iis eram natus, id ſpecimen mei dederam, ea aetate conſulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, conſul Patribus quoque ferox eſſe, non ſolum plebi. Quod meum factum dictumve conſulis gravius, quam tribuni, audiſtis? eodem tenore duos inſequentes conſulatus geſſi; eodem haec imperioſa dictatura geretur: ut neque in hos meos et patriae meae milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hoſtes. Ergo vos prius in me ſtrinxeritis ferrum, quam in vos ego. iſtinc ſigna canent, iſtinc clamor prius incipiet atque impetus, ſi dimicandum eſt. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique veſtri; non illi, qui in Sacrum montem ſeceſſerunt; non hi, qui poſtea Aventinum inſederunt. Exſpectate, dum vobis ſingulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus paſſis obviae ab urbe veniant. Tum Volſcorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos Romanus exercitus, ne deſtiteritis impio bello? T. Quincti, quocunque iſtic loco, ſeu volens, ſeu invitus, conſtitiſti, ſi dimicandum erit, tum tu in noviſſimos te recipito: fugeris etiam honeſtius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeſte inter primos ſtabis, et colloquii hujus ſalutaris interpres fueris. Poſtulate aequa, et ferte: quanquam vel iniquis ſtandum eſt potius, quam impias inter nos conſeramus manus. T. Quinctius plenus lacrimarum, ad ſuos verſus, *Me quoque*, inquit, *milites, ſi quis uſus mei eſt, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volſcus aut Samnis, ſed Romanus, verba fecit; veſter conſul, veſter imperator, milites: cujus auſpicia pro vobis experti nolite adverſus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infeſtius, et alios duces ſenatus habuit: qui maxime vobis, ſuis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori veſtro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere poſſunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omiſſis ira et ſpe, fallacibus auctoribus, eos ipſos noſtraque omnia cognitae permittimus fidei.*

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante ſigna progreſſus, in poteſtate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut cauſam miſerorum civium ſusciperet: ſusceptamque eadem fide, qua rempublicam adminiſtrare ſolitus eſſet, tueretur. *Sibi ſe privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, ſpem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres ſemel plebi, iterum legionibus cautum ſit, ne fraudi ſeceſſio eſſet.* Quinctio collaudato, ceteris bonum animum habere juſſis, dictator, equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi ſeceſſio eſſet. oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco ſeriove cuiquam exprobraret. Lex quoque ſacrata militaris lata eſt, ne cujus militis ſcripti nomen, niſi ipſo volente, deleretur. additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea ordinum ductor eſſet. Id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab conjuratis; qui alternis prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. Huic infenſi milites erant, quod ſemper adverſatus novis conſiliis fuiſſet, et ne particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. Itaque cum hoc unum propter Salonium ab ſenatu non impetraretur; tum Salonius, obteſtatus Patres conſcriptos, ne ſuum honorem pluris quam concordiam civitatis, aeſtimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aeque impotens poſtulatum fuit, ut de ſtipendio equitum (merebant autem triplex ea tempeſtate) aera demerentur, quod adverſati conjurationi fuiſſent.

XLII. Praeter haec invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tuliſſe ad populum, ne foenerare liceret. item aliis plebiſcitis cautum, ne quis eundem magiſtratum intra decem annos caperet; neu duos magiſtratus uno anno gereret; utique liceret conſules ambos plebejos creari. quae ſi omnia conceſſa ſunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuiſſe. Aliis annalibus proditum eſt, neque dictatorem Valerium

rium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romae, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quinctii villam, sed in aedes C. Manlii, nocte impetum factum; eumque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiae ortam; sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: et permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrimantes milites coepisse, coactosque consules, cum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: et, praeter Latinorum infidum jam diu foedus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo cum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem

bem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellae colonia deductae sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimae statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, cum rebellassent, victis civitas data est. Palaepolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Cum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendae invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam cum dictator de magistro equitum supplicium sumturus videretur, Fabius Romam profugit: et, cum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

LIBER VIII.

I. Jam consules erant * C. Plautius secundum, L. Aemilius Mamercinus; cum Setini Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptae cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, praesidio valido imposito: agri partes duae ademtae. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrinque caede atrox proelium fuit: et cum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem proelium parant.
Vol-

Volſcis, recenſentibus quos viros in acie amiſiſſent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, ſauciis ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter caeſa corpora hoſtium, tum in caſtris inventa eſt. *Ea Luae matri dare ſe*, conſul dixit: finesque hoſtium usque ad oram maritimam eſt depopulatus. Alteri conſuli Aemilio, ingreſſo Sabellum agrum, non caſtra Samnitium, non legiones usquam oppoſitae. ferro ignique vaſtantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo rejecti ad ſenatum, poteſtate facta dicendi, poſitis ferocibus animis, pacem ſibi ab Romanis, bellique jus adverſus Sidicinos petierunt. *quae ſe eo juſtius petere, quod et in amicitiam populi Romani ſecundis ſuis rebus, non adverſis, ut Campani, veniſſent: et adverſus Sidicinos ſumerent arma, ſuos ſemper hoſtes, populi Romani nunquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petiſſent, nec in fide populi Romani, nec in ditione eſſent.*

II. Cum de poſtulatis Samnitium T. Aemilius praetor ſenatum conſuluiſſet, reddendumque his foedus Patres cenſuiſſent, praetor Samnitibus reſpondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia eſſet, per populum Romanum ſtetiſſe: nec contradici, quin, quoniam ipſos belli culpa ſua contracti taedium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium ſit.* Foedere icto, cum domum revertiſſent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo ſtipendio et trium menſium frumento accepto; quod pepigerat conſul, ut tempus induciis daret, quoad legati rediſſent. Samnites, copiis iisdem, quibus uſi adverſus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia ſpe erant maturae urbis hoſtium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri eſt: dein, poſtquam Patres ut ſeram eam ultimaque tandem neceſſitate expreſſam aſpernabantur, ad Latinos jam ſua ſponte in arma motos facta eſt: ne Campani quidem (adeo injuriae Samni-

Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praesentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam proeliis, cladium fecit. et, quanquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui cum adissent senatum, conquesti eadem se foederatos pati, quae hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis finerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adversus haec responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non foedere, sed per deditionem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos. in foedere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt,

M. Va-

M. Valerius ac M. Fabius. *Creati consules, T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem aetas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quae vellent. Praetores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numicium Circejensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, praeter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. itaque, concilio prius habito, praetores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, et, quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

IV. Cum aliud alii censerent, tum Annius: *Quanquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra foederis, aequi servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si foedus est, si societas aequatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe conceden-*

dentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando unquam consociandi imperii, usurpandae libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, et virtute vestra, et Deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant. nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus non parare adversus Samnites foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde haec illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant. Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quae e republica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi cum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, cum florentissimum Deûm benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano praetulisse imperium. Sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non*

indu-

inducitis in animum: nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quoque aequari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem aequam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit haec sane patria potior, et Romani omnes vocemur. Forte ita accidit, ut parem ferociae hujus et Romani consulem T. Manlium haberent; qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interemturum. et, conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, haec scelera,* inquit, *audite, jus fasque. Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque ipse oppressus, visurus es? Haeccine foedera Tullus Romanus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladium veterum vestrarum, et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

VI. Cum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriae, adversus crebram implorationem Deûm, quos testes foederum saepius invocabant consules, vocem Annii, spernentis numina Jovis Romani, auditam. certe, cum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore coeli procellam effusam. nam et vera esse, et apte ad repraesentandam iram Deûm ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita

dita vox pariter fit: *Bene habet. Dii pium movere bellum. Eſt coeleſte numen! et, magne Jupiter! haud fruſtra te patrum Deûm hominumque hac ſede ſacravimus. Quid ceſſatis, Quirites, vosque, Patres conſcripti, arma capere Diis ducibus? Sic ſtratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Aſſenſu populi excepta vox conſulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiſcentes cura magiſtratuum magis, qui juſſu conſulis proſequebantur, quam jus gentium, ab ira impetuque hominum tegeret. Conſenſit et ſenatus bellum: conſulesque, duobus ſcriptis exercitibus per Marſos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini ſociique convenerunt, caſtra locant. Ibi in quiete utrique conſuli eadem dicitur viſa ſpecies viri majoris, quam pro humano habitu, auguſtiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matrique Terrae deberi; utrius exercitus imperator legiones hoſtium, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos viſus inter ſe conſules contulerunt; placuit averruncandae Deûm irae victimas caedi: ſimul ut, ſi extis eadem, quae ſomno viſa fuerunt, portenderentur, alteruter conſulum fata impleret. Ubi reſponſa aruſpicum inſidenti jam animo tacitae religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis Deûm propalam expoſitis, ne mors voluntaria conſulis exercitum in acie terreret, comparant inter ſe, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus coepiſſet, inde ſe conſul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in conſilio eſt, ut, ſi quando unquam ſevero ullum imperio bellum adminiſtratum eſſet, tunc uti diſciplina militaris ad priſcos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adverſus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, inſtitutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, iisdem praeſidiis, ſaepe iisdem manipulis permixti fuerant. per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt conſules, ne quis extra ordinem in hoſtem pugnaret.

VII.

VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimiſſi erant, T. Manlius conſulis filius ſuper caſtra hoſtium cum ſuis turmalibus evaſit, ita ut vix teli jactu ab ſtatione proxima abeſſet. ibi Tuſculani erant equites. praeerat Geminus Metius, vir tum genere inter ſuos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, inſignemque inter eos praecedentem conſulis filium (nam omnes inter ſe, utique illuſtres viri, noti erant) cognovit, *Unane*, ait, *turma Romani, cum Latinis ſociisque bellum geſturi eſtis? quid interea conſules, quid duo exercitus conſulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *et cum illis aderit Jupiter ipſe foederum a vobis violatorum teſtis, qui plus poteſt, polletque. Si ad Regillum lacum ad ſatietatem veſtram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et collata ſigna nobiscum cordi ſint.* Ad ea Geminus, paululum ab ſuis equo provectus, *Viſne igitur, dum dies iſta venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipſe congredi mecum, ut noſtro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano praeſtet?* Movet ferocem animum juvenis ſeu ira, ſeu detrectandi certaminis pudor, ſeu inexſuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, conſulumque edicti, praeceps ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum intereſſet. equitibus ceteris velut ad ſpectaculum ſubmotis, ſpatio, quod vacui interjacebat campi, adverſos concitant equos: et, cum infeſtis cuſpidibus concurriſſent, Manlii cuſpis ſuper galeam hoſtis, Metii trans cervicem equi elapſa eſt. Circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius conſurrexiſſet; ſpiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris ſenſum cum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excuſſit equitem: quem cuſpide parmaque inniſum, attollentem ſe ab gravi caſu, Manlius ab jugulo, ita ut per coſtas ferrum emineret, terrae affixit. ſpoliisque lectis ad ſuos revectus, cum ovante gaudio turma in caſtra, atque inde ad praetorium ad patrem, tendit, ignarus fati futurique, laus an poena merita eſſet, *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo ſanguine ortum vere ferrent, provocatus equeſtria haec*

ſpolia capta ex hoſte caeſo porto. Quod ubi audivit conſul, extemplo, filium averſatus, concionem claſſico advocari juſſit. quae ubi frequens convenit, *Quandoque*, inquit, *tu*, *T. Manli*, *neque imperium conſulare*, *neque majeſtatem patriam veritus*, *adverſus edictum noſtrum extra ordinem in hoſtem pugnaſti*, *et*, *quantum in te fuit*, *diſciplinam militarem*, *qua ſtetit ad hanc diem Romana res*, *ſolviſti*, *meque in eam neceſſitatem adduxiſti*, *ut aut reipublicae mihi*, *aut mei meorumque obliviſcendum ſit; nos potius noſtro delicto plectemur*, *quam respublica tanto ſuo damno noſtra peccata luat. triſte exemplum*, *ſed in poſterum ſalubre juventuti*, *erimus. Me quidem cum ingenita caritas liberum*, *tum ſpecimen iſtud virtutis*, *deceptum vana imagine decoris*, *in te movet. Sed cum aut morte tua ſancienda ſint conſulum imperia*, *aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem*, *ſi quid in te noſtri ſanguinis eſt*, *recuſare cenſeam*, *quin diſciplinam militarem*, *culpa tua prolapſam*, *poena reſtituas. I*, *lictor*, *deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in ſe quisque deſtrictam cernentes ſecurim, metu magis, quam modeſtia, quievere. Itaque, velut emerſo ab admiratione animo, cum ſilentio defixi ſtetiſſent; repente, poſtquam cervice caeſa fuſus eſt cruor, tum libero conqueſtu coortae voces ſunt, ut neque lamentis, neque exſecrationibus parceretur: ſpoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus ſtudiis funus ullum concelebrari poteſt, ſtructo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in praeſentia modo horrenda, ſed exempli etiam triſtis in poſterum eſſent.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: et, praeterquam quod cuſtodiae vigiliaeque et ordo ſtationum intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, cum deſcenſum in aciem eſt, ea ſeveritas profuit. Fuit autem civili maxime bello pugna ſimilis. adeo nihil apud Latinos diſſonum ab Romana re, praeter animos, erat. Clypeis antea Romani uſi ſunt: deinde, poſtquam ſtipendiarii facti ſunt, ſcuta pro clypeis fecere: et, quod antea phalanges ſimiles Macedonicis,

cis, hoc poſtea manipulatim ſtructa acies coepit eſſe. Poſtremo in plures ordines inſtruebantur. ordo ſexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies haſtati erant, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe modicum ſpatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat. leves autem, qui haſtam tantum gaeſaque gererent, vocabantur. Haec prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus eſt nomen, hos ſequebantur, ſcutati omnes, inſignibus maxime armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia ſub ſignis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis conſtabat. vexillum centum octoginta ſex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem ſpectatae virtutis: ſecundum rorarios, minus roboris aetate factisque: tertium accenſos, minimae fiduciae manum. eo et in poſtremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant. ſi haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; haſtati ſequebantur. triarii ſub vexillis conſidebant, ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſubrecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus quam vallo ſepta inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud ſatis proſpere eſſet pugnatum, a prima acie ad triarios ſenſim referebantur. inde *rem ad triarios rediſſe*, cum laboratur, proverbio increbruit. Triarii conſurgentes, ubi in intervalla ordinum ſuorum principes et haſtatos recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nulla ſpe poſt relicta, in hoſtem incidebant: id erat formidoloſiſſimum hoſti, cum, velut victos inſecuti, novam repente aciem exſurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in ſingulas legiones trecenis. alterum

 tan-

tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiae: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia pares semper ordines duxerant. Romano, haud satis fidenti viribus, jam Romae permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis, in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris a familiari parte caesum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praeerat. primo utrinque aequis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope*, *Valeri, opus est. agedum*, *pontifex publicus populi Romani*, *praei verba*, *quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam praetextam sumere jussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane*, *Jupiter*, *Mars pater*, *Quirine*, *Bellona*, *Lares*, *Divi Novensiles*, *Dii Indigetes*, *Divi*, *quorum est potestas nostrorum hostiumque*, *Diique Manes*, *vos precor*, *veneror*, *veniam peto feroque*, *uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis*; *hostesque populi Romani Quiritium terrore*, *formidine*, *mor-*

morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo. Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegae se devotum pro exercitu nuntiare. Ipse, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut coelo missus piaculum omnis Deorum irae, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret: ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacunque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerant. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primam signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegae, cum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci cum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut praefregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriae parentumque et conjugum ac liberorum; memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri,

 reful-

refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbaut. hastisque ora fodientes, primo robore virorum caeso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque caede perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, praebuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives sociosque praecipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute eoque consilio in proelio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum proelium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes oppressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique et praetori, cum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem, devovere; si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et piaculum hostia caedi. Ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse. Sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo vovere volet, sive hostia sive alio volet, jus est. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Haec, (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praeferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post

proc-

proelium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum. et, cum jam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latinorum, cum conversis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numisius imperator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari caede prostravisse, victoriaeque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum praetoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos principesque; stragem et ante signa et post signa factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisae copiae sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam proelium exspectantes, necopinato adventu perculsurum.* Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est. adeo enim accisae res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanae dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Faler-

no, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari foedus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, praemiis poenaque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; juventutem, et tunc, et omni vita deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. *Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus et Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, et ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriae, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicioque res gestae erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus caesa erat, Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Praenestinus, Veliternusque populus: venerant et ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi cum proeliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quae urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegae decretum triumphum audivit,

vit, ipſe quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offenſis Patribus, negantibusque, niſi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab ſenatu Aemilius ſeditioſis tribunatibus ſimilem deinde conſulatum geſſit. Nam neque, quoad fuit conſul, criminari apud populum Patres deſtitit, collega haudquaquam adverſante, quia et ipſe de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei diviſus) et, poſtquam ſenatus, finire imperium conſulibus cupiens, dictatorem adverſus rebellantes Latinos dici juſſit, Aemilius, cujus tum faſces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magiſter equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, et orationibus in Patres criminoſis, fuit, et quod tres leges ſecundiſſimas plebei, adverſas nobilitati, tulit: unam, ut plebiſcita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum ſuffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo ventum ſit, ut utrumque plebejum conſulem fieri liceret, cenſor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab conſulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. *Anno inſequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio conſulibus, quo inſignitius omiſſa res Aemilio, ſuperioris anni conſuli, exprobraretur, Pedum armis viriſque et omni vi expugnandum ac delendum ſenatus fremit; coactique novi conſules omnibus eam rem praeverti, proficiſcuntur. Jam Latio is ſtatus erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati poſſent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri ademti dolorem adſpernabantur. Mediis conſiliis ſtandum videbatur, ut oppidis ſe tenerent; ne laceſſitus Romanus cauſam belli haberet: et, ſi cujus oppidi obſidio nuntiata eſſet, undique ex omnibus populis auxilium obſeſſis ferretur. Neque tamen, niſi admodum a paucis populis, Pedani adjuti ſunt. Tiburtes Praeneſtinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuviosque et Veliternos, Antiatibus Volſcis ſe conjungentes, ad Aſturae flumen Maenius,

nius, improviſo adortus, ſudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, majore mole, quanquam aeque proſpero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus converſa, Camillus non compulit ſolum eos intra moenia, ſed eodem etiam die, cum ipſos auxiliaque eorum perculiſſet, oppidum ſcalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo ſingulas urbes, Latium omne ſubegere. Praeſidiis inde diſpoſitis per recepta oppida, Romam ad deſtinatum omnium conſenſu triumphum deceſſere. Additus triumpho honos, ut ſtatuae equeſtres eis, rara illa aetate res, in foro ponerentur. Prius, quam comitiis in inſequentem annum conſules rogarent, Camillus de Latinis populis ad ſenatum retulit, atque ita diſſeruit; *Patres conſcripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. caeſi ad Pedum Aſturamque ſunt exercitus hoſtium; oppida Latina omnia, et Antium ex Volſcis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, praeſidiis tenentur veſtris. Reliqua conſultatio eſt, quoniam rebellando ſaepius nos ſollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus conſilii fecerunt, ut, ſit Latium deinde, an non ſit, in veſtra manu poſuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum, vel ſaeviendo, vel ignoſcendo, poteſtis. Vultis crudeliter conſulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vaſtas inde ſolitudines facere, unde ſociali egregio exercitu per multa bella magnaque ſaepe uſi eſtis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia creſcendi per ſummam gloriam ſuppeditat. certe id firmiſſimum longe imperium eſt, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus eſt, quidquid ſtatuere placet. tot populos inter ſpem metumque ſuſpenſos animi habetis: et veſtram itaque de eis curam quam primum abſolvi, et illorum animos, dum exſpectatione ſtupent, ſeu poena, ſeu beneficio, praeoccupari oportet. Noſtrum fuit efficere, ut omnium rerum*

rum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis reique publicae sit.

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter saevitum: et muri dejecti, et senatus inde abductus, jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec prius, quam aere persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si et ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longae abactae, interdictumque mari Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Praenestinique agro multati: neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, taedio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. Campanis, equitum honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romae subductae, partim incensae, rostrisque earum suggestum, in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque id templum appellatum.

XV.

*U. C. 418. a. C. N. 334. **U. C. 419. a. C. N. 333.
†U. C. 420. a. C N. 332.

XV. *C. Sulpicio Longo, P. Aelio Paeto consulibus, cum omnia non opes magis Romanae, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam communisse, quae nunc Aurunca appellata; moenia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: et, cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; cum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto judicio, viva sub terram ad portam Collinam dextra via strata defossa Scelerato campo. credo, ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, cum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in praetura tendente.

XVI. **Insequens annus, L. Papirio Crasso, Caesone Duilio consulibus, Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. †Itaque omni ope annisi sunt, ut maximum

ea

ea tempeſtate imperatorem M. Valerium Corvum conſulem quartum facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. et, ne forte caſu erraretur, petitum ab conſulibus, ut extra ſortem Corvi ea provincia eſſet. Exercitu victore a ſuperioribus conſulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hoſtes, ab ſuperioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudiſſet; moenia ipſa oppugnare eſt aggreſſus. et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum ſcalis ſuccedere ad muros vellent, evaſuroſque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit, turreſque muro admovit: quarum uſum forte oblata opportunitas praevertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, cum, per negligentiam cuſtodum feſto die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reſte ſuſpenſus, manibus ſe demiſiſſet; perpulit imperatorem, ut vino epuliſque ſopitos hoſtes aggrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Auſones ſunt, quam acie fuſi erant. Praeda capta ingens eſt. praeſidioque impoſito Calibus reductae Romam legiones. Conſul ex ſenatusconſulto triumphavit: et, ne Atilius expers gloriae eſſet, juſſi ambo conſules adverſus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex ſenatusconſulto comitiorum habendorum cauſa dixerunt L. Aemilium Mamercinum. is magiſtrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. *Dictatore comitia habente, conſules creati ſunt T. Veturius, Sp. Poſtumius. Etſi belli pars cum Sidicinis reſtabat; tamen, ut beneficio praevenirent deſiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque ſenatusconſulto, ut duo millia quingenti homines eo ſcriberentur, triumviros coloniae deducendae agroque dividundo creaverunt Caeſonem Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde conſules, a veteribus exercitu accepto, ingreſſi hoſtium fines, populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipſi pro extrema ſpe dimica-

micaturi enixe videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. et, quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. * Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus cum delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem, exscensionem a Paesto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additae Maecia et Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore lata, qua civitas sine suffragio data. Haec eo anno domi militiaeque gesta.

XVIII. ** Foedus insequens annus seu intemperie coeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum in eo parvi refert quid veri sit. illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumtos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Cum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indica-

dicaturam se causam publicae pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duae ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussae, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad colloquendum sumto, cum, submoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsae fraude omnes interierunt. comprehensae extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatae. Neque de veneficiis ante eam diem Romae quaesitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit. *creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, et Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum a senatu legati, denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii

Fun-

Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romae clarus. aedes fuere in Palatio ejus, quae Vacci prata, diruto aedificio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento, nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugae extremae, cum in castra ruerent, caesi; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium judicasse, cum receptaculum fugae Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quaerendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae immemores, defecerint. Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam acceptae civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium poena defungi velle Fundanum populum censuerint.

XX.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. *Extemplo igitur consules novi, L. Aemilius Mamercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quinctilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi; et Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata tempora ejus quiete, a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse; alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum praeferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, praesidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. aedes ejus, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti, positi in Sacello Sanci versus aedem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque ejus noxae, apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas poenas et ab Diis immortalibus et a vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meae partes exquirendae magis sententiae, quam dandae sunt;*

tamen, cum videam, Privernates vicinos Samnitibus eſſe, unde nunc nobis incertiſſima pax eſt; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.

XXI. Cum ipſa per ſe res anceps eſſet, prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve ſuadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus eſſet, quam praeſentis neceſſitatis memor: qui, interrogatus a quodam triſtioris ſententiae auctore, *quam poenam meritos Privernates cenſeret? eam*, inquit, *quam merentur, qui ſe libertate dignos cenſent.* cujus cum feroci reſponſo infeſtiores factos videret conſul eos, qui ante Privernatium cauſam impugnabant; ut ipſe benigna interrogatione mitius reſponſum eliceret, *Quid, ſi poenam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros ſperemus? Si bonam dederitis*, inquit, *et fidam, et perpetuam: ſi malam, haud diuturnam.* Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam, et illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos: pars melior ſenatus ad meliora reſponſum trahere, et dicere, *Viri, et liberi, vocem auditam. an credi poſſe, ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum poeniteat, diutius, quam neceſſe ſit, manſurum? Ibi pacem eſſe fidam, ubi voluntarii pacati ſint: neque eo loco, ubi ſervitutem eſſe velint, fidem ſperandam eſſe.* In hanc ſententiam maxime conſul ipſe inclinavit animos, identidem ad principes ſententiarum conſulares, uti exaudiri poſſet a pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil, praeterquam de libertate, cogitent, dignos eſſe, qui Romani fiant.* Itaque et in ſenatu cauſam obtinuere, et ex auctoritate Patrum latum ad populum eſt, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam miſſi ſunt: bina jugera agri acceperunt.

XXII. *Secutus eſt annus nulla re belli domive inſignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula conſulibus; praeterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta; et populo viſceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui,

qui, per ſpeciem honorandae parentis, meritam mercedem populo ſolutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine ſtupratae matrisfamiliae abſolviſſet. Data viſceratio in praeteritam judicii gratiam, honoris etiam ei cauſa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, abſens petentibus praefertur. Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Claſſe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in inſulas Aenariam et Pithecuſas egreſſi, deinde in continentem auſi ſedes transferre. Haec civitas, cum ſuis viribus, tum Samnitium infida adverſus Romanos ſocietate freta, ſive peſtilentiae, quae Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hoſtilia adverſus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, *L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum conſulibus, fecialibus Palaepolim ad res repetendas miſſis, cum relatum eſſet a Graecis, gente lingua magis ſtrenua, quam factis, ferox reſponſum; ex auctoritate Patrum populus Palaepolitanis bellum fieri juſſit. Inter conſules provinciis comparatis, bello Graeci perſequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, ſi qua ſe moverent, oppoſitus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos caſtra. ibi optimum viſum Cornelio ſtativa habere. Ab utroque conſule, exiguam ſpem pacis cum Samnitibus eſſe, certior fit ſenatus.

XXIII. Publilius, duo millia Nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Graecorum, recepta Palaepolim, miſerat: Cornelius, delectum indictum a magiſtratibus, univerſum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, et Formianum, haud ambigue ſollicitari. Ob haec cum legatos mitti placuiſſet prius ad Samnites, quam bellum fieret; reſponſum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incuſabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quae ipſis objicerentur, purgabant. *Haud*

ullo publico consilio auxiliove juvari Graecos; nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos. quippe minime poenitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: et, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum cum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palaepolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque cum et comitiorum dies instaret, et, Publilium, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendae in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, cum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literae missae, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, cum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures*

gures divinare Romae ſedentes potuiſſe, quid in caſtris conſuli vitii obveniſſet. Cui non apparere, quod plebejus dictator ſit, id vitium auguribus viſum? Haec aliaque ab tribunis nequidquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de cauſa comitiis, quartusdecimus demum interrex *L. Aemilius conſules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Curſorem in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exſule Lucano interfectum, ſortes Dodonaei Jovis eventu affirmaſſe. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caveret Acheruſiam aquam Pandoſiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* Eoque ocius transmiſit in Italiam, ut quam maxime procul abeſſet urbe Pandoſia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna accipit Theſprotius ſinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum ſaepe Bruttias Lucanasque legiones fudiſſet; Heracleam Tarentinorum coloniam, Conſentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet urbes, et trecentas familias illuſtres in Epirum, quas obſidum numero haberet, miſiſſet; haud procul Pandoſia urbe imminente Lucanis ac Bruttiis finibus tres tumulos, aliquantum inter ſe diſtantes, inſedit; ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum exſules circa ſe pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia ſunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, cum interclufiſſent trifariam exercitum a mutuo inter ſe auxilio, duo praeſidia, quae ſine rege erant, improviſo hoſtium adventu opprimuntur: deletisque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi. Inde ab Lucanis exſulibus ad ſuos nuntii miſſi ſunt: pactoque reditu promiſſum eſt, regem, aut vivum, aut mortuum, in poteſtatem daturos. Ceterum cum delectis ipſe, egregium facinus auſus, per medios erumpit hoſtes, et ducem Lucanorum cominus congreſſum obtruncat: contrahensque ſuos ex fuga palatos, pervenit ad amnem,

ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter. quem cum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *jure Acheros vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum fatis suis, substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos insidiis quaerere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit amnis in hostium praesidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. namque, praeciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium. quae cum jaculis saxisque procul incesseretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem saevienti turbae immixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse; sperare, corpore regio utcunque mulcato se suos redemturam.* Is finis lacerationi fuit. sepultumque Consentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Haec de Alexandri Epirensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romae, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules jussu populi cum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi majore conatu, quam adversus Graecos, cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio

res

res profpere gefta. tria oppida in poteftatem venerunt, Allifae, Callifae, Ruffrium: aliusque ager primo adventu confulum longe lateque eft pervaftatus. Hoc bello tam profpere commiffo, alteri quoque bello, quo Graeci obfidebantur, jam finis aderat. nam, praeterquam quod, interfeptis munimentis hoftium, pars parti abfciffa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hoftis territabat, patiebantur: et velut capti a fuismet ipfis praefidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, et quae captarum urbium extrema funt, patiebantur. Itaque cum, et a Tarento et a Samnitibus, fama effet, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra moenia effe rebantur: Tarentinorum juventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hoftibus refifterent, exfpectabant. Poftremo leviffimum malorum deditio ad Romanos vifa. Charilaus et Nymphius, principes civitatis, communicato inter fe confilio, partes ad rem agendam divifere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter fubfifteret ad praebendam opportunam confilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: et, *quod bonum, fauftum, felix Palaepolitanis populoque Romano effet, tradere fe*, ait, *moenia ftatuiffe. Eo facto utrum ab fe prodita, an fervata, patria videatur, in fide Romana pofitum effe. fibi privatim nec pacifci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacifci, magis, ut, fi fucceffiffet inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto ftudio periculoque reditum in amicitiam fuam effet, quam qua ftultitia et temeritate de officio deceffum.* Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites infidebant, accepit: praefidio ei L. Quinctius tribunus militum praepofitus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius praetorem Samnitium arte aggreffus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepolim aut in Samnio effet, fineret fe claffe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, fed ipfi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficifcendum effe,

 extem-

extemploque naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, praeter necessarium urbis praesidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, cum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit: ad quem Graeci, signo accepto a principibus, quievere. Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Graecorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia haec ei viro primum contigere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. namque Tarentini, cum rem Palaepolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaepolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas coepta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque ejus verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Haec consilia cum apud cupi-

cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, cum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis caesos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res cum speciem injuriae magis, quam doli, prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et praesidia in loca munita accipere, caeci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatum autem jus ob unius foeneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui cum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem aetatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunae: postremo, cum ingenuitatis magis, quam praesentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis, cum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens foeneratoris; ingens vis hominum, cum aetatis miseratione atque indignitate injuriae accensa, tum suae conditionis liberumque suorum respectu, in forum, atque inde agmi-

ne facto, ad curiam concurrit. et cum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi soluti; cautumque in posterum, ne necterentur.

XXIX. Eodem anno, cum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quae res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, *L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scaevae, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. et, quanquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello poenae expetitae metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quae in praesentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendae causa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero

con-

confule in Veftinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, geftum eft, nam et pervaftavit agros, et, populando atque urendo tecta hoftium fataque, in aciem invitos extraxit: et ita proelio uno accidit Veftinorum res, haudquaquam tamen incruento milite fuo, ut non in caftra folum refugerent hoftes, fed, jam ne vallo quidem ac foffis freti, dilaberentur in oppida, fitu urbium moenibusque fe defenfuri. Poftremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer proelio excefferat, fcalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hoftium arcuerant, conceffit.

XXX. In Samnium incertis itum aufpiciis eft: cujus rei vitium non in belli eventum, quod profpere geftum eft, fed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, cum ad aufpicium repetendum Romam proficifceretur, magiftro equitum denuntiavit, ut fefe loco teneret, neu, abfente fe, cum hofte manum confereret. Fabius cum poft profectionem dictatoris per exploratores comperiffet, perinde omnia foluta apud hoftes, ac fi nemo Romanus in Samnio effet; feu ferox adolefcens indignitate accenfus, quod omnia in dictatore viderentur repofita effe; feu occafione bene gerendae rei inductus; exercitu inftructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum fit, quo, fi affuiffet dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hoftium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permifit, ut fustinere eos nulla vis poffet, per arma, per viros late ftragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hoftibus intulit figna. Viginti millia hoftium caefa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hofte figna collata, dictatore abfente, bis rem egregie geftam. Apud antiquiffimos fcriptores una haec pugna

pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res praetermiſſa eſt. Magiſter equitum, ut ex tanta caede, multis potitus ſpoliis, congeſta in ingentem acervum hoſtilia arma ſubdito igne concremavit: ſeu votum id Deorum cuipiam fuit; ſeu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne ſuae gloriae fructum dictator caperet, nomenque ibi ſcriberet, aut ſpolia in triumpho ferret. Literae quoque de re proſpere geſta ad ſenatum, non ad dictatorem, miſſae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes. Ita certe dictator id factum accepit, ut, laetis aliis victoria parta, prae ſe ferret iram triſtitiamque. Miſſo itaque repente ſenatu, ſe ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majeſtatem dictatoriam et diſciplinam militarem, a magiſtro equitum victam et everſam dictitans, ſi illi impune ſpretum imperium fuiſſet. Itaque plenus minarum iraeque, profectus in caſtra, cum maximis itineribus iſſet, non tamen praevenire famam adventus ſui potuit. Praecucurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent, dictatorem avidum poenae venire, alternis paene verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obteſtatus milites eſt, *ut, qua virtute rempublicam ab infeſtiſſimis hoſtibus defendiſſent, eadem ſe, cujus ductu auſpicioque viciſſent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitatique, furere, quod ſe abſente respublica egregie geſta eſſet: malle, ſi mutare fortunam poſſet, apud Samnites, quam Romanos, victoriam eſſe. Imperium dictitare ſpretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: et tunc invidia impedire virtutem alienam voluiſſe, cupidiſſimisque arma ablaturum fuiſſe militibus, ne ſe abſente moveri poſſent: et nunc id furere, id aegre pati, quod ſine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint; quod ſe Q. Fabius magiſtrum equitum duxerit, ac non accenſum dictatoris. Quid illum facturum fuiſſe, ſi, quod belli caſus ferunt, Marsque communis, adverſa pugna eveniſſet; qui ſibi, devictis hoſtibus, republica bene geſta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, ſupplicium magiſtro equi-*

equitum minetur? Neque illum magiſtro equitum infeſtiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus eſſe. ſi poſſit, in omnes ſaeviturum fuiſſe: quia id nequeat, in unum ſaevire. Etiam invidiam, tanquam ignem, ſumma petere: in caput conſilii, in ducem incurrere. ſi ſe ſimul cum gloria rei geſtae exſtinxiſſet, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magiſtro equitum, in militibus auſurum. Proinde adeſſent in ſua cauſa omnium libertati. Si conſenſum exercitus eundem, qui in proelio fuerit, in tuenda victoria videat, et ſalutem unius omnibus curae eſſe; inclinaturum ad clementiorem ſententiam animum. Poſtremo ſe vitam fortunasque ſuas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, ſalvis legionibus Romanis. Haud multo poſt dictator advenit: claſſicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, ſilentio facto, praeco Q. Fabium magiſtrum equitum citavit. qui ſimul ex inferiore loco ad tribunal acceſſit, tum dictator, *Quaero*, inquit, *de te, Q. Fabi, cum ſummum imperium dictatoris ſit, pareantque ei conſules, regia poteſtas, praetores iisdem auſpiciis, quibus conſules, creati; aequum cenſeas, necne, magiſtrum equitum dicto audientem eſſe? Itemque illud interrogo, cum me incertis auſpiciis profectum ab domo ſcirem, utrum mihi turbatis religionibus respublica in diſcrimen committenda fuerit, an auſpicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quae dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magiſter equitum ſolutus ac liber potuerit eſſe? Sed quid ego haec interrogo? cum, ſi ego tacitus abiſſem, tamen ibi ad voluntatis interpretationem meae dirigenda tua ſententia fuerit. Quin tu reſpondes, vetuerimne, te quidquam rei, me abſente, agere: vetuerimne, ſigna cum hoſtibus conferre? quo tu imperio meo ſpreto, incertis auſpiciis, turbatis religionibus adverſus morem militarem diſciplinamque majorum et numen Deorum, auſus es cum hoſte confligere. Ad haec, quae interrogatus es, reſponde. extra ea, cave, vocem mittas. Accede, lictor.* Adverſus quae ſingula cum reſpondere haud

haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac judicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri jussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. qui proximi forte tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et irae suae spatium, et consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiae genti eam injungeret ignominiam.* Cum parum precibus, parum causa proficerent, *intueri saevientem concionem* jubebant. *ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse aetatis, non prudentiae ejus. neminem id Q. Fabio, poenam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si occoecatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo, ne id se gratiae dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse, non videri e republica, in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus cum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent; jussi de tribunali descendere legati: et, silentio nequidquam per praeconem tentato, cum, prae strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magister equitum, jussus postero die adesse, cum omnes affir-

affirmarent, infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, cum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio: et prendi Fabium Papirius jussit. Ubi cum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec aetas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nominati, valet, nec preces, quae saepe hostem mitigavere, quae Deorum iras placant; tribunos plebis appello, et provoco ad populum. eumque tibi, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certe unus, plus, quam tua dictatura, potest polletque. Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum cum escendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *cum eo nos deduci jussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romae fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra saevisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contemta sua senectute et auctoritate, foedissimo cum eventu pugnasset, non solum in praesentia moderatum*

tum irae esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, cum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret. capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quae ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus, et justissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset: si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in laetitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deûm delubra pateant, arae sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus proeliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam laetitiam inter hostes fore? Haec, simul jurgans, querens, Deûm hominumque fidem obtestans, et complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera *imperium invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine semper observatum, et Manliana imperia. et posthabita filii caritas publicae utilitati*, jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanae libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, et senes faciles, de alieno imperio spreto, tanquam rei parvae, disciplinae militaris eversae juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quidquam ex justa poena remissurum.*

ſurum. Majeſtas imperii perpetua ne eſſet, non eſſe in ſua poteſtate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. optare, ne poteſtas tribunicia, inviolata ipſa, violet interceſſione ſua Romanum imperium, neu populus in ſe potiſſimum dictatorem et jus dictaturae exſtinguat. Quod ſi feciſſet, non L. Papirium, ſed tribunos, ſed pravum populi judicium, nequidquam poſteros accuſaturos: cum, polluta ſemel militari diſciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus conſulis, non magiſter equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auſpicia obſerventur; ſine commeatu vagi milites in pacato, in hoſtico errent, immemores ſacramenti, licentia ſola ſe, ubi velint, exauctorent; infrequentia deſerantur ſigna; neque conveniatur ad edictum, nec diſcernatur, interdiu, nocte, aequo, iniquo loco, juſſu, injuſſu imperatoris pugnent; et non ſigna, non ordines ſervent; latrocinii modo caeca et fortuita, pro ſollemni et ſacrata militia ſit. Horum criminum vos reos in omnia ſecula offerte, tribuni plebi: veſtra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.

XXXV. Stupentes tribunos et ſuam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab ſe petebatur, liberavit onere conſenſus populi Romani, ad preces et obteſtationem verſus, ut ſibi poenam magiſtri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in preces ſubſecuti, orare dictatorem inſiſtunt, ut veniam errori humano, veniam adoleſcentiae Q. Fabii daret: ſatis eum poenarum dediſſe. Jam ipſe adoleſcens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, ſilentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites. vicit diſciplina militaris, vicit imperii majeſtas, quae in diſcrimine fuerunt, an ulla poſt hanc diem eſſent. Non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; ſed, noxae damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciae poteſtati, precarium non juſtum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc conſenſu civitatis ad tuendum te, quam, qua paulo ante exſultabas, victoria. vive, id facinus auſus,*

cujus tibi ne parens quidem, ſi eodem loco fuiſſet, quo fuit L. Papirius, veniam dediſſet. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus praeſtiteris, quam ſi hic tibi dies ſatis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia poſſis. Cum ſe nihil morari magiſtrum equitum pronuntiaſſet, degreſſum eum templo laetus ſenatus, laetior populus, circumfuſi, ac gratulantes hinc magiſtro equitum, hinc dictatori, proſecuti ſunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam ſupplicio miſerabili adoleſcentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu receſſit, hoſtes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui caſtris praeerat, ne quam vim hoſtium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores cum, circumventi ex inſidiis, caeſi loco iniquo eſſent, creditum vulgo eſt, ſubveniri eis ab legato potuiſſe, ni triſtia edicta exhorruiſſet. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infenſos, quod implacabilis Q. Fabio fuiſſet; et, quod ſuis precibus negaſſet, ejus populo Romano veniam dediſſet.

XXXVI. Poſtquam dictator, praepoſito in urbe L. Papirio Craſſo magiſtro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magiſtratu agere, in caſtra rediit; neque civibus ſatis laetus adventus ejus fuit, nec hoſtibus quidquam attulit terroris. namque poſtero die, ſeu ignari veniſſe dictatorem, ſeu, adeſſet an abeſſet, parvi facientes, inſtructa acie ad caſtra acceſſerunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, ſi ducis conſilia favor ſubſecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuiſſe, pro haud dubio habitum ſit: ita inſtruxit aciem loco ac ſubſidiis, ita omni arte bellica firmavit. ceſſatum a milite, ac de induſtria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria eſt. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati ſunt. Senſit peritus dux, quae res victoriae obſtaret: temperandum ingenium ſuum eſſe, et ſeveritatem miſcendam comita-

mitati. Itaque, adhibitis legatis, ipſe circum ſaucios milites inferens in tentoria caput, ſingulos, ut ſeſe haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, et praefectis demandabat: rem per ſe popularem ita dexter egit, ut medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad ſalubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta eſt. Refecto exercitu, cum hoſte congreſſus haud dubia ſpe ſua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi ſigna cum dictatore fuerit. Inceſſit deinde, qua duxit praedae ſpes, victor exercitus; perluſtravitque hoſtium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec inſidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium, in hoſtem acuebat. His cladibus ſubacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut ſingula veſtimenta militibus, et annuum ſtipendium darent; cum ire ad ſenatum juſſi eſſent, ſecuturos ſe dictatorem reſponderunt, unius ejus fidei virtutique cauſam ſuam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. *Dictator triumphans urbem eſt ingreſſus: et, cum ſe dictatura abdicare vellet, juſſu Patrum, priusquam abdicaret, conſules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipſarum ſancta fides fuit: adeo, poſtquam Papirium abiſſe magiſtratu nuntiatum eſt, arrecti ad bellandum animi ſunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) conſulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum acceſſit. Utroque exercitus miſſi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio ſorte evenerunt, Sunt, qui non ipſis Apulis bellum illatum, ſed ſocios ejus gentis populos ab Samnitium, vi atque injuriis defenſos ſcribant. Ceterum fortuna Samnitium vix a ſe ipſis eo tempore propulſantium bellum, propius ut ſit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, ſed cum utraque ſimul gente bel-

lum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, moeniaque et portae, plena armatorum fuerint. et cum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo, veste mutata, et specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad poenae veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus irae Tusculanis in poenae tam atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem constat; nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. *Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) interiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tanquam procul abesset hostis: cum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret

fceret, proelio abstineret. ne pedeftres quidem copiae ante lucem caftris egreffae. Eques, luce demum aufus incurfare in hoftem, carpendo noviffimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem affecutus; et totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, poftquam fine magno incommodo progredi non poterat, eum ipfum, in quo conftiterat, locum caftris dimetari juffit. id vero, circumfufo undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam effe videt, inftruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. inftruunt contra et hoftes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hofti, ceffum, velut fugientes ac territos terribiles ipfi fecuti fuerant. Id aliquamdiu aequavit pugnam, jam pridem defueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen ftetiffe, ut neque clamor, ut primo femel concurfu eft fublatus, iteratus fit; neque figna promota loco, retrove recepta; neque recurfum ab ulla fit parte. In fuo quisque gradu obnixi, urgentes fcutis, fine refpiratione ac refpectu pugnabant. fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem fpectabat. Jam viris vires, jam ferro fua vis, jam confilia ducibus deerant: cum fubito Samnitium equites, cum, turma una longius provecta, accepiffent, impedimenta Romanorum procul ab armatis fine praefidio, fine munimento ftare, aviditate praedae impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit; *Sine modo*, inquit, *fefe praeda praepediant.* alii deinde fuper alios, diripi paffim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magiftro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hoftium equite omiffam pugnam? haerent impedimentis noftris. Aggredere, quod inter praedandum omni multitudini evenit, diffipatos: raros equis infidentes, raros, quibus ferrum in manu fit, invenies: equosque dum praedae onerant, caede inermes, cruentamque illis praedam redde. Mihi legiones peditumque pugna curae erunt: penes te equeftre fit decus.*

XXXIX. Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, caede omnia replet. inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes, caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignatos, turbataque signa, et fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur; et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem paene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, et contra foedus suscepto, infestioribus merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent. expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse. Id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebeant sanguine:* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre praetores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quaeque res*

res per feciales ex foedere repetitae essent, secundum jus fasque restituerentur. Feciales Romam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, praeter captivos, ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica monumenta rerum confusa. nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME LIBRI IX.

T. Veturius et Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum arctum exercitu, cum nulla spes evadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. iidemque, auctore Sp. Postumio consule, (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur)

 cum

cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui foedus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post fusis a Papirio Cursore Samnitibus et sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tribus duae adjectae sunt, Usentina et Falerina. Suessa et Pontia coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquam perduxit: viam stravit, quae Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Aequos et Samnites, quibus foedus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quae cum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit; et, aestimatis populi Romani viribus, quae tunc erant, colligitur, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

LIBER IX.

I. Sequitur hunc annum *nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos coelestium fuit. Satis scio quibuscunque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae a nobis ex foedere*

foedere repetitae fuerant, iis non fuiſſe cordi tam ſuperbe ab Romanis foederis expiationem ſpretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hoſtium in praeda captas, quae belli jure noſtrae videbantur, remiſimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid foederi, quid Diis arbitris debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum ſuppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatum, fugio. Quod ſi nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandae ſuperbiae confugiam; et precabor, ut iras ſuas vertant in eos, quibus non ſuae redditae res, non alienae accumulatae ſatis ſint; quorum ſaevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona ſequentia domini deditionem exſatient. Placari nequeunt, niſi hauriendum ſanguinem laniandaque viſcera noſtra praebuerimus. Juſtum eſt bellum, Samnites, quibus neceſſarium; et pia arma, quibus nulla niſi in armis relinquitur ſpes. Proinde, cum rerum humanarum maximum momentum ſit, quam propitiis rem, quam adverſis agant Diis, pro certo habete, priora bella adverſus Deos magis, quam homines, geſſiſſe; hoc, quod inſtat, ducibus ipſis Diis geſturos.

II. Haec, non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium caſtra, quam poteſt occultiſſime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam conſules Romanos caſtraque eſſe audiebat, milites decem paſtorum habitu mittit: pecoraque diverſos, alium alibi, haud procul Romanis paſcere jubet praeſidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus ſermo conſtet, *legiones Samnitium in Apulia eſſe, Luceriam omnibus copiis circumſedere: nec procul abeſſe, quin vi capiant.* Jam is etiam rumor ante, de induſtria vulgatus, venerat ad Romanos; ſed fidem auxere captivi, eo maxime, quod ſermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus ſociis; ſimul ne Apulia omnis ad praeſentem terrorem de-

 fice-

ficeret. ea modo, qua irent, confultatio fuit. Duae ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram fuperi maris patens apertaque, fed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus eft. faltus duo alti angufti filvofique funt, montibus circa perpetuis inter fe juncti. jacet inter eos fatis patens claufus in medio campus, herbidus aquofusque, per quem medium iter eft. Sed ante, quam venias ad eum, intrandae primae anguftiae funt, et aut eadem, qua te infinuaveris, retro via repetenda; aut, fi ire porro pergas, per alium faltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, demiffo agmine, cum ad alias anguftias protinus pergerent, feptas dejectu arborum, faxorumque ingentium objacentem molem invenere. cum fraus hoftilis apparuiffet, praefidium etiam in fummo faltu confpicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque claufam fua obice armisque inveniunt. fiftunt inde gradum fine ullius imperio: ftuporque omnium animos, ac velut torpor quidam infolitus membra tenet: intuentesque alii alios (cum alterum quisque compotem magis mentis ac confilii ducerent) diu immobiles filent. Deinde ubi praetoria confulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quanquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac fpe omni ademta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro fe quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum verfi, caftra propter aquam vallo circumdant; fua ipfi opera laboremque irritum (praeterquam quod hoftes fuperbe increpabant) cum miferabili confeffione eludentes. Ad confules moeftos, ne advocantes quidem in confilium, (quando nec confilio nec auxilio locus effet) fua fponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad praetorium verfi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterunt, ab ducibus expofcunt.

III. Querentes magis, quam confultantes, nox oppreffit, cum pro ingenio quisque fremerent: alius,

per

per obices viarum; alius, *per adverſa montium, per ſilvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hoſtem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vincimus; omnia aequa et plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti.* alius, *Quo, aut qua eamus? Num montes moliri ſede ſua paramus? Dum haec imminebunt juga, qua tu ad hoſtem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi ſumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus eſt hoſtis: ſedens bellum conficiet.* His invicem ſermonibus, qua cibi, qua quietis immemor, nox traducta eſt. Ne Samnitibus quidem conſilium in tam laetis ſuppetebat rebus. itaque univerſi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas conſulendum cenſent. Jam is gravis annis, non militaribus ſolum, ſed civilibus quoque abſceſſerat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi conſiliique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos ſaltus clauſos eſſe exercitus Romanos, conſultus ab nuntio filii, cenſuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quae ubi ſpreta ſententia eſt iterumque, eodem remeante nuntio, conſulebatur; cenſuit, ad unum omnes interficiendos. Quae ubi tam discordia inter ſe, velut ex ancipiti oraculo, reſponſa data ſunt, quanquam filius ipſe inprimis jam animum quoque patris conſenuiſſe in affecto corpore rebatur; tamen conſenſu omnium victus eſt, ut ipſum in conſilium acciret. Nec gravatus ſenex, plauſtro in caſtra dicitur advectus, vocatusque in conſilium ita ferme locutus eſſe, ut nihil ſententiae ſuae mutaret; cauſas tantum adjiceret: *Priore ſe conſilio, quod optimum duceret, cum potentiſſimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero conſilio in multas aetates, quibus, amiſſis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romana res eſſet, bellum differre: tertium nullum conſilium eſſe.* Cum filius aliique principes perconatando exſequerentur, *Quid ſi media via conſilii caperetur: ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli victis imponerentur? Iſta quidem ſententia,* inquit, *ea eſt, quae neque amicos parat, neque inimicos tollit.*

tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea eſt Romana gens, quae victa quieſcere neſciat. Vivet ſemper in pectoribus illorum, quidquid iſtuc praeſens neceſſitas inuſſerit; neque eos ante multiplices poenas expetitas a vobis quieſcere ſinet.

IV. Neutra ſententia accepta. Herennius domum e caſtris eſt avectus. Et in caſtris Romanis cum fruſtra multi conatus ad erumpendum capti eſſent, et jam omnium rerum inopia eſſet; victi neceſſitate legatos mittunt, qui primum pacem aequam peterent: ſi pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum eſſe*, reſpondit: *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, inermes cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum: alias conditiones pacis aequas victis ac victoribus fore; ſi agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur, ſuis deinde legibus Romanum ac Samnitem aequo foedere victurum. His conditionibus paratum ſe eſſe foedus cum conſulibus ferire: ſi quid eorum diſpliceat, legatos redire ad ſe* vetuit. Haec cum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium ſubito exortus eſt, tantaque moeſtitia inceſſit, ut non gravius accepturi viderentur, ſi nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam eſſe. Cum diu ſilentium fuiſſet, nec conſules aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam neceſſarium hiſcere poſſent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *conſules, ſaepe audivi memorantem, ſe in Capitolio unum non fuiſſe auctorem ſenatui redimendae auro a Gallis civitatis, quando nec foſſa valloque ab ignaviſſimo ad opera ac muniendum hoſte clauſi eſſent; et erumpere ſi non ſine periculo magno, tamen ſine certa pernicie poſſent. Quod ſi, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hoſtem licuit, (quo ſaepe modo obſeſſi in obſidentes eruperunt) ita nobis aequo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoſte copia eſſet; non mihi paterni animi indoles in conſilio dando deeſſet. Equidem mortem pro patria praeclaram eſſe fateor: et me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hoſtes paratus ſum. Sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum eſt. quae, niſi pro*

pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servent? Tecta urbis, dicat aliquis, et moenia, et eam turbam, a qua urbs incolitur. immo, hercule, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum impetu defendit. An a Vejis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus: dedendo ad necem, patriam deserimus ac prodimus. At foeda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista. quantacunque est, indignitas; et parcatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, cum de foedere victor agitaret, negarunt, injussu populi foedus fieri posse: nec sine fecialibus caeremoniaque alia sollemni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponsionem, facta est. Quid enim aut sponsoribus in foedere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Spoponderunt consules, legati, quaestores, tribuni militum; nominaque omnium, qui spoponderunt, exstant: ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum fecialium, non exstarent, et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia foedius inde, quam venissent, abituri. illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo caecos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras,

xtras, obnoxiaque corpora hoſti. proponere ſibimet ipſi ante oculos jugum hoſtile, et ludibria victoris, et vultus ſuperbos, et per armatos inermium iter: inde foedi agminis miſerabilem viam, per ſociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quo ſaepe ipſi majoresque eorum triumphantes veniſſent. Se ſolos ſine vulnere, ſine ferro, ſine acie victos: ſibi non ſtringere licuiſſe gladios, non manum cum hoſte conferre: ſibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia triſtiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Jam primum cum ſingulis veſtimentis inermes extra vallum exire juſſi, et primi traditi obſides, atque in cuſtodiam abducti. Tum a conſulibus abire lictores juſſi, paludamentaque detracta, tantam inter ipſos, qui paulo ante eos exſecrantes, dedendos lacerandosque cenſuerant, miſerationem fecit, ut, ſuae quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantae majeſtatis, velut ab nefando ſpectaculo, averteret oculos.

VI. Primi conſules prope ſeminudi ſub jugum miſſi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae objectus: tum deinceps ſingulae legiones. circumſtabant armati hoſtes, exprobantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, ſi vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendiſſet. ita traducti ſub jugum, et, quod paene gravius erat, per hoſtium oculos. cum e ſaltu evaſiſſent, etſi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adſpicere viſi ſunt; tamen ipſa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte triſtior fuit. Itaque, cum ante noctem Capuam pervenire poſſent; incerti de fide ſociorum, et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi proſtraverunt. Quod ubi eſt Capuam nuntiatum, evicit miſeratio juſta ſociorum ſuperbiam ingenitam Campanis. confeſtim inſignia ſua conſulibus, faſces, lictores, arma, equos, veſtimenta, commeatus militibus benigne mittunt: et venientibus Capuam cunctus ſenatus populusque, obviam egreſſi, juſtis omnibus hoſpitalibus, privatisque et publicis funguntur

tur officiis. neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, et alloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. adeo super moerorem pudor quidam fugere colloquia et coetus hominum cogebat. Postero die cum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percontantibus majoribus natu, *multo sibi moestiores et abjectioris animi visos*, referrent, *adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos. non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam prae metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non praeclaram solum, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.*

VII. Cum haec dicerentur audirenturque, et deploratum paene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam aetate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendae lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut Romana se ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum, Caudinaeque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorem memoriam fore. Quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicunque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* Jam Romae etiam sua infamis clades erat. Obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosae pacis magis, quam periculi, nuntius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi coeptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam foede factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est. Tabernae circa forum clausae, justitiumque in foro sua sponte coeptum

prius,

prius, quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi; paene moestior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Aelium Paetum magistrum equitum. quibus vitio creatis, suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita: et, quia taedebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. *is consules creavit P. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solemnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. et Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominiae, non honoris causa me primum excitatum jussumque dicere, non tanquam senatorem, sed tanquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de poena retulistis, omissa defensione, quae non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam. quae sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi. Qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex*

ea,

ea, praeterquam corpora noſtra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique: exſolvamus religione populum, ſi qua obligavimus; ne quid divini humanive obſtet, quo minus juſtum piumque de integro ineatur bellum. Interea conſules exercitum ſcribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hoſtium fines, quam omnia juſta in deditionem noſtram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quaeſoque, ſi vobis non fuit cordi, Sp. Poſtumium, T. Veturium conſules cum Samnitibus proſpere bellum gerere; at vos ſatis habeatis, vidiſſe nos ſub jugum miſſos, vidiſſe ſponſione infami obligatos, videre nudos vinctosque hoſtibus deditos, omnem iram hoſtium noſtris capitibus excipientes. Novos conſules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos conſules bella geſta ſunt. Quae ubi dixit, tanta ſimul admiratio miſeratioque viri inceſſit omnes, ut modo vix crederent, illum eundem eſſe Sp. Poſtumium, qui auctor tam foedae pacis fuiſſet: modo miſerarentur, quod vir talis etiam praecipuum apud hoſtes ſupplicium paſſurus eſſet ob iram diremtae pacis. Cum omnes, laudibus modo proſequentes virum, in ſententiam ejus pedibus irent; tentata paulisper interceſſio eſt ab L. Livio et Q. Maelio, tribunis plebis: qui, *neque exſolvi religione populum*, ajebant, *deditione ſua, niſi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuiſſent, reſtituerentur: neque ſe pro eo, quod, ſpondendo pacem, ſervaſſent exercitum populi Romani, poenam ullam meritos eſſe; neque ad extremum, cum ſacroſancti eſſent, dedi hoſtibus violarive poſſe.*

IX. Tum Poſtumius, *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos ſalva religione poteſtis. dedetis deinde et iſtos ſacroſanctos, cum primum magiſtratu abierint; ſed, ſi me audiatis, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis caeſos, hanc jam ut intercalatae poenae uſuram habeant. Nam quod deditione noſtra negant exſolvi religione populum, id iſtos magis, ne dedantur, quam quia ita ſe res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers eſt, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conſcripti, tam ſponſiones quam foedera ſancta eſſe apud eos homines, apud quos*

juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur quid tandem, si spopondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quo obligari populus possit, in omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an praetor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quaestores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quaesiverit, quid ita spoponderim? cum id nec consulis jus esset; nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est Dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo, de pace ac foedere agere? Tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset; donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut illi, velut somnio laetiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: et nostrum exercitum eadem, quae impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quae neminem, praeter sponsorem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Ro-

Romano actum eſt? quis vos appellare poteſt? quis ſe a vobis dicere deceptum? hoſtis? an civis? Hoſti nihil ſpopondiſtis: civem neminem ſpondere pro vobis juſſiſtis. Nihil ergo vobis nec nobiscum eſt, quibus nihil mandaſtis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egiſtis. Samnitibus ſponſores nos ſumus, rei ſatis locupletes, in id, quod noſtrum eſt; in id, quod praeſtare poſſumus, corpora noſtra et animos; in haec ſaeviant, in haec ferrum, in haec iras acuant. Quod ad tribunos attinet, conſulite, utrum praeſens deditio eorum fieri poſſit, an in diem differatur. nos interim. T. Veturi, vosque ceteri, vilia haec capita luendae ſponſionis feramus, et noſtro ſupplicio liberemus Romana arma.

X. Movit Patres conſcriptos tum cauſa, tum auctor; nec ceteros ſolum, ſed tribunos etiam plebei, ut ſe in ſenatus dicerent fore poteſtate. Magiſtratu inde ſe extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto ſenatusconſulto, lux quaedam affulſiſſe civitati viſa eſt. Poſtumius in ore erat; eum laudibus ad coelum ferebant: devotioni P. Decii conſulis, aliis claris facinoribus aequabant. *Emerſiſſe civitatem ex obnoxia pace illius conſilio et opera: ipſum ſe cruciatibus et hoſtium irae offerre, piaculaque pro populo Romano dare.* Arma cuncti ſpectant et bellum. *En unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. reſcriptae ex eodem milite novae legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Praegreſſi feciales, ubi ad portam venere, veſtem detrahi pacis ſponſoribus jubent, manus poſt tergum vinciri. Cum apparitor verecundia majeſtatis Poſtumium laxe vinciret, *Quin tu,* inquit, *adducis lorum, ut juſta fiat deditio?* Tum, ubi in coetum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii eſt, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hice homines injuſſu populi Romani Quiritium foedus ictum iri ſpoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus ſcelere impio ſit ſolutus, hoſce homines vobis dedo.* Haec dicenti feciali Poſtumius genu femur, quanta ma-

xime poterat vi, perculit, et clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum; fecialem a se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum appello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factae poenitet, restituat legiones intra saltum, quo septae fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quae per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua. quidquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant: tum bellum et fortia consilia placeant, tunc sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quae ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenae dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum caesi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, et semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc foederibus, hoc fecialibus caerimoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feciales, juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit. Ita Dii credent, Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse, et a Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis justum in nos factum esse*

esse bellum. Haec ludibria religionum non pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendae fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia: inter quae se media lapsos, victoriae possessionem pace incerta mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque, nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent; Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellae colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praeconis passi sunt, *Incolumem abiturum, qui arma posuisset.* ea spes remisit a certamine animos, et passim arma jactari coepta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad

ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunae, et transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publilius consul cum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium urgentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset; pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria et maritima loca, contemto cultorum molliore, atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a commeatibus absumsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsidentes obsessosque, inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur; ceterum adeo exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret;

inter-

interdum occurſu hoſtium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. obſeſſis prius, quam alter conſul victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromiſſa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obſidione delegata in curam collegae, vacuus per agros cuncta infeſta commeatibus hoſtium fecerat. Itaque cum ſpes nulla eſſet, diutius obſeſſos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam caſtra habebant, undique contractis viribus, ſigna cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque ſe ad proelium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utros ſtetiſſet, quo minus discederetur ab armis, adverſus eos ſe pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega ſe communicaturum reſpondit: accitoque eo, cum tempus omne in apparatu conſumſiſſet, collocutus de re haud dubia, ſignum pugnae propoſuit. Agentibus divina humanaque, quae aſſolent, cum acie dimicandum eſt, conſulibus, Tarentini legati occurſare, reſponſum exſpectantes, quibus Papirius ait: *Auſpicia ſecunda eſſe, Tarentini, pullarius nuntiat: litatum praeterea eſt egregie. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiſcimur.* Signa inde ferri juſſit, et copias eduxit, vaniſſimam increpans gentem, quae, ſuarum impotens rerum prae domeſticis ſeditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum cenſeret. Samnites ex parte altera, cum omnem curam belli remiſiſſent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat ſimulare, ut Tarentinos ſibi conciliarent, cum inſtructos repente ad pugnam Romanos conſpexiſſent, vociferari, *ſe in auctoritate Tarentinorum manere, nec deſcendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcunque caſus ferat, paſſuros, quam ut ſpreviſſe pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere ſe omen*, conſules ajunt, *et eam precari mentem hoſtibus, ut ne vallum quidem defendant.* ipſi, inter ſe partitis copiis, ſuccedunt hoſtium munimentis,

et, ſimul undique adorti, cum pars foſſas explerent, pars vellerent vallum, atque in foſſas proruerent, nec virtus modo inſita, ſed ira etiam, exulceratos ignominia ſtimularet animos, caſtra invaſere: et pro ſe quisque, *non haec furculas, nec Caudium, nec ſaltus invios eſſe, ubi errorem fraus ſuperbe viciſſet; ſed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec foſſae arcerent*, memorantes, caedunt pariter reſiſtentes fuſosque, inermes atque armatos, ſervos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. nec ullum ſuperfuiſſet animal, ni conſules receptui ſignum dediſſent, avidosque caedis milites e caſtris hoſtium imperio ac minis expuliſſent. Itaque apud infenſos ob interpellatam dulcedinem irae, confeſtim oratio habita eſt, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum conſules odio in hoſtes ceſſiſſe, aut ceſſuros: quin duces, ſicut belli, ita inſatiabilis ſupplicii, futuros fuiſſe, ni reſpectus equitum ſexcentorum, qui Luceriae obſides tenerentur, praepediſſet animos: ne deſperata venia hoſtes caecos in ſupplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes.* Laudare ea milites, laetarique, obviam itum irae ſuae eſſe, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur ſalus tot principum Romanae juventutis.

XV. Dimiſſa concione, conſilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiae ad id voluntatis, tentarentur. Publilius conſul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi ſubegit, aut conditionibus in ſocietatem accepit. Papirio quoque, qui obſeſſor Luceriae reſtiterat, brevi ad ſpem eventus reſpondit. nam, inſeſſis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio ſubvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praeſidio erant, legatos miſere ad conſulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui cauſa belli eſſent, abſiſteret obſidione. His Papirius ita reſpondit; *Debuiſſe eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos ſub jugum miſiſſent, conſulere, quid victis patiendum cenſeret. ceterum, quoniam ab hoſtibus in ſe aequa ſtatui, quam in ſe ipſi ferre, maluerint, nuntiare Luceriam* juſſit,

jussit, *arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra moenia relinquerent; militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, praedaque ingens Luceriae capta, receptis omnibus signis armisque, quae ad Caudium amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanae ignominiae, haud sciam an justissimo triumpho ad eam aetatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papiriique praecipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, *Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene gestam Luceriae continuato magistratu, consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus; et in cognomine erratum sit.

XVI. Convenit, jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo proelio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad moenia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, *nisi praesidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent;* plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque subinde exsequentes quaerendo a consule legati, quonam

ſe pacto paucos et infirmos crederet praeſidio tam valido et armato vim allaturos, ab iisdem conſilium petere juſſi, quibus auctoribus praeſidium in urbem accepiſſent, diſcedunt: aegreque impetrato, ut de ea re conſuli ſenatum, reſponſaque ad ſe referri ſineret, ad ſuos redeunt. Duae factiones ſenatum diſtinebant: una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utrisque tamen eſt, ut ad reconciliandam pacem conſuli opera navaretur. Pars altera (cum praeſidium Samnitium, quia nihil ſatis praeparati erat ad obſidionem tolerandam, exceſſurum proxima nocte eſſet) enuntiare conſuli ſatis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egreſſurus hoſtis foret. altera, quibus invitis deſcitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam conſuli aperuerunt, armatosque clam hoſtes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione et praeſidium Samnitium, inſeſſis circa viam ſilveſtribus locis, necopinato oppreſſum eſt, et ab urbe plena hoſtium clamor ſublatus; momentoque unius horae caeſus Samnis, Satricanus captus, et omnia in poteſtate conſulis erant. Qui, quaeſtione habita, quorum opera defectio eſſet facta, quos ſontes comperit, virgis caeſos ſecuri percuſſit: praeſidioque valido impoſito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum deceſſiſſe Romam Papirium Curſorem ſcribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque ſub jugum miſſos auctores ſunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi ſolum vigore, ſed etiam corporis viribus excellens. Praecipua pedum pernicitas inerat, quae cognomen etiam dedit: victoremque curſu omnium aetatis ſuae fuiſſe ferunt: et ſeu virium vi, ſeu exercitatione multa, cibi vinique eundem capaciſſimum: nec cum ullo aſperiorem (quia ipſe invicti ad laborem corporis eſſet) fuiſſe militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando auſos ab eo petere, ut ſibi pro re bene geſta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remiſſum dicatis*, *remitto*, inquit, *ne utique dorſum demulceatis*, *cum ex equis deſcendetis*. et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in ſocios civesque. Praeneſtinus praetor per timorem ſegnius ex ſubſidiis ſuos duxerat

xerat in primam aciem. quem cum inambulans ante tabernaculum vocari juſſiſſet, lictorem expedire ſecurim juſſit. ad quam vocem exanimi ſtante Praeneſtino, *Agedum, lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus:* perfuſumque ultimi ſupplicii metu, multa dicta dimiſit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana ſtaret. quin eum parem deſtinant animis Magno Alexandro ducem, ſi arma, Aſia perdomita, in Europam vertiſſet.

XVII. Nihil minus quaeſitum a principio hujus operis videri poteſt, quam ut plus juſto ab rerum ordine declinarem; varietatibusque diſtinguendo opere, et legentibus velut deverticula amoena, et requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus ſaepe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, ſi cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et ſingula intuenti et univerſa, ſicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile praeſtant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuiſſe Alexandrum; ſed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adoleſcens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, deceſſit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla caſuum humanorum; Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid niſi longa vita, ſicut Magnum modo Pompejum, vertenti praebuit fortunae? Recenſeam duces Romanos, nec omnes omnium aetatum, ſed ipſos eos, cum quibus conſulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Curſorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M' Curium. Deinceps ingentes ſequuntur viri, ſi Punicum Romano praevertiſſet bellum

ſenior-

ſeniorque in Italiam trajeciſſet. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro erat, animi ingeniique; tum diſciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. Ita reges geſſerant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique, ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, ſenem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) ceſſiſſet videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, inſignes ante milites, quam duces? ceſſiſſent Decii, devotis corporibus in hoſtem ruentes? ceſſiſſet Papirius Curſor, illo corporis robore, illo animi? victus eſſet conſiliis juvenis unius, ne ſingulos nominem, ſenatus ille, quem qui ex regibus conſtare dixit, unus veram ſpeciem Romani ſenatus cepit? Id vero erat periculum, ne ſolertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, caſtris locum caperet, commeatus expediret, ab inſidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem inſtrueret, ſubſidiis firmaret. Non cum Dario rem eſſe dixiſſet: quem, mulierum ac ſpadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae apparatibus ſuae, praedam verius, quam hoſtem, nihil aliud quam bene auſus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comiſſabundus inceſſit, viſus illi habitus eſſet, ſaltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et veſtigia recentia domeſticae cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander abſumtus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merſo ſecundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, ſi ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, quod ſibi victor induerat, ſpectetur, Dario magis ſimilis, quam Alexandro, in Italiam veniſſet, et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque jam in Perſarum mores adduxiſſet. Referre in tanto rege piget ſuperbam mutationem veſtis, et deſideratas humi jacentium

tium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et foeda ſupplicia, et inter vinum et epulas caedes amicorum, et vanitatem ementiendae ſtirpis. Quid, ſi vini amor in dies fieret acrior? quid, ſi trux ac praefervida ira? (nec quidquam dubium inter ſcriptores refero) nullane haec damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod leviſſimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent, dictitare ſolent, ne majeſtatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuiſſe) ſuſtinere non potuerit populus Romanus, et adverſus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere auſi ſint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adverſus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam miſſurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etſi nullo bello, multis tamen proeliis victus ſit, Alexandro nullius pugnae non ſecunda fortuna fuerit; non intelligunt, ſe unius hominis res geſtas, et ejus juvenis, cum populi jam octingenteſimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, ſi, cum ex hac parte ſecula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo ſpatio, quam in aetate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adverſa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magiſtratuum faſtisque percurrere licet, conſulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum Romanum poenituit. Et, quo ſint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum conſulatum geſſit: ab tribunis plebis delectus impediti ſunt: poſt tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum cauſa revocati ſunt: in ipſo conatu rerum circumegit ſe annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male geſtis rebus alterius ſucceſ-

ſum

ſum eſt: tironem aut mala diſciplina inſtitutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges, non liberi ſolum impedimentis omnibus, ſed domini rerum temporumque, trahunt conſiliis cuncta, non ſequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella geſſiſſet, et eadem fortunae pignora in diſcrimen detuliſſet. immo etiam eo plus periculi ſubiſſet, quod Macedones unum Alexandrum habuiſſent, multis caſibus non ſolum obnoxium, ſed etiam offerentem ſe: Romanis multi fuiſſent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum ſuo quisque fato, ſine publico diſcrimine, viveret moreretur que.

XIX. Reſtat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Cenſebantur ejus aetatis luſtris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione ſociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem ſcribebantur legiones. quaterni quinique exercitus ſaepe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hoſtibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, et Volſcis, et Aequis, et omni Campania, et parte Umbriae Etruriaeque, et Picentibus, et Marſis, Pelignisque, ac Veſtinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Oſtiis tenus Samnites, aut ſocios validos Romanis, aut fractos bello inveniſſet hoſtes. Ipſe trajeciſſet mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum, maxime Theſſalorum. hoc enim roboris erat. Perſas, Indos, aliasque ſi adjunxiſſet gentes, impedimentum majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi ſupplementum eſſet: Alexandro, (quod poſtea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus conſenuiſſet. Arma, clypeus ſariſſaeque illis; Romano ſcutum, majus corpori tegumentum, et pilum, haud paulo, quam haſta, vehementius ictu miſſuque telum. Statarius uterque miles, ordines ſervans: ſed illa phalanx immobilis, et unius generis: Romana acies diſtinctior, ex pluribus partibus conſtans: facilis partienti,

qua-

quacunque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno proelio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies? Nae ille saepe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas, et Indos et imbellem Asiam quaesisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, cum per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. et forsitan, cum et foederibus vetustis juncta Punica res Romanae esset, et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo, et civilia bella sileant, nunquam ab equite hoste, nunquam a pedite, nunquam aperta acie, nunquam aequis, utique nunquam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille acies, graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiae.

XX. *M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati, cum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, foedere negato, induciae biennii, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratae. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum prae-

praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis: cum utrumque ipsi pro remedio aegris rebus discordia intestina petissent. Et duae Romae additae tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos consules, *C. Junium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam praestandae populo Romano auctores. id audacter spondendo impetravere, ut foedus daretur: neque ut aequo tamen foedere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Aemilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuae stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniae patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

XXI. **C. Junius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, justo mox proelio inito Romanos urgent. et, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abjecta Saticulae tuendae, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

XXII.

XXII. *Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio geſtum eſt. Conſules novi, ſicut ſuperiores, Romae manſerunt: Fabius ad accipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum ſupplemento venit. neque enim Samnites ad Pliſtiam manſerant; ſed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, caſtra eodem, quo antea, loco poſuerunt, laceſſentesque proelio Romanos avertere ab obſidione conabantur. Eo intentius dictator in moenia hoſtium verſus, id bellum tantum ducere, quod urbem oppugnabat: ſecurior ab Samnitibus agere, ſtationibus modo oppoſitis, ne qua in caſtra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati. et cum jam prope in portis caſtrorum eſſet hoſtis, nihil conſulto dictatore, magiſter equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, ſubmovit hoſtem. tum in minime pertinaci genere pugnae ſic fortuna exercuit opes, ut inſignes utrinque clades et clara ipſorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo tam ferociter adequitaſſet, inde ſe fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integravit. in quem, inſignem inter ſuos cientem pugnam, magiſter equitum Romanus infeſta cuſpide ita permiſit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis caſum perculſa magis, quam irritata, eſt multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hoſtium turmas, tela conjecerunt. Fratri praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magiſtrum equitum, plenus moeroris atque irae, trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hoſtiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes deſcenſum ab Romanis eſt, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedeſtre proelium iniit, quo haud dubie ſuperat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore laetitia, victores in caſtra referunt. Samnites, duce amiſſo, et per equeſtre certamen tentatis viribus, omiſſa Sati[illegible]a,

quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiae obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est. ad Soram ex Samnio Apuliaque traductae legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo cum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus praevenisset, et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios nuntiarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum est. non caedes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per praemissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, et qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, cum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit. et, tanquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, *Locis,* inquit, *angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: et, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quae, infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque, quibus operae est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, praeterquam victoriae, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum*

agmen

agmen excesserit, castra, quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum praeda sarcientur. Et oratione dictatoris, quae necessitatis ultimae index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quanquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes illati, signa primo impetu hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba impediens, in medio caesa. Capta hostium castra direptaque; quorum praeda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod, praeter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

XXIV. *Ad Soram inde reditum; novique consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, cum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut praeceps periculo victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, cum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (cum, quonam modo id praestaturus esset, percontantes doceret) haud vana afferre, perpulit, prope adjuncta moenibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentae in custodiam urbis diurnae stationes ac nocturnae vigiliae essent. ipse insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo collatis. Ad haec saxa erant, et temere jacentia (ut fit) in aspretis, et de industria etiam, quo lo-

cus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi cum constituisset Romanos, semitamque angustam et arduam, erectam ex oppido in arcem, ostendisset; *Hoc quidem adscensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis, et locus pro vobis, et nox erit, quae omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde, quanto maxime poterat, cum tumultu, *ad arma*, et *pro vestram fidem, cives!* clamitans, *arx ab hostibus capta est; ite, defendite.* Haec incidens principum foribus, haec obviis, haec excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, cum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandae arcis. Fuga cuncta complentur, portaeque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam praesidium Romanum clamore excitatum irrumpit, et concursantes per viam pavidos caedit. Jam Sora capta erat, cum consules prima luce advenere; et, quos reliquos fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandae colonorum caedis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. ceteram multitudinem incolumem, praesidio imposito, Sorae relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro caesi, ac securi percussi summo gaudio plebis; cujus maxime intererat, tutam ubique, quae passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, cum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factae. nec Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, et Minturnae, et Vescia,

urbes

urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium ſuarum conjurati, ad conſules veniunt: docent, *ſuos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, ſimul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuiſſe, juventute, armis Samnites juviſſe. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arceſſant bellum; et obſtinatos claudere, ſi exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum opprimi incautos poſſe.* His auctoribus mota propius caſtra: miſſique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua moenibus inſiderent loca; partim togati, tectis veſte gladiis, qui ſub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his ſimul cuſtodes trucidari coepti, ſimul datum ſignum armatis, ut ex inſidiis concurrerent. ita portae occupatae, triaque oppida eadem hora, eodemque conſilio capta. Sed, quia abſentibus ducibus impetus eſt factus, nullus modus caedibus fuit; deletaque Auſonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac ſi interneciyo bello certaſſet.

XXVI. Eodem anno, prodito hoſtibus Romano praeſidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs, ſita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem caeſi: eoque ira proceſſit, ut Romae quoque, cum de colonis mittendis Luceriam conſuleretur ſenatus, multi delendam urbem cenſerent. Praeter odium, quod exſecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infeſtas gentes cogebat. Vicit tamen ſententia, ut mitterentur coloni. duo millia et quingenti miſſi. Eodem anno, cum omnia infida Romanis eſſent, Capuae quoque occultae principum conjurationes factae. De quibus cum ad ſenatum relatum eſſet, haudquaquam neglecta res eſt. quaeſtiones decretae: dictatoremque quaeſtionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. is M. Foslium magiſtrum equitum dixit. Ingens erat magiſtratus ejus terror. itaque ſive timore ejus, ſeu conſcientia, Calavios, Ovium No-

viumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita judicio subtraxit. Deinde, ut quaestioni Campanae materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuae, sed in universum, qui usquam coissent conjurassentve adversus rempublicam, quaeri senatum jussisse: et coitiones, honorum adipiscendorum causa factas, adversus rempublicam esse: latiorque et re et personis quaestio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quaestionis suae jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id crimen esse; quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quam quaesitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Maenius, jam famae magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita verba fecit: *Et omnes anteactae vitae vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentiae meae. neque enim, quod saepe alias, quia ita tempora postulabant reipublicae, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quaestionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa, vos existimare, quam me pro magistratu quidquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quaestiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in praesidia adversariorum, appellationem et tribunicium auxilium, patricii confugerunt. postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, et privatis dictatorem poscere reum verecundiae non fuit: ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis, etiam quae non possint, tentari, ne rationem vitae reddant; ne obviam ire crimini, et offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quaeso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Foslium*

quae-

quaeſtiones exerceatis; ut appareat, innocentia noſtra nos, non majeſtate honoris, tutos a criminationibus iſtis eſſe. Abdicat inde ſe dictatura, et poſt eum confeſtim Foslius magiſterio equitum: primique apud conſules (iis enim ab ſenatu mandata res eſt) rei facti, adverſus nobilium teſtimonia egregie abſolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis ſummis honoribus, poſt res tot domi belloque geſtas, ceterum inviſus nobilitati, cauſam dixit, abſolutusque eſt. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaeſtio per clara nomina reorum viguit. inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adverſus quas comparata erat, oppreſſa eſt.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen ſpes Campanae defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam verſos, rurſus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, ſi qui motus occaſionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo conſules cum valido exercitu venerunt. et primo circa ſaltus, cum utrinque ad hoſtem iniqua via eſſet, cunctati ſunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum caſtra in conſpectu hoſtibus data: deinde levibus proeliis, equitum ſaepius, quam peditum, utrinque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et ſeneſcere dilatione belli vires ſuae videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diviſis: quibus praeceptum erat, intentiores ad reſpectum caſtrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium, ſtarent: aciem pediti tutam fore. Conſulum Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu conſiſtunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hoſtes, aut ne ipſi circumirentur, conſtiterant, latius patefacta ſtetit. Siniſtris, praeterquam quod confertiores ſteterant, repentino conſilio Poetelii conſulis additae vires: qui ſubſidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae caſus reſervabantur, in primam aciem extemplo emiſit; univerſisque

que hoftem primo impetu viribus impulit. Commota pedeftri acie Samnitium, eques in pugnam fuccedit. in hunc, transverfo agmine inter duas acies fe inferentem, Romanus equitatus concitat equos; fignaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec univerfam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius folus, fed Sulpicius etiam, hortator affuerat, avectus ab fuis nondum conferentibus manus ad clamorem, ab fi[illegible] parte prius exortum. unde, haud dubiam victoriam cernens, cum ad fuum cornu tenderet cum mille ducentis viris, diffimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulfos, victorem hoftem figna in perculfos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente confulis adventus. nam et confpectu ducis refectus militum eft animus: et, majus quam pro numero auxilium, advenerant fortes viri: et partis alterius victoria audita, mox vifa etiam, proelium reftituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omiffo certamine, caedi capique Samnites; nifi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen eft, perfugerunt. Ad triginta millia caefa aut capta Samnitium, proditum memoriae eft.

XXVIII. Confules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis confulibus *L. Papirio Curfore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magiftro equitum exercitum accepit. Is, cum audiffet arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omiffo Boviano ad Fregellas pergit. unde, nocturna Samnitium fuga fine certamine receptis Fregellis, praefidioque valido impofito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo fe intra moenia, fub adventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani agreftes contulerant. Dictator, urbis fitu circumfpecto, quo apertior aditus ad moenia effet, omnia aedificia (et frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita multo poft, five a Poetelio dictatore, five ab C. Junio confule, (nam utrumque traditur) Nola eft capta. Qui captae decus Nolae ad confulem trahunt, adjiciunt, Atinam

et

et Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pontiae eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. et, Interamna et Casinum ut deducerentur coloniae, senatusconsultum factum est. sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

XXIX. * Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quaeque alia res poscit, summa industria parat, nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. et censura clara eo anno Ap. Claudii, et C. Plautii fuit; memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus, collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiae gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitii, gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi causa, sollemnia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, cum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos; nec nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deum ira, post aliquot annos luminibus captum.

XXX. *Itaque censores, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium et Q. Aemilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quae sine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quae antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque causa idem populus juberet. lator hujus plebiscitì fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in aede Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. Ejus rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam; postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, et vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno vinctos conjiciunt, ac Romam deportant. nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulae eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu, atque hac, quae nunc solemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in aede vescendi jus iis, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Aemilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam, praesidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est moenia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe praedae milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque saevitum in hostes est: praedae plus paene, quam ex omni Samnio unquam, egestum; benigneque omnis militi concessa. Et postquam praepotentem armis Romanum nec acies subsistere ullae, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curae sunt intentae, ut insidiis quaereretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugae agrestes et captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quae et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis ordinibus in vetere disciplina militiae, jam sine praecepto ullius sua sponte struebatur acies; consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, *se nullam suam gloriam inde, sed praedam militi quaerentem, in eum locum devenisse neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie,*

acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanae inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, et ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem. ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies aequo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed, loca difficilia, hosti quaesita, ipsos tum sua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: caesa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, jam omnes Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quae urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriae erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrinque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet. et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur. concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps proelium multos utrinque, et for-

fortiſſimum quemque, abſumit: nec prius inclinata res eſt, quam ſecunda acies Romana ad prima ſigna, integri feſſis, ſucceſſerunt. Etruſci, quia nullis recentibus ſubſidiis fulta prima acies fuit, ante ſigna circaque omnes ceciderunt. nullo unquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuiſſet, ni obſtinatos mori Tuſcos nox texiſſet; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Poſt occaſum ſolis ſignum receptui datum eſt: nocte ab utroque in caſtra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium geſtum eſt; quia et ex hoſtium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, ſubſidiariis modo relictis, vix quod ſatis eſſet ad caſtrorum praeſidium: et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures poſt proelium saucii deceſſerint, quam ceciderant in acie.

XXXIII. *Q. Fabius inſequentis anni conſul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus eſt. Ceterum et Fabius ſupplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo accitus Etruſcis venit. Permulti anni jam erant, cum inter patricios magiſtratus tribunosque nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius cenſor, circumactis decem et octo menſibus, quod Aemilia lege finitum cenſurae ſpatium temporis erat, cum C. Plautius collega ejus magiſtratu ſe abdicaſſet, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae cenſurae intra legitimum tempus actionem ſuſceperat, non popularem magis, quam juſtam, nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, cum identidem legem Aemiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Aemilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem ante cenſuram, et longinquitate poteſtatem dominantem, intra ſex menſium et anni coegiſſet ſpatium: *Dic, agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, ſi eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius cenſores fuerunt, cenſor fuiſſes.* Negare Appius, *interrogationem tribuni magno opere ad cauſam pertinere ſuam. nam, etſi tenuerit lex Aemilia eos cenſo-*

censores, quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.

XXXIV. Haec sine ullius assensu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces et imperium obtinuit. nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Haec est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi, extorres patria, Sacrum montem cepistis: haec, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparastis: haec, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: haec, quae foenebres leges, haec, quae agrarias semper impugnavit: haec connubia Patrum et plebis interrupit: haec plebi ad curules magistratus iter obsepsit hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestrae libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, cum centesimus jam annus sit ab Mam. Aemilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt; et ideo Aemiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquae, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam jusserat populus: et quia, ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? Tenuit Aemilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Geganium: qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: cum, ira finitae potestatis, Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc praecipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus*

xus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romae creatus sit, creatum se dicat? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Maenius dictator, quia, cum quaestiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quaerebat ipse, criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a familia imperiosissima et superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censurae adjicere. Triennium, inquit, et sex menses ultra, quam licet Aemilia lege, censuram geram, et solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Poenitet enim, quod antiquissimum sollemne, et solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe exstincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit; tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegae magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exit censurae, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contemtu Deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed

ſed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem: ſed et haec, quae adhuc egi, pervicacia tua et ſuperbia coegit me loqui; et, niſi Aemiliae legi parueris, in vincula duci jubebo; nec, cum ita comparatum a majoribus ſit, ut, comitiis cenſoriis niſi duo confecerint legitima ſuffragia, non renuntiato altero comitia differantur, ego te, qui ſolus cenſor creari non poſſis, ſolum cenſuram gerere patiar. Haec taliaque cum dixiſſet, prendi cenſorem, et in vincula duci juſſit. Approbantibus ſex tribunis actionem collegae, tres appellanti Appio auxilio fuerunt; ſummaque invidia omnium ordinum ſolus cenſuram geſſit.

XXX. Dum ea Romae geruntur, jam Sutrium ab Etruſcis obſidebatur: conſulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem ſociis tentandasque munitiones, ſi qua poſſet, acies hoſtium inſtructa occurrit; quorum ingentem multitudinem cum oſtenderet ſubjecta late planities; conſul, ut loco paucitatem ſuorum adjuvaret, flectit paululum in clivos agmen, (aſpreta erant ſtrata ſaxis) inde ſigna in hoſtem obvertit. Etruſci, omnium, praeterquam multitudinis ſuae, qua ſola freti erant, immemores, proelium ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis miſſilibus, quo celerius manus conſererent, ſtringerent gladios, vadentes in hoſtem. Romanus contra nunc tela, nunc ſaxa, quibus eos affatim locus ipſe armabat, ingerere. Igitur ſcuta galeaeque ictae cum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque ſubire erat facile ad propiorem pugnam, neque miſſilia habebant, quibus eminus rem gererent) ſtantes et expoſitos ad ictus cum jam ſatis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et inſtabilem aciem, redintegrato clamore, ſtrictis gladiis haſtati et principes invadunt. eum impetum non tulerunt Etruſci, verſisque ſignis, fuga effuſa caſtra repetunt. Sed equites Romani, praevecti per obliqua campi, cum ſe fugientibus obtuliſſent, omiſſo ad caſtra itinere, montes petunt. Inde inermi paene agmine ac vexato vulneribus in ſilvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus

bus Etrufcorum caefis, duodequadraginta fignis militaribus captis; caftris etiam hoftium cum praeda ingenti potitur. Tum de perfequendo hofte agitari coeptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici faltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, praeter ducem ipfum, audebat. aliis omnibus cladis Caudinae nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, (confulis fratrem M. Fabium, Caefonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua confulem, genitum tradunt) fpeculatum fe iturum profeffus, brevique omnia certa allaturum. Caere educatus apud hofpites, Etrufcis inde literis eruditus erat, linguamque Etrufcam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, ficut nunc Graecis, ita Etrufcis literis erudiri folitos. Sed propius eft vero, praecipuum aliquid fuiffe in eo, qui fe tam audaci fimulatione hoftibus immifcuerit. fervus ei dicitur comes unus fuiffe, nutritus una, eoque haud ignarus linguae ejusdem: nec quidquam aliud proficifcentes, quam fummatim regionis, quae intranda erat, naturam ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter colloquia infigni nota haefitantes deprehendi poffent. Iere paftorali habitu, agreftibus telis, falcibus gaefisque binis armati. Sed neque commercium linguae, nec veftis armorumve habitus fic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios faltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetraffe dicuntur. ibi, qui effent, fateri Romanum aufum: introductumque in fenatum confulis verbis egiffe de focietate amicitiaque: atque inde comi hofpitio acceptum, nuntiare Romanis juffum, commeatum exercitui dierum triginta praefto fore, fi ea loca intraffet; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Haec cum relata confuli effent, impedimentis prima vigilia praemiffis, legionibus poft impedimenta ire juffis, ipfe fubftitit cum equitatu: et, luce orta, poftero die obequitavit ftationibus hoftium, quae extra faltum difpofitae erant: et, cum fatis diu tenuiffet hoftem, in caftra

ſeſe recepit; portaque altera egreſſus, ante noctem agmen aſſequitur. Poſtero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriae arva, milites emittit. Ingenti jam abacta praeda, tumultuariae agreſtium Etruſcorum cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatae, Romanis occurrunt, adeo incompoſitae, ut vindices praedarum prope ipſi praedae fuerint. Caeſis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in caſtra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denuntiatum Fabio ſenatus verbis, ne ſaltum Ciminium transiret. laetati ſerius ſe, quam ut impedire bellum poſſent, veniſſe, nuntii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione conſulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. vaſtationem namque ſub Ciminii montis radicibus jacens ora ſenſerat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos, ſed Umbriae finitima. Itaque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e ſilvis tantummodo promota caſtra, ſed etiam aviditate dimicandi quamprimum in campos delata acies: deinde inſtructa primo ſuo ſtare loco, relicto hoſtibus ad inſtruendum contra ſpatio: dein, poſtquam detrectare hoſtem ſenſere pugnam, ad vallum ſubeunt. Ubi poſtquam ſtationes quoque receptas intra munimenta ſenſere, clamor repente circa duces ortus, ut *eo ſibi e caſtris cibaria ejus diei deferri* juberent; *manſuros ſe ſub armis, et aut nocte, aut certe luce prima caſtra hoſtium invaſuros.* Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, cum cibum capere conſul milites jubet; praecipit, ut in armis ſint, quacunque diei noctisve hora ſignum dederit. Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruſcos: *nec hoſtem hoſti, nec multitudinem multitudini comparandam* ait *eſſe. Praeterea telum aliud occultum ſcituros in tempore: interea taceri opus eſſe.* His ambagibus prodi ſimulabat hoſtes, quo animus militum multitudine territus reſtitueretur: et, quod ſine munimento conſederant,

rant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum proruendum fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod aestivis noctibus sopitae maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, caedes oppressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvae tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque jussum referri ad consulem: cetera praeda militis fuit. Caesa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed, ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia, et Cortona, et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempestate erant, legati, pacem foedusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompejos esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) praedae longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, cum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt praeda, partem etiam occiderunt: quae superfuit caedi,

trepida multitudo ad naves compulſa eſt. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam ſilvam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hoſtes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obſideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas* memorabant: *eadem temeritate avidam ulteriorum ſemper gentem in ſaltus invios deductam, ſeptam non hoſtium magis armis, quam locorum iniquitatibus eſſe.* Jam gaudium invidia quadam miſcebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruſcos avertiſſet. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium conſulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marſos ac Sabinos petituri, ſi Marcius dimicandi poteſtatem non faciat. Obvius iis conſul fuit. dimicatum proelio utrinque atroci, atque incerto eventu eſt. et cum anceps caedes fuiſſet, adverſae tamen rei fama in Romanos vertit, ob amiſſos quosdam equeſtris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod inſigne maxime fuit) conſulis ipſius vulnus. Ob haec etiam aucta fama (ut ſolet) ingens terror Patres invaſit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Curſor Papirius diceretur, in quo tum ſumma rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: ſed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infeſtis, tuto poſſe; nec vivere Marcium conſulem ſatis fidebant. Alter conſul Fabius infeſtus privatim Papirio erat: quae ne ira obſtaret bono publico, legatos ex conſularium numero mittendos ad eum ſenatus cenſuit: qui ſua quoque eum, non publica ſolum, auctoritate moverent, ut memoriam ſimultatum patriae remitteret. Profecti legati ad Fabium cum ſenatusconſultum tradidiſſent, adjeciſſentque orationem convenientem mandatis, conſul, demiſſis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus eſſet, legatis receſſit. nocte deinde ſilentio (ut mos eſt) L. Papirium dictatorem dixit: cui cum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obſtinatum ſilentium obtinuit, ac ſine reſponſo ac mentione facti ſui legatos dimiſit, ut appareret, inſignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magiſtrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triſte omen diem diffidit, quod Fau-

Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captae urbis, et Caudinae pacis: quod utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem; et, profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde armatosque (cum ab neutris proelium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestae. nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen magis, quam caesi, hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, cum vir virum legisset, quantis nunquam alias antea simul copiis, simul animis, dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna coepit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugae: cadunt antesignani: et, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta erat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepta, et averti manipuli quidam: et, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. caesum in acie, quod roboris fuit; castra eo impetu capta direptaque.

XL. Pari fubinde periculo gloriaeque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, praeter ceteros belli apparatus, ut acies fua fulgeret novis armorum infignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: fcuta alterius auro, alterius argento caelaverunt. Forma erat fcuti: fummum latius, qua pectus atque humeri teguntur, faftigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis caufa. fpongia pectori tegumentum: et finiftrum crus ocrea tectum. galeae criftatae, quae fpeciem magnitudini corporum adderent. tunicae auratis militibus verficolores, argentatis linteae candidae. his dextrum cornu datum: illi in finiftro confiftunt. Notus jam Romanis apparatus infignium armorum fuerat: doctique a ducibus erant, *horridum militem effe debere; non caelatum auro et argento, fed ferro et animis fretum. quippe illa praedam verius, quam arma, effe; nitentia ante rem, deformia inter fanguinem et vulnera. Virtutem effe militis decus, et omnia illa victoriam fequi; et ditem hoftem quamvis pauperis victoris praemium effe.* His Curfor vocibus inftinctos milites in proelium ducit. dextro ipfe cornu confiftit; finiftro praefecit magiftrum equitum. Simul eft concurfum, ingens fuit cum hofte certamen; non fegnius inter dictatorem et magiftrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hoftem, laevo dextrum cornu, facratos more Samnitium milites, eoque candida vefte et paribus candore armis infignes. *eos fe Orco mactare* Junius dictitans, cum intuliffet figna, turbavit ordines, et haud dubie impulit aciem. Quod ubi fenfit dictator, *Ab laevone cornu victoria incipiet*, inquit, *et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam fequetur, non partem maximam victoriae trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum ftudia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laevo cornu, ambo confulares ad equites in cornibus pofitos evehuntur: adhortatique eos, ut partem fecum capefferent decoris, in transverfa latera hoftium incurrunt. Is novus additus terror cum ex parte utraque circumvafiffet aciem, et ad terrorem hoftium legiones Romanae, redintegrato clamore, intuliffent gradum; tum fuga ab Samnitibus coepta. Jam ftrage

ſtrage hominum armorumque inſignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites caſtra ſua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex ſenatusconſulto triumphavit. cujus triumpho longe maximam ſpeciem captiva arma praebuere. tantum magnificentiae viſum in iis, ut aurata ſcuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, cum tenſae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deûm inſignibus armis hoſtium uſi ſunt: Campani, ab ſuperbia et odio Samnitium, gladiatores (quod ſpectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruſcorum ad Peruſiam, quae et ipſa induciarum fidem ruperat, Fabius conſul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipſum oppidum (nam ad moenia victor acceſſit) cepiſſet, ni legati dedentes urbem exiſſent. Praeſidio Peruſiae impoſito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae ſe Romam ad ſenatum miſſis, conſul, praeſtantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem eſt invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, eſt verſum: quos populus proximis comitiis ingenti conſenſu conſulem alterum, alterum praetorem declaravit.

XLI. *Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur conſulatus; Decius collega datur. Valerius praetor quartum creatus. Conſules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, cum daretur, noluiſſent, aſpernatus, oppugnando ad deditionem ſubegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hoſtes victi: neque ejus pugnae memoria tradita foret, ni Marſi eo primum proelio cum Romanis bellaſſent. Secuti Marſorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri conſuli ſecunda belli fortuna erat. Tarquinienſem metu ſubegerat frumentum exercitui praebere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volſinienſium caſtella ali-

quot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hoſtibus eſſent: circumferendoque paſſim bello, tantum terrorem ſui fecit, ut nomen omne Etruſcum foedus ab conſule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciae annuae datae. ſtipendium exercitui Romano ab hoſte in eum annum penſum, et binae tunicae in militem exactae. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruſcis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integrae a cladibus belli, niſi quod tranſitum exercitus ager ſenſerat. ii, concitata omni juventute ſua, et magna parte Etruſcorum ad rebellionem compulſa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto poſt ſe in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de ſe, ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium conſulem perlatum eſt, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit. et in agro Pupinienſi ad famam intentus hoſtium conſedit. Nec Romae ſpernebatur Umbrorum bellum: et ipſae minae metum fecerant experiis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium conſulem miſſi ſunt, ut, ſi quid laxamenti a bello Samnitium eſſet, in Umbriam propere exercitum duceret. Dicto paruit conſul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus conſulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum cenſerent. Plaga una (Materinam ipſi appellant) non continuit modo ceteros in armis, ſed confeſtim ad certamen egit. caſtra vallantem Fabium adorti ſunt. Quos ubi effuſos ruere in munimenta conſul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita inſtruit: cohortatusque praedicatione vera qua in Tuſcis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etruſci belli conficere jubet, et vocis impiae poenas expetere, qua ſe urbem Romanam oppugnaturos minati ſint. Haec tanta ſunt alacritate militum audita, ut clamor, ſua ſponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde concentu

tuba-

tubarum ac cornuum curſu effuſo in hoſtem feruntur. Non tanquam in viros aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu!) ſigna primo eripi coepta ſigniferis; deinde ipſi ſigniferi trahi ad conſulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. et, ſicubi eſt certamen, ſcutis magis, quam gladiis, geritur res. Umbonibus incuſſaque ala ſternuntur hoſtes. plus capitur hominum, quam caeditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipſum certamen facta deditio eſt a primis auctoribus belli. poſtero inſequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani ſponſione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienae ſortis victor belli, in ſuam provinciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter geſtas, ſicut priore anno populus continuaverat conſulatum, ita ſenatus in inſequentem annum, *quo Ap. Claudius, L. Volumnius conſules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adverſante, imperium. Appium cenſorem petiſſe conſulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec ſe cenſura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus conſul, cum collegae novum bellum, Salentini hoſtes decernerentur, Romae manſit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios eſſet. Volumnium provinciae haud poenituit. multa ſecunda proelia fecit: aliquot urbes hoſtium vi cepit. praedae erat largitor, et benignitatem per ſe gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconſul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu ſignis collatis confligit. minime ambigua res fuit. Fuſi hoſtes, atque in caſtra compulſi. nec caſtra forent retenta, ni exiguum ſuperfuiſſet diei; ante noctem tamen ſunt circumſeſſa, et nocte cuſtodita, ne quis elabi poſſet. Poſtero die, vixdum luce certa, deditio fieri coepta: et pacti, qui Samnitium forent, ut cum ſingulis veſtimentis emitterentur. Hi omnes ſub jugum miſſi. ſociis Samnitium nihil cautum. ad ſeptem millia ſub corona veniere. qui ſe civem Hernicum dixerat, ſeorſum in cuſtodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad ſenatum miſit: et, cum quaeſitum

 eſſet,

eſſet, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adverſus Romanos bellaſſent; per Latinos populos cuſtodiendi dantur. juſſique eam integram rem * novi conſules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad ſenatum referre. id aegre paſſi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Alatrinatem, Ferentinatemque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia deceſſerat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, praeſidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum foede ſaevitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu miſſus. Marcio novi hoſtes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum juſſum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hoſtes inter conſulum caſtra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non poſſet, et per aliquot dies incerti rerum omnium, ſuſpenſique de ſtatu alterius, uterque conſul ageret, Romamque is metus manaret: adeo ut omnes juniores ſacramento adigerentur, atque ad ſubita rerum duo juſti ſcriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praeſenti terrore ac vetuſtate gentis gloriae fuit. nihil usquam dictu dignum auſi, trinis caſtris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad ſenatum Romam legatos mitterent, pacti ſunt bimeſtri ſtipendio frumentoque, et ſingulis in militem tunicis. Ab ſenatu ad Marcium rejecti, cui ſenatusconſulto permiſſum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter conſul ſuperior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obſepſerant hoſtes, ſaltusque pervios ceperant, ne qua ſubvehi commeatus poſſent: neque eos, cum quotidie ſigna in aciem conſul proferret, elicere ad certamen poterat: ſatisque apparebat, neque Samnitem certamen praeſens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis ſubactis, maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hoſti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exer-

exercitui ſe ad certamen credidiſſent pares, conjungi utique paſſi duos conſulares exercitus, nihil crederent ſupereſſe ſpei, advenientem incompoſito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatae ſarcinae in medium; et, prout tempus patiebatur, inſtructa acies. Clamor primum in ſtativa perlatus, dein conſpectus procul pulvis, tumultum apud alterum conſulem in caſtris fecit. isque, confeſtim arma capere juſſis, raptimque eductis in aciem militibus, transverſam hoſtium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *ſummum flagitium fore, ſi alterum exercitum utriusque victoriae compotem ſinerent fieri, nec ad ſe ſui belli vindicarent decus.* Qua impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in caſtra hoſtium tendit, et vacua defenſoribus capit atque incendit. Quae ubi flagrantia Marcianus miles conſpexit, et hoſtes reſpexere, tum paſſim fuga coepta Samnitium fieri. ſed omnia obtinet caedes; nec in ullam partem tutum perfugium eſt. Jam, triginta millibus hoſtium caeſis, ſignum receptui conſules dederant, colligebantque in unum copias, invicem inter ſe gratantes; cum repente viſae procul hoſtium novae cohortes, quae in ſupplementum ſcriptae fuerant, integravere caedem. in quas, nec juſſu conſulum, nec ſigno accepto, victores vadunt; *malo tirocinio imbuendum Samnitem*, clamitantes. Indulgent conſules legionum ardori, ut qui probe ſcirent, novum militem hoſtium inter perculſos fuga veteranos ne tentando quidem ſatis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies; nec quidquam ſatis tuti loci victis eſt. et de jugis, quae ceperant, funduntur; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium menſium frumento imperato, et annuo ſtipendio, ac ſingulis in militem tunicis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit; ſtatuaque equeſtris in foro decreta eſt, quae ante templum Caſtoris poſita eſt. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, ſuae leges redditae: connubiumque inter ipſos, quod

quod aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia connubiaque ademta: et magistratibus, praeterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno aedes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viae per agros publica impensa factae. Et cum Carthaginiensibus eodem anno foedus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quae creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. * Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio suggerit, biennio exemto, quo Claudium Volumniumque, et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factae. Itaque ambo consules, in Samnium missi, cum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte aequo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis et ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni apparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo praesidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, cum anceps proelium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit. Itaque, cum lassitudo ac vulnera fugam

quo-

quoque praepediſſent, occidione occiſi hoſtes, ſigna unum et viginti capta: atque inde ad caſtra Poſtumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculſum jam fama hoſtem adorti fundunt fugantque: ſigna militaria ſex et viginti capta, et imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, et caſtra utraque capta: et Bovianum, ubi poſtero die coeptum oppugnari, brevi capitur. magnaque gloria rerum geſtarum conſules triumpharunt. Minucium conſulem, cum vulnere gravi relatum in caſtra, mortuum, quidam auctores ſunt, et M. Fulvium in locum ejus conſulem ſuffectum: et ab eo, cum ad exercitum Minucii miſſus eſſet, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Cenſennia, recepta a Samnitibus. Herculis magnum ſimulacrum in Capitolio poſitum dedicatumque.

XLV. *P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho conſulibus, Samnites, ſeu finem, ſeu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam miſere. quibus ſuppliciter agentibus reſponſum eſt, *niſi ſaepe bellum parantes pacem petiſſent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace tranſigi potuiſſe. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus ſtandum eſſe. P. Sempronium conſulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non poſſe: comperta omnia ſenatu relaturum: decedentem ex Samnio conſulem ſequerentur.* Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne praebito commeatu, peragraſſet, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hoſtes, ceterum per multos annos ſub ſpecie infidae pacis quietos, verſa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, miſſitaverant ſimul cum iis Samniti auxilia; et, poſt Hernicos ſubactos, univerſa prope gens, ſine diſſimulatione conſilii publici, ad hoſtes deſciverat; et poſtquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* ajebant *eſſe*, *ut*, *terrore incuſſo belli*, *Romanos ſe fieri paterentur. quod quantopere optandum foret*, *Hernicos docuiſſe: cum*, *quibus licuerit*, *ſuas leges Romanae civitati praeoptaverint: quibus legendi*, *quid mallent*, *copia non fuerit*, *pro poena neceſſariam civitatem*

tatem fore. Ob haec vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Aequis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus praesidiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quae, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, cum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes aeque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendae amicitiaeque. iis populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno C. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, cum appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem videret, neque accipi nomen, quia scriptum faceret; tabulam posuisse, et jurasse, se scriptum non facturum. quem aliquanto ante desisse scriptum face-

facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante geſto triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. Ceterum (id quod haud diſcrepat) contumacia adverſus contemnentes humilitatem ſuam nobiles certavit: civile jus, repoſitum in penetralibus pontificum, evulgavit; faſtosque circa forum in albo propoſuit, ut, quando lege agi poſſet, ſciretur: aedem Concordiae in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicavit; coactusque conſenſu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, cum more majorum negaret, niſi conſulem aut imperatorem, poſſe templum dedicare. Itaque ex auctoritate ſenatus latum ad populum eſt, ne quis templum aramve injuſſu ſenatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per ſe, niſi documentum ſit adverſus ſuperbiam nobilium plebejae libertatis, referam. Ad collegam aegrum viſendi cauſa Flavius cum veniſſet, conſenſuque nobilium adoleſcentium, qui ibi aſſidebant, aſſurrectum ei non eſſet; curulem afferri ſellam eo juſſit, ac ſede honoris ſui anxios invidia inimicos ſpectavit. Ceterum Flavium dixerat aedilem forenſis factio, Ap. Claudii cenſura vires nacta, qui ſenatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. et poſtquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus diviſis, forum et campum corrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes diſceſſit civitas. aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forenſis factio tenebat; donec Q. Fabius et P. Decius cenſores facti: et Fabius, ſimul concordiae cauſa, ſimul ne humillimorum in manu comitia eſſent, omnem forenſem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit. adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem inſtitutum dicitur, ut equites Idibus Quinctilibus transveherentur.

EPITOME LIBRI X.

Coloniae deductae ſunt Sora, et Alba, et Carſeoli. Marſi in deditionem accepti ſunt. Collegium augurum ampliatum eſt, ut eſſent novem, cum antea quaterni fuiſſent. Lex de provocatione ad populum a Valerio conſule tunc tertium lata eſt. Duae tribus adjectae ſunt, Anienſis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adverſus eos ſaepe proſpere pugnatum eſt. Cum adverſus Etruſcos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo eſſet diſcrimine, P. Decius, ſecutus exemplum patris, devovit ſe pro exercitu, et morte ſua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. Papirius Curſor Samnitium exercitum, qui jurejurando obſtrictus, quo majore conſtantia virtutis pugnaret, in aciem deſcenderat, fudit. Cenſus actus eſt. luſtrum conditum. cenſa ſunt civium capita ducenta ſexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.

LIBER X.

I. L. Genucio, Ser. Cornelio conſulibus, *ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniae deductae. Albam in Aequos ſex millia colonorum ſcripta. Sora agri Volſci fuerat; ſed poſſederant Samnites. eo quatuor millia hominum miſſa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Fruſinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis ſollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quaeſtione ab conſulibus ex ſenatusconſulto habita, virgis caeſi ac ſecuri percuſſi. Tamen, ne prorſus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta eſt; quod nuntiabatur, ex ſpelunca quadam excurſiones armatorum in agros fieri. In eam ſpeluncam penetratum cum ſignis eſt: et ex eo loco obſcuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero ſpecus ejus ore (nam

(nam pervius erat) invento, utraeque fauces congeſtis lignis accenſae: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia noviſſime in ipſas flammas, dum evadere tendunt, abſumta. *Marcis Livio Dentre et Aemilio conſulibus, redintegratum Aequicum bellum. Coloniam aegre patientes velut arcem ſuis finibus impoſitam, ſumma vi expugnare adorti, ab ipſis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus ſolos per ſe Aequos ad bellum coortos, ut tumultus ejus cauſa dictator diceretur C. Junius Bubulcus. is, cum M. Titinio magiſtro equitum profectus, primo congreſſu Aequos ſubegit, ac, die octavo triumphans in urbem cum rediſſet, aedem Salutis, quam conſul voverat, cenſor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno claſſis Graecorum, Cleonymo duce Lacedaemonio, ad Italiae litora appulſa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adverſus hunc hoſtem conſul Aemilius miſſus proelio uno fugatum compulit in naves. Thuriae redditae veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem miſſum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam confligendum eſſet cum Romanis, Italia exceſſiſſe. circumvectus inde Brundiſii promontorium, medioque ſinu Hadriatico ventis latus, cum laeva importuoſa Italiae litora, dextra Illyrii Liburnique et Iſtri, gentes ferae, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. ibi expoſitis paucis, qui loca explorarent, cum audiſſet, tenue praetentum litus eſſe, quod transgreſſis ſtagna ab tergo ſint, irrigua aeſtibus maritimis; agros haud procul proximos campeſtres cerni; ulteriora colles; inde eſſe oſtium fluminis praealti, quo circumagi naves in ſtationem tutam vidiſſe: (Meduacus amnis erat:) eo invectam claſſem ſubire flumine adverſo juſſit. Graviſſimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgreſſa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egreſſi, levi praeſidio navibus relicto, vicos

cos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt, et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. Haec ubi Patavium ſunt nuntiata, (ſemper autem eos in armis accolae Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effuſa populatio nuntiabatur; altera, ne cui praedonum obvia fieret, altero itinere ad ſtationem navium (millia autem quatuordecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, cuſtodibus interemtis, impetus factus; territique nautae coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. et in terra proſperum aeque in palatos praedatores proelium fuerat: refugientibusque ad ſtationem Graecis Veneti obſiſtunt. Ita in medio circumventi hoſtes caeſique; pars capti claſſem indicant regemque Cleonymum tria millia abeſſe. Inde, captivis proximo vico in cuſtodiam datis, pars fluviatiles naves, ad ſuperanda vada ſtagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad claſſem, immobiles naves, et loca ignota plus, quam hoſtem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad oſtium amnis perſecuti, captis quibusdam incenſisque navibus hoſtium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici proſpere adita, diſceſſit. Roſtra navium ſpoliaque Laconum, in aede Junonis veteri fixa, multi ſuperſunt, qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum eſt, quotannis ſollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romae cum Veſtinis, petentibus amicitiam, ictum eſt foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum ſeditionibus motu orto, nuntiabatur: ubi Cilnium genus praepotens, divitiarum invidia pelli armis coeptum: ſimul Marſos agrum vi tueri, in quem colonia Carſeoli deducta erat, quatuor millibus hominum ſcriptis. Itaque propter eos tumultus. dictus M. Valerius Maximus dictator, magiſtrum equitum ſibi legit M. Aemilium Paullum. id magis

credo,

credo, quam Q. Fabium ea aetate atque eis honoribus Valerio ſubjectum. ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, proelio uno Marſos fundit. compulſis deinde in urbes munitas, Milioniam, Pleſtinam, Freſiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis Marſis, foedus reſtituit. Tum in Etruſcos verſum bellum, et, cum dictator auſpiciorum repetendorum cauſa profectus Romam eſſet, magiſter equitum, pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumvenitur; ſignisque aliquot amiſſis, foeda militum caede ac fuga in caſtra eſt compulſus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod ſi qua alia arte cognomen ſuum aequavit, tum maxime bellicis laudibus: ſed etiam, quod, memor Papirianae ſaevitiae, nunquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

IV. Nuntiata ea clades Romam, majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita juſtitium indictum: cuſtodiae in portis, vigiliae vicatim exactae; arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator, ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora et compoſita magiſtri equitum cura, caſtra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae ſigna amiſerant, extra vallum ſine tentoriis deſtitutas, invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promovit. Eo et hoſtes ſecuti. et quanquam ex bene geſta re ſummam et in aperto certamine virium ſpem habebant; tamen inſidiis quoque, quas feliciter experti erant, hoſtem tentant. Tecta ſemiruta vici, per vaſtationem agrorum deuſti, haud procul caſtris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conſpectu praeſidii Romani, cui praeerat Cn. Fulvius legatus, propulſum. ad quam illecebram cum moveretur nemo ab Romana ſtatione; paſtorum unus, progreſſus ſub ipſas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid ceſſarent, cum per media caſtra Romana tuto agere poſſent?* Haec cum legato Caerites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos

 mili-

militum indignatio ingens esset, nec tamen injussu movere auderent; jubet peritos linguae attendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Cum referrent, sonum linguae, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *Ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, posse.* Haec ubi audita sunt, et ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quae ab suo praesidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque; et vix ab impetu et cursu tenebantur. cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum, satis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quanquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies; et emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque, ut prope serum auxilium jam paene circumventis, ita universa re-

quies

quies data eſt. integri accepere pugnam: nec ea ipſa longa, aut anceps fuit. Fuſi hoſtes caſtra repetunt, inferentibusque jam ſigna Romanis cedunt, et in ultimam caſtrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in anguſtiis portarum: pars magna aggerem vallumque conſcendunt, ſi aut ex ſuperiore loco tueri ſe, aut ſuperare aliqua et evadere poſſent. Forte quodam loco male denſatus agger pondere ſuperſtantium in foſſam procubuit: atque ea cum Deos pandere viam fugae conclamaſſent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruſcorum vires: et, pacto annuo ſtipendio, et duum menſium frumento, permiſſum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciae biennii datae. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, ſine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam eſſe, ſeditionibus tantum Arretinorum compoſitis, et Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Conſul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam abſentem, creatum credidere quidam; et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, conſulatum cum Appulejo Panſa geſſiſſe.

VI. *M. Valerio et Q. Appulejo conſulibus, ſatis pacatae foris res fuere. Etruſcum adverſa belli res et induciae quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum foederis novi poenitebat. Romae quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo praeſtabat. tamen, ne undique tranquillae res eſſent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebejosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis. qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occaſionibus quaeſitis, poſtquam alia fruſtra tentata erant, eam actionem ſuſceperunt, qua non infimam plebem accenderent, ſed ipſa capita plebis, conſulares triumphalesque plebejos: quorum honoribus nihil, praeter ſacerdotia, quae nondum promiſcua erant, deeſſet. Rogationem ergo promulgarunt, ut, cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempeſtate eſſent, placeretque augeri ſacerdotum numerum, quatuor pontifices,

quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; cum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quaeque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem aegre passi Patres, quam cum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. et cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem. qui cum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quae pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, cum plebejis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis devovisset. *Tum P. Decium consulem purum piumque Diis immortalibus visum, aeque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, et religiosius Deos colere, quam se? quem poenitere votorum, quae pro republica nuncupaverint tot consules plebeji, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejorum ductu et auspicio*

res

res geri coeptae sunt: numerarentur triumphi. jam ne nobilitatis quidem suae plebejos poenitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebejis ducibus. Quod cum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest, inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, toga praetexta, tunica palmata, et toga picta, et corona triumphali laureaque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui, Jovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderis, si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam caedat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, et triumphus, aequo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deûm) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; et Deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.*

VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, et non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllae ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri caerimoniarumque aliarum, plebejos videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, cum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebejos numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quae plebeji nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeji divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestrae, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patri-*

cii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus; immo omnia eadem, quae vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo primus praetor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium et auspicium domi militiaeque. Aeque adhuc prosperum plebejum ac patricium fuit, porroque erit. En unquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de coelo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicae, uti rogas, jubendam censeo.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Causam renovandae saepius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi poena, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, cum eum, qui provocasset, virgis caedi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis.

gis. nunc vix ferio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem confule haudquaquam memorabile adverfus rebellantes Aequos, cum praeter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, geftum eft. Alter conful Appulejus in Umbria Nequinum oppidum circumfedit. locus erat arduus, atque in parte una praeceps, ubi nunc Narnia fita eft. nec vi, nec munimento capi poterat. * Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, T. Manlius Torquatus, novi confules, acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium confulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipfum auctorem fuiffe Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi fibi confulatus in bellicofiorem annum: eo anno majori fui ufui reipublicae fore, urbano gefto magiftratu. ita nec diffimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulem cum L. Papirio Curfore factum. Id ne pro certo ponerem, vetuftior annalium auctor Pifo effecit; qui eo anno aediles curules fuiffe tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in aedilibus feciffe: fecutamque fabulam mixtam ex aediliciis et confularibus comitiis, convenientem errori. Et luftrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione cenforibus: tribusque additae duae, Anienfis ac Terentina. Haec Romae gefta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum cum fegni obfidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia juncta muro, fpecu facto ad ftationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad confulem deducti, praefidium armatum fe intra moenia et muros accepturos confirmant. Nec afpernanda res vifa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obfes retentus) duo exploratores per cuniculum miffi: per quos fatis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingreffi, nocte portam, quae proxima erat, cepere. qua refracta, conful exercitusque Romanus fine certamine urbem invafere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adverfus Umbros miffa, a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna praeda

 Romam

Romam reductus. Eodem anno ab Etrufcis adverfus inducias paratum bellum. fed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingreffus, paulifper a propofito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, focios ex hoftibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De focietate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, cum parata cetera ad bellum effent, fequique Etrufcus juberet, infitias eunt, *mercedem fe belli Romanis inferendi pactos. quidquid acceperint, accepiffe, ne agrum Etrufcum vaftarent, armisque laceſſerent cultores. Militaturos tamen fe, fi utique Etrufci velint; fed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua fede certa confiftant.* Multa de eo concilia populorum Etruriae habita: nec perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia accolas fibi quisque adjungere tam efferatae gentis homines horrebat. ita dimiffi Galli pecuniam ingentem fine labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad bellum Etrufcum adjecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo eft.

XI. T. Manlio confuli Etruria provincia forte evenit; qui, vixdum ingreffus hoftium fines, cum exerceretur inter equites, ab rapido curfu circumagendo equo effufus, extemplo prope exfpiravit. tertius ab eo cafu dies finis vitae confuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro fe commififfe bellum memorantes Etrufci, fuftulere animos. Romae, tum defiderio viri, tum incommoditate temporis, triftis nuntius fuit: ut Patres ab jubendo dictatore confulis fubrogandi comitia, ex fententia principum habita, deterruerunt. M. Valerium confulem omnes fententiae centuriaeque dixere, quem fenatus dictatorem dici juffurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficifci juffit. Adventus ejus compreffit Etrufcos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipforum obfidioni fimilis effet. neque illos novus conful vaftandis agris urendisque tectis, cum paffim non villae folum, fed frequentes quoque

que vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc ſegnius bellum opinione eſſet, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium, novorum ſociorum, indicio exorta eſt: *Samnites arma et rebellionem ſpectare ſeque ab iis ſollicitatos eſſe.* Picentibus gratiae actae, et magna pars curae Patribus ab Etruria in Samnites verſa eſt. Caritas etiam annonae ſollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiae ultimum foret, ut ſcripſere, quibus aedilem fuiſſe eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempeſtatibus fuerat, talis domi tum in annonae diſpenſatione, praeparando ac convehendo frumento, fuiſſet. Eo anno (nec traditur cauſa) interregnum initum. interreges foere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia conſularia habuit. *creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium conſules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos conſules venerunt, queſtum, *quia conditionibus pellicere ſe nequiverint ad ſocietatem armorum, Samnites infeſto exercitu ingreſſos fines ſuos vaſtare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo ſatis ſuperque erratum quondam: nunc ita obſtinatos animos eſſe, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam poſtea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque injuriam ab ſe Samnitium arceant. Se, quanquam bello cum Samnitibus ſuſcepto neceſſaria jam facta adverſus Romanos fides ſit, tamen obſides dare paratos eſſe.*

XII. Brevis conſultatio ſenatus fuit. ad unum omnes jungendum foedus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, cenſent. Benigne reſponſum Lucanis, ictumque foedus. Feciales miſſi, qui Samnitem decedere agro ſociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam miſſi ab Samnitibus, qui denuntiarent, *Si quod adiſſent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Haec poſtquam audita ſunt Romae, bellum Samnitibus et Patres cenſuerunt, et populus juſſit. Conſules inter ſe provincias partiti ſunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diverſique, ad ſuum

quisque bellum, proficifcuntur. Scipioni, fegne bellum et fimile prioris anni militiae exfpectanti, hoftes ad Volaterras inftructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrinque caede. nox incertis, qua data victoria effet, intervenit: lux infequens victorem victumque oftendit. Nam Etrufci filentio noctis caftra reliquerunt. Romanus, egreffus in aciem, ubi profectione hoftium conceffam victoriam videt, progreffus ad caftra, vacuis cum plurima praeda (nam et ftativa trepide deferta fuerant) potitur. inde in Falifcum agrum copiis reductis, cum impedimenta Faleriis cum modico praefidio reliquiffet, expedito agmine ad depopulandos hoftium fines incedit. Omnia ferro ignique vaftantur; praedae undique actae: nec folum modo vaftum hofti relictum, fed caftellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etrufcos compulerat. Cn. Fulvii confulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde aggreffus, nec ita multo poft Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carfeolos colonia in agrum Aequicolorum deducta. Fulvius conful de Samnitibus triumphavit. Cum comitia confularia inftarent, fama exorta, Etrufcos Samnitesque ingentes confcribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etrufcorum, quod non Gallos quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magiftratus Samnitium, quod exercitum, adverfus Lucanum hoftem comparatum, objecerint Romanis: itaque fuis fociorumque viribus confurgere hoftes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum effe certamine. Hic terror, cum illuftres viri confulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata ftudia vidit, etiam recufantem, convertit. *Quid fe jam fenem, ac perfunctum laboribus laborumque praemiis, follicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: et fortunam ipfam vereri, ne cui Deorum nimia jam in fe, et conftantior, quam velint humanae res, videatur. Et fe gloriae feniorum fuccreviffe, et ad fuam gloriam confurgentes*

alios

alios laetum adspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romae, nec honoribus deesse fortes viros. Acuebat hac moderatione tam justa studia; quae verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix prae strepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum*, ajebant; *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri*, rogitans, *quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: et, ut quaeque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meae apud vos gratiae locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quaeso, mecum consulem faciatis.* Justa suffragatio visa. omnes, quae supererant, centuriae Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicae cupiditatis injectum est.

XIV. *Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, cum inter se agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantaeque in hanc aut in illam provinciam copiae satis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, auctores, concilia Etruriae populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri

oriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, praesidioque modico imposito, praemonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad praedictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque et in aequum descendunt, ac fortunae se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summae rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, M. Fulvium et M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, et adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam praestent. Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* et ipsos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex improviso ante signa evecti, praebuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa proelio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integrae vires sistunt invehentem se jam Samnitem: et tempore improvisa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam et Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit,

vit, et pro ſe quisque miles, *adeſſe alterum conſulem*, *adeſſe legiones*, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatus fugae formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque feſſi opprimerentur: et, quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor caedes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia et quadringenti caeſi, capti trecenti ferme et triginta: ſigna militaria capta tria et viginti.

XV. Samnitibus Apuli ſe ante proelium conjunxiſſent, ni P. Decius conſul iis ad Maleventum caſtra objeciſſet, extractos deinde ad certamen fudiſſet. Ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis. duo millia Apulorum caeſa: ſpretoque eo hoſte, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo conſulares exercitus, diverſis vagati partibus, omnia ſpatio quinque menſium evaſtarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii caſtra fuerunt: alterius conſulis ſex et octoginta. nec valli tantum ac foſſarum veſtigia relicta, ſed multo illis inſigniora monumenta vaſtitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: caeſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum cauſa Romam profectus, maturavit eam rem agere. cum primo vocatae Q. Fabium conſulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius conſularis candidatus, vir acer et ambitioſus, non ſui magis honoris cauſa, quam ut patricii recuperarent duo conſularia loca, cum ſuis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut ſe cum Q. Fabio conſulem dicerent. Fabius primo, de ſe eadem fere, quae priore anno, dicendo, abnuere. circumſtare ſellam omnis nobilitas: orare, ut ex coeno plebejo conſulatum extraheret, majeſtatemque priſtinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, ſilentio facto, media oratione ſtudia hominum ſedavit: *facturum enim ſe fuiſſe* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet*, *ſi alium*, *quam ſe*, *conſulem fieri videret: nunc ſe ſui rationem comitiis*, *cum contra leges futurum ſit*, *peſſimo exemplo non habiturum*. *Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Clau-

Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie praestantem.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se proelio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam saepe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriae concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, cum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere accolas Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces cum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se auroque redemtum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenae quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

XVII. Haec eos in Etruria jactantes molientesque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio, *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes et moenia*

nia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio praesidet. cessere finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe majoris, quam ex agrestibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia praeda ingens capta est. quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine*, inquit, *victoria sola, aut hac praeda contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunaeque in urbibus relictae, vestrae sunt; quando legiones eorum, tot proeliis fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, et illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quae vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud major, praeda major manet.* Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in moenia evasere. captum oppidum ac direptum est: ad duo millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et miles ingenti praeda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate luctus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. et defensa summa vi moenia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia assuetus praedae miles. ad tria millia hostium circa muros caesa: praeda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscunque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor

Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tuſci fere omnes conſciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriae populos: et Gallica auxilia mercede ſollicitabantur. omnis ea multitudo ad caſtra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens poſtquam Romam perlatus eſt, cum jam L. Volumnius conſul cum legionibus ſecunda ac tertia, ſociorumque millibus quindecim profectus in Samnium eſſet, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duae Romanae legiones ſecutae, prima et quarta, et ſociorum duodecim millia. caſtra haud procul ab hoſte poſita. Ceterum magis eo profectum eſt, quod mature ventum erat, ut quosdam ſpectantes jam arma Etruriae populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu conſulis quidquam ibi ſatis ſcite aut fortunate geſtum ſit. Multa proelia locis et temporibus iniquis commiſſa: ſpesque in dies graviorem hoſtem faciebat. et jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux ſatis fideret. Literas ad collegam arceſſendum ex Samnio miſſas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, cum ea ipſa inter conſules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, diſcrepatio fuerit: Appio abnuente miſſas: Volumnio affirmante, Appii ſe literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria caſtella ceperat, in quibus ad tria millia hoſtium caeſa erant, dimidium fere ejus captum: et Lucanorum ſeditiones, a plebejis et egentibus ducibus ortas, ſumma optimatium voluntate per Q. Fabium proconſulem, miſſum eo cum veteri exercitu, compreſſerat. Decio depopulandos hoſtium agros relinquit. ipſe cum ſuis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem laeti omnes accepere. Appium ex conſcientia ſua credo animum habuiſſe haud immerito iratum, ſi nihil ſcripſerat: illiberali et ingrato animo, ſi eguerat ope, diſſimulantem. Vix enim ſalute mutua reddita, cum obviam egreſſus eſſet, *Satin, ſalvae*, inquit, *L. Volumni? ut ſeſe in Samnio res habent? Quae te cauſa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius *in Samnio res proſperas eſſe* ait, *literis ejus accitum veniſſe. quae ſi falſae fuerint, nec uſus ſui ſit in Etruria, extemplo converſis ſignis abiturum. Tu vero abeas*, inquit, *neque*

neque quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan vix sufficias, his te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, verteret, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumtam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriae unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, *ne collegae auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur:* plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat. Si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiae fore. Eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quaesiturum, quae verba Appii, sed quae fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum.* Haec monendo obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitae in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et cum Volumnius, causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegae visus esset; cavillansque Appius, *sibi acceptum referre*, diceret, *debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere. Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quae decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, *ut simul ambo bellum Etruscum susciperent.* quo animadverso consensu, Volumnis, *Quoniam in collegae voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam, ut quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore signifi-*

 cate.

cate. Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quam cujusquam ductu aut imperio, pugnam capessebant. et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inaequali concursum est: et, velut forte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad coelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Haec precatus, velut instigante Dea, et ipse collegae et exercitus virtutem aequavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conferere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. iis quoque mox fusis, jam a victoribus castra oppugnabantur: et, cum Volumnius ipse portae signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque: praeda ingens parta et militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines,

per

per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum jam praedae hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi praeda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos praedatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscae linguae, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, praedam praedaeque custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est: et jam lux appetebat. itaque signa canere jussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites, praeda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac prae se agere praedam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. et Romani jam transcenderant vallum, caedesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat; qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, proelio ipso terribiliorem, intermixti agmine praebebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Stajum Minacium ducem, adeuntem ordines hor-

hortantemque, invadunt; dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: proeliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Caesa ad sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: et, quod laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; praeda ingens sociorum: acciti que edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Praestituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessae: coactique vendere praedam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romae praebuerat: et per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, et Gallium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari. His nuntiis senatus conterritus justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit. nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factae, libertinique centuriati. et defendendae urbis consilia agitabantur; summaeque rerum praetor P. Sempronius praeerat. Ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literae, quibus caesos fusosque populatores Campaniae cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt. justitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlaeta fuit. Tum de praesidio regionis, depopulatae ab Samnitibus, agitari coeptum. Itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quae Minturnae appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia

quia in ſtationem ſe prope perpetuam infeſtae regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis ſenatum Etruriae ingraveſcens bellum, et crebrae literae Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent: *quatuor gentes conferre arma, Etruſcos, Samnites, Umbros, Gallos. jam caſtra bifariam facta eſſe, quia unus locus capere tantam multitudinem non poſſit.* Ob haec, et (jam appetebat tempus) comitiorum cauſa L. Volumnius conſul Romam revocatus: qui prius, quam ad ſuffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etruſci diſſeruit. *jam tum, cum ipſe ibi cum collega rem pariter geſſerit, fuiſſe tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: acceſſiſſe poſtea dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adverſus quatuor populos duces conſules illo die deligi meminiſſent. ſe, niſi confideret, eum conſenſu populi Romani conſulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuiſſe extemplo dicturum.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium conſenſu deſtinaretur; eumque et praerogativae, et primo vocatae omnes centuriae conſulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur conſenſu, verſa poſtremo ad collegam P. Decium poſcendum. *id ſenectuti ſuae adminiculum fore: cenſura duobusque conſulatibus ſimul geſtis expertum ſe, nil concorde collegio firmius ad rempublicam tuendam eſſe. novo imperii ſocio vix jam adſueſcere ſenilem animum poſſe: cum moribus notis facilius ſe communicaturum conſilia.* Subſcripſit orationi ejus conſul, cum meritis P. Decii laudibus, tum, *quae ex concordia conſulum bona, quaeque ex diſcordia mala in adminiſtratione rerum militarium evenirent,* memorando, *quam prope ultimum diſcrimen ſuis et collegae certaminibus nuper ventum foret:* admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. eſſe praeterea viros natos militiae, factis magnos, ad verborum linguaeque certamina rudes: ea ingenia conſularia eſſe. Callidos ſolerteſque, juris atque eloquentiae conſultos, qualis Ap. Claudius eſſet, urbi ac foro praeſides habendos, praetoreſque ad*

reddenda jura creandos esse. His agendis dies est consumtus. postridie ad praescriptum consulis et consularia et praetoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius praetor; omnes absentes. et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac thus praebitum. supplicatum iere frequentes viri feminaeque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario est ad aedem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebejo nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. cum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum poenitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. et, convocatis plebejis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiae plebejae dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisque operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot foeneratoribus diem dixerunt; quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, et ad

ad ficum Ruminalem ſimulacra infantium conditorum Urbis ſub uberibus lupae poſuerunt; ſemitamque ſaxo quadrato a Capena porta ad Martis ſtraverunt. et ab aedilibus plebejis L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo, ex multaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti; pateraeque aureae ad Cereris poſitae.

XXIV. *Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum conſulatum ineunt, tribus conſulatibus cenſuraque collegae; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia inter ſe clari. quae ne perpetua eſſet, ordinum magis, quam ipſorum, inter ſe certamen interveniſſe reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebejis auctoribus Decio, ut ad ſortem revocaret. Fuit certe contentio in ſenatu; et, poſtquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum eſt. in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conſeruiſſet, ſub ea legere alium fructum, indignum eſſe,* dicere; *ſe aperuiſſe Ciminiam ſilvam, viamque per devios ſaltus Romano bello feciſſe. Quid ſe id aetatis ſollicitaſſent, ſi alio duce bellum geſturi eſſent? Nimirum adverſarium ſe, non ſocium imperii, legiſſe,* ſenſim exprobrat: *et invidiſſe Decium concordibus collegiis tribus.* Poſtremo, *ſe tendere nihil ultra, quam ut, ſi ſe dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in ſenatus arbitrio ſe fuiſſe, et in poteſtate populi futurum.* P. Decius ſenatus injuriam querebatur: *quoad potuerint, Patres anniſos, ne plebejis aditus ad magnos honores eſſet: poſtquam ipſa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata eſſet, quaeri, quemadmodum irrita ſint non ſuffragia modo populi, ſed arbitria etiam fortunae, et in paucorum poteſtatem vertantur. Omnes ante ſe conſules ſortitos provincias eſſe; nunc extra ſortem Fabio ſenatum provinciam dare. Si honoris ejus cauſa: ita eum de ſe, deque republica meritum eſſe, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo non ſua contumelia ſplendeat. Cui autem dubium eſſe, ubi unum bellum ſit aſperum ac difficile, cum id alteri extra ſortem mandetur, quin alter conſul pro ſupervacaneo atque inutili habea-*

habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. velle et P. Decium gloriari; et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegae honores praemiaque concessurum verecundia aetatis ejus majestatisque; cum periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id et natura aequum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii praetoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum et sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum praesidio occurrunt: qui ut lictores praegredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, laeti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consulem salutarent, quaerit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* Ad hoc cum succlamatum esset,

duplici-

duplici quidem vallo et fossa, et tamen in ingenti metu esse: habetis igitur, inquit, *affatim lignorum. redite, et vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, et eis, qui in castris remanserant, militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota, et Appius praetor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, praepositoque castris L. Scipione propraetore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat; sive senatusconsulto accitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio praetore retractum quidam videri volunt; cum in senatu et apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: et minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire; Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Cum magnam partem moveret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec auge-

augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicae periculo consulere. *ceterum, si sibi adjutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum conjungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. et cum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quae exposui. Sunt, quibus ne haec quidem certamina exponere satis fuerit. adjecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus praesentem consulem praetoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suae quisque provinciae sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris praeerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. ita caesa ab tergo legio, atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos,

tra,

tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorem fubfidium e caftris tuliffe, victoresque Umbros, redintegrato proelio, victos effe: captivosque eis ac praedam ademtam. Similius vero eft, a Gallo hofte, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, cum faepe alias, tum eo anno, Gallici tumultus praecipuus terror civitatem tenuit. Itaque praeterquam quod ambo confules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum miffis, et fociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriae oppofiti, unus in Falifco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Poftumius Megellus, propraetores ambo, ftativa in eis locis habere juffi.

XXVII. Confules ad hoftes, transgreffo Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo caftra pofita. Inter hoftes deinde confultationes habitae: atque ita convenit, ne unis caftris mifcerentur omnes, neve in aciem defcenderent fimul. Samnitibus Galli, Etrufcis Umbri adjecti. dies indicta pugnae: Samniti Gallisque delegata pugna: inter ipfum certamen Etrufci Umbrique juffi caftra Romana oppugnare. Haec confilia turbarunt transfugae Clufini tres, clam nocte ad Fabium confulem transgreffi. qui, editis hoftium confiliis, dimiffi cum donis, ut fubinde, ut quaeque res nova decreta effet, exploratam perferrent. Confules Fulvio, ut ex Falifco, Poftumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clufium admoveant, fummaque vi fines hoftium depopulentur, fcribunt. Hujus populationis fama Etrufcos ex agro Sentinate ad fuos fines tuendos movit. Inftare inde confules, ut abfentibus iis pugnaretur. per biduum laceffiere proelio hoftem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrinque cecidere: magisque irritati funt ad juftum certamen animi, quam ad discrimen fumma rerum adducta. tertio die defcenfum in campum omnibus copiis eft. Cum inftructae acies

fta-

ſtarent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diverſae ferae, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos curſum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex anteſignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *et caedes vertit, ubi ſacram Dianae feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer et intactus, gentis nos Martiae et conditoris noſtri admonuit.* Dextro cornu Galli, ſiniſtro Samnites conſtiterunt. adverſus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adverſus Gallos pro ſiniſtro Decius quintam et ſextam inſtruxit. ſecunda et quarta cum L. Volumnio proconſule in Samnio gerebant bellum. Primo concurſu adeo aequis viribus geſta res eſt, ut, ſi affuiſſent Etruſci et Umbri, aut in acie, aut in caſtris, quocunque ſe inclinaſſent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quanquam communis adhuc Mars belli erat, necdum diſcrimen fortuna fecerat, qua datura vires eſſet; haudquaquam ſimilis pugna in dextro laevoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime ſerum diei certamen: quia ita perſuaſum erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces eſſe, quos ſuſtineri ſatis ſit; longiore certamine ſenſim reſidere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantiſſima laboris atque aeſtus fluere; primaque eorum proelia plus quam virorum, poſtrema minus quam feminarum eſſe. In id tempus igitur, quo vinci ſolebat hoſtis, quam integerrimas vires militi ſervabat. Ferocior Decius et aetate et vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit. et, quia lentior videbatur pedeſtris pugna, equitatum in pugnam concitat, et ipſe, fortiſſimae juvenum turmae immixtus, orat proceres juventutis, in hoſtem ut ſecum impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, ſi ab laevo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, et jam inter media equitum agmina proelium cientes, novum pugnae conterruit genus: eſſedis carriſque ſuperſtans armatus hoſtis ingen-

ingenti fonitu equorum rotarumque advenit, et infolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor diffipat: fternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam figna legionum; multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antefignani: et infecuta, fimul territos hoftes vidit, Gallica acies nullum fpatium refpirandi recipiendique fe dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga fpem haberent?* obfiftere cedentibus, ac revocare fufos. deinde, ut nulla vi perculfos fuftinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? datum hoc noftro generi eft, ut luendis periculis publicis piacula fimus. Jam ego mecum hoftium legiones mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Haec locutus, M. Livium pontificem, quem defcendens in aciem digredi vetuerat ab fe, praeire juffit verba, quibus fe legionesque hoftium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veferim bello Latino fe jufferat devoveri. Cum fecundum folemnes precationes adjeciffet: *prae fe agere fefe formidinem ac fugam, caedemque ac cruorem, coeleftium, inferorum iras: contacturum funebribus diris figna, tela, arma hoftium; locumque eundem fuae peftis et Gallorum ac Samnitium fore.* Haec exfecratus in fe hoftesque, qua confertiffimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque fe ipfe infeftis telis eft interfectus.

XXIX. Vix humanae inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amiffo, quae res terrori alias effe folet, fiftere fugam, ac novam de integro velle inftaurare pugnam. Galli, et maxime globus circumftans confulis corpus, velut alienata mente, vana incaffum jactare tela. torpere quidam, et nec pugnae meminiffe, nec fugae. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jufferatque propraetorem effe, vociferari, *Viciffe Romanos, defunctos confulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium effe. Rapere* ad

ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad praesidium collegae missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque cum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quae strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta. quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. haec in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro, primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; praefectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse; tum, collectis omnibus subsidiis, quae ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum; praeterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegae, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiae deinde legionis subsequi principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos caedere. Ipse aedem Jovi Victori spoliaque hostium cum vovisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites: parvoque certamine capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Caesa

eo die hoſtium viginti quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu caeſa ſeptem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimiſſis ad quaerendum collegae corpus, ſpolia hoſtium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Conſulis corpus eo die, quia obrutum ſuperſtratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. poſtero die inventum relatumque eſt cum multis militum lacrimis. Intermiſſa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio propraetore res ex ſententia geſta; et, praeter ingentem illatam populationibus agrorum hoſti cladem, pugnatum etiam egregie eſt: Peruſinorumque et Cluſinorum caeſa amplius millia tria, et ſigna militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, cum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis eſt. ex millibus quinque ad mille caeſi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama eſt, etiam vero ſtanti. ſed ſuperjecere quidam augendo fidem; qui in hoſtium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum ſex millia, mille carpentorum ſcripſere fuiſſe: ſcilicet cum Umbris Tuſcisque, quos et ipſos pugnae affuiſſe. et, ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro conſule ducem conſulibus, exercitumque ejus legionibus conſulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea conſulum propria victoria eſt. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulſum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, ſuis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruſcisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem ſecuti ſunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii eſt: excitataque memoria parentis, aequata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini, ſagaque et tunicae; praemia illa tempeſtate militiae haudquaquam ſpernenda.

XXXI. His ita rebus geſtis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam et, Peruſinis auctoribus, poſt deductum ab conſule exercitum rebellatum fuerat: et Samnites praedatum in agrum Veſcinum Formianumque, et parte alia in Aeſerninum, quae Vulturno adjacent flumini, deſcendere. Adverſus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano miſſus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia et quingentos Peruſinorum occidit: cepit ad mille ſeptingentos quadraginta: qui redemti ſinguli aeris trecentis decem. praeda alia omnis militibus conceſſa. Samnitium legiones, cum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnius pro conſule ſequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. ibi et Samnitium legiones omnes conſidunt, et Appius Volumniusque caſtra conjungunt. Pugnatum infeſtiſſimis animis. hinc ira ſtimulante adverſus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus ſpe. Caeſa ergo Samnitium ſexdecim millia trecenti, capta duo millia ſeptingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia ſeptingenti. Felix annus bellicis rebus, peſtilentia gravis, prodigiisque ſollicitus. nam, et terram multifariam pluiſſe, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum eſt: librique ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, conſulis filius, aliquot matronas ad populum ſtupri damnatas pecunia multavit. ex quo multaticio aere Veneris aedem, quae prope circum eſt, faciendam curavit. Superſunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum jam volumen, annumque ſextum et quadrageſimum, a M. Valerio, A. Cornelio conſulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, ſuis ipſi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis caeſi fuerant, imperatorem clariſſimum gentis ſuae amiſerant; ſocios belli, Etruſcos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipſi erant: nec ſuis, nec externis viribus jam ſtare poterant; tamen bello

non

non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defenſae libertatis taedebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam ſit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum ſcribendo legendoque, quae gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, *L. Poſtumius Megellus et M. Atilius Regulus conſules ſecuti ſunt. Samnium ambobus decreta provincia eſt; quia tres ſcriptos hoſtium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Poſtumium valetudo adverſa Romae tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hoſtes (ita enim placuerat Patribus) nondum egreſſos opprimeret. Velut ex compoſito ibi obvium habuere hoſtem; ubi et intrare, nedum vaſtare, ipſi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata ſociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Cum caſtra caſtris collata eſſent, quod vix Romanus toties victor auderet, auſi Samnites ſunt (tantum deſperatio ultima temeritatis facit) caſtra Romana oppugnare. et quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei denſa adeo, ut lucis uſum eriperet, non proſpectu modo extra vallum ademto, ſed propinquo etiam congredientium inter ſe conſpectu. Hac velut latebra inſidiarum freti Samnites, vixdum ſatis certa luce, et eam ipſam premente caligine, ad ſtationem Romanam in porta ſegniter agentem vigilias perveniunt. Improviſo oppreſſis nec animi ſatis ad reſiſtendum, nec virium fuit. Ab tergo caſtrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quaeſtorium: quaeſtorque ibi L. Opimius Panſa occiſus. conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Conſul, tumultu excitus, cohortes duas ſociorum, Lucanam Sueſſanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum ſatis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hoſtem noſcunt: nec, quantus numerus ſit, aeſtimari poteſt. Cedunt primo incerti fortunae ſuae, et hoſtem introrſum in media caſtra accipiunt. inde cum conſul vociferare-

tur, *expulsine extra vallum*, *castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogitans; clamore sublato connisi primo resistunt: deinde inferunt pedem urgentque, et impulsos semel terrore eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primae vigilumque et eorum, qui circa quaestorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebatur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire, ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex multaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegae perrexit. inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milioniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, praeter praedam aliam. Inde Ferentinum ductae legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque moenibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem

dem incautus rueret. Duas turmas ſociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conſpiciunt, itineribusque iis veſtigia nocturnae hoſtium fugae. Adequitant deinde ſenſim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conſpiciunt: ad conſulem referunt, exceſſum urbe; ſolitudine haud dubia id perſpicuum eſſe, recentibus veſtigiis fugae, ac ſtrage rerum in trepidatione nocturna paſſim relictarum. His auditis, conſul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: conſtitutisque haud procul porta ſignis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum ſpatium progreſſos, tres manere eodem loco, ſi tuta videantur; duos explorata ad ſe referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo ſe progreſſos, unde in omnes partes circumſpectus eſſet, longe lateque ſilentium ac ſolitudinem vidiſſe; extemplo conſul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim caſtra communire juſſit. ingreſſi milites, refractis foribus, paucos graves aetate aut invalidos inveniunt, relictaque, quae migratu difficilia eſſent. Ea direpta; et cognitum ex captivis eſt, communi conſilio aliquot circa urbes conſciſſe fugam: ſuos prima vigilia profectos. credere, eandem in aliis urbibus ſolitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exſtitit: deſertis oppidis conſul potitur.

XXXV. Alteri conſuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hoſtis obvius fuit. ibi ira vires aequavit. Proelium varium et anceps fuit: triſtius tamen eventu Romanis; et quia inſueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipſo certamine, ſenſerunt, quantum in ſua parte plus vulnerum ac caedis fuiſſet. Itaque is terror in caſtris ortus, qui ſi pugnantes cepiſſet, inſignis accepta clades foret. Tum quoque ſollicita nox fuit, jam invaſurum caſtra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hoſtes erat. ubi primum il-

luxit, abire ſine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipſa praeter hoſtes, erat: qua ingreſſi, praebuere ſpeciem recta tendentium ad caſtra oppugnanda. Conſul arma capere milites jubet, et ſequi ſe extra vallum; legatis, tribunis, praefectis ſociorum imperat, quod apud quemque facto opus eſt. Omnes affirmant, *ſe quidem omnia facturos, ſed militum jacere animos. tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum eſſe. Si ante lucem ad caſtra ventum foret, tantum pavoris fuiſſe, ut relicturi ſigna fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis eſſe.* Quae ubi conſul accepit, ſibimet ipſi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat: *Quid ceſſarent, tergiverſarenturque? Hoſtem in caſtra venturum, niſi illi extra caſtra exiſſent, et pro tentoriis ſuis pugnaturos, ſi pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus dubiam victoriam eſſe. Qui nudus atque inermis hoſtem maneat, ei aut mortem, aut ſervitutem patiendam.* Haec jurganti increpantique reſpondebant: *Confectos ſe pugna heſterna eſſe: nec virium quidquam, nec ſanguinis ſupereſſe. majorem multitudinem hoſtium apparere, quam pridie fuerit.* Inter haec appropinquabat agmen: et, jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum ſecum portare Samnitem affirmant; nec dubium eſſe, quin caſtra circumvallaturi ſint. Tunc, *enimvero*, conſul, *indignum facinus eſſe*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignaviſſimo accipi hoſte. Etiamne circumſedebimur*, inquit, *in caſtris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, ſi neceſſe eſt, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod ſe dignum quisque ducerent. Conſulem M. Atilium vel ſolum, ſi nemo alius ſequatur, iturum adverſus hoſtes: caſurumque inter ſigna Samnitium potius, quam circumvallari caſtra Romana videat.* Dicta conſulis legati, tribunique, et omnes turmae equitum, et centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles ſegniter arma capit, ſegniter e caſtris egreditur. longo agmine, nec continenti, moeſti ac prope victi procedunt adverſus hoſtem, nec ſpe, nec animo certiorem. Itaque ſimul conſpecta ſunt Romana ſigna, extemplo a primo Samni-

Samnitium agmine ad noviſſimum fremitus perfertur, *Exire id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugae quidem patere viam. illo loco aut cadendum eſſe, aut, ſtratis hoſtibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medio ſarcinas conjiciunt; armati ſuis quisque ordinibus inſtruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat ſpatium, et ſtabant exſpectantes, dum ab hoſtibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus eſt ad pugnandum. Diverſique integri atque intacti abiſſent, ni cedenti inſtaturum alterum timuiſſent. ſua ſponte inter invitos tergiverſantesque ſegnis pugna, clamore incerto atque impari, coepit; nec veſtigio quisquam movebatur. Tum conſul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immiſit: quorum cum plerique delapſi ex equis eſſent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad ſuos tuendos ab Romanis procurſum eſt. Inde paullulum irritata pugna eſt, ſed aliquanto et impigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques ſua ipſe ſubſidia territis equis proculcavit. hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, cum conſul, equo praevectus ad portam caſtrorum, ac ſtatione equitum ibi oppoſita edictoque, *ut, quicunque ad vallum tenderet, ſive ille Romanus, ſive Samnis eſſet, pro hoſte haberent*; haec ipſa minitans, obſtitit profuſe tendentibus ſuis in caſtra. *Quo pergis*, inquit, *miles? et hic arma et viros invenies. nec, vivo conſule tuo, niſi victor caſtra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoſte, pugnare malis.* Haec dicente conſule, equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus ſolum conſulem, ſed fors etiam adjuvit; quod non inſtiterunt Samnites, ſpatiumque circumagendi ſigna, vertendique aciem a caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre: et oſtendere ſuis, paucos et ordinibus incompoſitis effuſe venire hoſtes. Inter haec conſul, manus ad coelum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet,

 ſi con-

ſi conſtitiſſet a fuga Romana acies, redintegratoque proelio cecidiſſet viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique anniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis. numen etiam Deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum; adeo facile inclinata res, repulſique a caſtris hoſtes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commiſſa pugna erat. Ibi, objacente ſarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, haeſere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum ſarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio caeſi captique. Captivorum numerus fuit ſeptem millium ac ducentorum, qui omnes nudi ſub jugum miſſi. caeſos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem laeta victoria fuit, recenſente conſule biduo acceptam cladem, amiſſorum militum numerus relatus ſeptem millium ac ducentorum. Dum haec in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quae via Latina eſt, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati cum praedam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt conſulem, ab Luceria redeuntem: nec praedam ſolum amittunt, ſed ipſi longo atque impedito agmine incompoſiti caeduntur. Conſul, Interamnam edicto dominis ad res ſuas noſcendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum cauſa Romam eſt profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amiſſa tot millia militum, et quod captivos ſine pactione ſub jugum miſiſſet.

XXXVII. Conſul alter Poſtumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervaſtaverat Volſinienſem agrum: dein cum egreſſis ad tuendos fines haud procul moenibus ipſorum depugnat. duo millia octingenti Etruſcorum caeſi: ceteros propinquitas urbis tutata eſt. In Ruſellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros caeſa. Pax tamen cla-

clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta eſt. Tres validiſſimae urbes, Etruriae capita, Volſinii, Peruſia, Arretium, pacem petiere; et, veſtimentis militum frumentoque pacti cum conſule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. multa praeſens quingentum millium aeris in ſingulas civitates impoſita. Ob haſce res geſtas, conſul cum triumphum ab ſenatu, moris magis cauſa, quam ſpe impetrandi, petiſſet, videretque alios, quod tardius ab urbe exiſſet, alios, quod injuſſu ſenatus ex Samnio in Etruriam transiſſet, partim ſuos inimicos, partim collegae amicos, ad ſolatium aequatae repulſae ſibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conſcripti, veſtrae majeſtatis meminero, ut me conſulem eſſe obliviſcar. eodem jure imperii, quo bella geſſi, bellis feliciter geſtis, Samnio atque Etruria ſubactis, victoria et pace parta, triumphabo.* Ita ſenatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars interceſſuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant; pars auxilio ſe adverſus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt: vocatusque eo conſul, cum M. Horatium, L. Valerium conſules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc cenſor eſſet, non ex auctoritate ſenatus, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret; adjiciebat, *ſe quoque laturum fuiſſe ad populum, ni ſciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem ſibi ac favorem conſentientis populi pro omnibus juſſis eſſe, ac futura.* Poſteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adverſus interceſſionem ſeptem tribunorum et conſenſum ſenatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum conſtans memoria eſt. Poſtumium, auctor eſt Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuſum fugatumque, ſaucium ipſum cum paucis Luceriam compulſum: ab Atilio in Etruria res geſtas, eumque triumphaſſe. Fabius, ambo conſules in Samnio et ad Luceriam res geſſiſſe, ſcribit, traductumque in Etruriam exercitum, (ſed ab utro conſule, non adjecit) et ad Luceriam utrinque multos occiſos. inque ea pugna Jovis Statoris aedem votam, ut Romulus ante voverat:

sed fanum tantum, id est, locus templo effatus, sacratus fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut aedem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata respublica in religionem venit.

XXXVIII. *Sequitur hunc annum et consul insignis L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: et bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, praeter L. Papirium patrem consulis, pepererat: et forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: et Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus pluteisque, et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione; qua quondam usi majores eorum fuissent, cum adimendae Etruscis Capuae clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. Erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contecto arae in medio, victimaeque circa caesae, et circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quae visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiaeque et stirpis composito, nisi isset in proelium, quo imperatores duxissent: et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se,

ſe, obtruncati circa altaria ſunt: jacentes deinde inter ſtragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea deteſtatione obſtrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec ſexdecim millium numerum confeciſſent. ea legio linteata ab integumento conſepti, quo ſacrata nobilitas erat, appellata eſt. His arma inſignia data, et criſtatae galeae, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum ſpecie, nec gloria belli, nec apparatu linteatae legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam conſedit.

XXXIX. Conſules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, ſuperioris anni conſul, in agro Interamnati reliquerat, decretae erant, cum eis in Samnium profectus, dum hoſtes, operati ſuperſtitionibus, concilia ſecreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Caeſa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti ſeptuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) ſcripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. praeda opulenta utrobique eſt parta. Inde pervagati Samnium conſules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi ſumma rei Samnitium erat) pervenit. ibi aliquamdiu nec ceſſatum ab armis eſt, neque naviter pugnatum: laceſſendo quietos, reſiſtentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies abſumebatur. quod cum inciperetur, remitteretурque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana caſtra viginti millium ſpatio aberant: et abſentis collegae conſilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore diſcrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obſidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum ſatis paratus, nuntium ad collegam mittit: *ſibi in animo eſſe, poſtero die, ſi per auſpicia liceret, confligere cum hoſte.*

Opus

Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. Diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de praesenti hostium apparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; et per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma,* fuisse. Datum hoc forsan nomini familiaeque suae, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita foedera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinae sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacra mixta hominum pecudumque caede respersus, ancipiti Deûm irae devotus, hinc foederum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc jurisjurandi adversus foedera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.*

XL. Haec, comperta perfugarum indiciis, cum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinae humanaeque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: poenitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius silentio surgit, et pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae; summi infimique aeque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, cum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nuntiavit. Consul laetus auspicium egregium esse, et Diis auctoribus rem gesturos, pronuntiat; signumque pugnae proponit. Exeunti jam forte in aciem nun-

nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quaeque locis, et praefectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Cajos Caedicium et Trebonium, praefecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis in tumulum conspectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renuntiarunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nuntiat, in semet ipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nuntiatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa, insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurreretur que, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nuntiatum est, *Dii in proelio sunt*, inquit; *habet poenam noxium caput.* Ante consulem haec dicentem corvus voce clara occinuit. quo laetus augurio consul affirmans nunquam humanis rebus magis praesentes interfuisse Deos, signa canere, et clamorem tolli jussit.

XLI. Proelium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens

ſidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus ſacri, et armati ſacerdotes, et promiſcua hominum pecudumque ſtrages, et reſperſae fando nefandoque ſanguine arae, et dira exſecratio, ac furiale carmen, deteſtandae familiae ſtirpique compoſitum. his vinculis fugae obſtricti ſtabant, civem magis, quam hoſtem, timentes. Inſtare Romanus a cornu utroque, a media acie, et caedere Deorum hominumque attonitos metu. repugnatur ſegniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad ſigna caedes pervenerat, cum ex transverſo pulvis, velut ingentis agminis inceſſu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem majorem, quam pro numero, excitabant: inſidentes mulis calones frondoſos ramos per terram trahebant: arma ſignaque per turbidam lucem in primo apparebant: poſt altior denſiorque pulvis equitum ſpeciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, ſed etiam Romanos: et conſul affirmavit errorem, clamitans inter prima ſigna, ita ut vox etiam ad hoſtes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adeſſe: anniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Haec inſidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant. Ipſe Trebonio Caedicioque praedixerat, ut, ubi ſe cuſpidem erectam quatientem vidiſſent, quanta maxima vi poſſent, concitarent equites in hoſtem. Ad nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt. panduntur inter ordines viae: provolat eques, atque infeſtis cuſpidibus in medium agmen hoſtium ruit; perrumpitque ordines, quacunque impetum dedit. inſtant Volumnius et Scipio, et perculſos ſternunt. Tum, jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatae cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quenquam, praeter hoſtes, metuunt. Peditum agmen, quod ſuperfuit pugnae, in caſtra ad Aquiloniam compulſum eſt. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques ſequitur, peditem pedes: ac diverſa cornua, dextrum ad caſtra Samnitium, laevum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius caſtra cepit: ad urbem

Sci-

Scipioni majore reſiſtitur vi; non quia plus animi victis eſt, ſed melius muri, quam vallum, armatos arcent. inde lapidibus propulſant hoſtem. Scipio, niſi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res eſſet, lentiorem fore munitae urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' aequo animo paterentur, ab altero cornu caſtra capta eſſe: ſe victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus univerſis, primus ipſe, ſcuto ſuper caput elato, pergit ad portam: ſecuti alii, teſtudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Haec primo ignorare conſul, et intentus recipiendo exercitui eſſe: jam enim praeceps in occaſum ſol erat, et appetens nox periculoſa et ſuſpecta omnia etiam victoribus faciebat. Progreſſus longius ab dextra, caſtra capta videt: ab laeva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu eſſe. et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut ſuos in muris videt, nec jam integri quidquam eſſe, quoniam temeritate paucorum magnae rei parta occaſio eſſet, acciri, quas receperat, copias, ſignaque in urbem inferri juſſit. Ingreſſi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. nocte oppidum ab hoſtibus deſertum eſt. Caeſa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et ſeptuaginta: ſigna militaria nonaginta ſeptem. Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorem in acie viſum, ſeu ſuopte ingenio, ſeu fiducia bene gerendae rei. Ab eodem robore animi neque controverſo auſpicio revocari a proelio potuit; et in ipſo discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, ſi legiones hoſtium fudiſſet, pocillum mulſi prius, quam temetum biberet, ſeſe facturum. id votum Diis cordi fuit: et auſpicia in bonum verterunt.

XLIII. Eadem fortuna ab altero conſule ad Cominium geſta res. Prima luce, ad moenia omnibus copiis

ad-

admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eae copiae admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas successit. simul et refringebantur portae, et vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam jam non ex intervallo, nec missilibus, sed cominus gerebatur res; et, qui aegre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex aequo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt. caesa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum cum abessent a Cominio, revocati ab suis: neutri proelio occurrerunt. Primis ferme tenebris cum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrinque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quae incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere. prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem,

dinem, non vallo, non ſtationibus firmatam. Conſpecta et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat. jamque etiam legionariae cohortes ſequebantur. Ceterum nec pedes fugientes perſequi potuit: et ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac ſigna militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum eſt.

XLIV. Laetitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab altera parte feliciter geſta res. uterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhauſtis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia et Cominium deflagravere. et conſules, cum gratulatione mutua legionum ſuaque, caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum et Carvilius ſuos pro cujusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa caſtra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hoſtes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infeſtam Samnitibus ab Aquilonia clam egreſſis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. equites omnes, ob inſignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Conſilium inde habitum, cum jam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum viſum, quo magis fractae res Samnitium eſſent, eo pertinacius et infeſtius agere cetera et perſequi: ut perdomitum Samnium inſequentibus conſulibus tradi poſſet. Quando jam nullus eſſet hoſtium exercitus, qui ſignis collatis dimicaturus videretur, unum ſupereſſe belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, et hoſtem pro aris ac focis dimicantem conficere poſſent Itaque, literis miſſis ad ſenatum populumque Romanum de rebus

ab se gestis, diversi, Papirius ad Saepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

XLV. Literae consulum ingenti laetitia et in curia et in concione auditae; et quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset; quae, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio praetore in senatum introductae, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curae senatui futurum, ne socios fidei suae poeniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti proelio, et cum majore sua, quam hostium, jactura, dimicavit. Castris deinde positis, moenibus hostem inclusit. oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut caesa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris jam

jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum major vis hoſtium reſtitit. ſaepe in acie, ſaepe in agmine, ſaepe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum: neque obſidio, neque bellum ex aequo erat: non enim muris magis ſe Samnites, quam armis ac viris moenia, tutabantur. Tandem pugnando in obſidionem juſtam coegit hoſtes: obſidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus caedis editum, capta urbe: ſeptem millia quadringenti caeſi: capta minus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congeſtis Samnitium rebus in urbem paucas, militi conceſſa eſt.

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque conſul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium conſenſu eſt delatus. triumphavit in magiſtratu, inſigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque inſignes donis transiere, ac transvecti ſunt: multae civicae coronae, vallaresque, ac murales conſpectae. Inſpectata ſpolia Samnitium: et decore ac pulchritudine paternis ſpoliis, quae nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur nobiles aliquot captivi, clari ſuis patrumque factis, ducti. Aeris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia. id aes redactum ex captivis dicebatur. argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta. omne aes argentumque in aerarium conditum. Militibus nihil datum ex praeda eſt. auctaque ea invidia eſt ad plebem, quod tributum etiam in ſtipendium militum collatum eſt: cum, ſi ſpreta gloria fuiſſet captivae pecuniae in aerarium illatae, et militi tum dari ex praeda, et ſtipendium militare praeſtari potuiſſet. Aedem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuiſſet) ab dictatore patre votam, filius conſul dedicavit, exornavitque hoſtium ſpoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; ſed ſociis etiam colonisque finitimis, ad

templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vefcinum, quia regio ea infeſta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter haec Carvilius conſul, in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos ſeptuaginta ditiſſimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimiſit: ceteram multitudinem oppidumque ipſum vi cepit. inde quinque caſtella, locis ſita munetis, expugnavit. Caeſa ibi hoſtium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. Et Faliſcis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis aeris, et ſtipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat, ita cumulo Etruſci belli aequatum. Aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta millia: de reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubiis faciendam locavit, prope aedem ejus Deae ab rege Ser. Tullio dedicatam. et militibus ex praeda centenos binos aſſes, et alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegae gratius accipientibus munus) diviſit. Favor conſulis tutatus ad populum eſt L. Poſtumium legatum ejus: qui, dicta die a M. Cantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accuſatio ejus poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magiſtratum inierant: iisque ipſis, quia vitio creati erant, quinque poſt dies alii ſuffecti. Luſtrum conditum eo anno eſt a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, cenſoribus: cenſa capitum millia ducenta ſexaginta duo trecenta viginti duo. Cenſores viceſimi ſexti a primis cenſoribus; luſtrum undeviceſimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene geſtas, ludos Romanos ſpectaverunt: palmaeque tum primum, translato e Graecia more, victoribus datae. Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis ſilice ad Bovillas perſtrata eſt. Comitia conſularia L. Papirius habuit: creavit conſules

ſules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Junium Brutum Scaevam. ipſe Papirius praetor factus. Multis rebus laetus annus vix ad ſolatium unius mali, peſtilentiae urentis ſimul urbem atque agros ſuffecit; portentoque jam ſimilis clades erat. et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Aeſculapium ab Epidauro Romam arceſſendum. neque eo anno, quia bello occupati conſules erant, quidquam de ea re actum: praeterquam quod unum diem Aeſculapio ſupplicatio habita eſt.

EPITOME LIBRI XI.

Cum Fabius Gurges conſul male adverſus Samnites pugnaſſet, et ſenatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatns hanc ſibi ignominiam, eo maxime ſenatum movit, quod iturum ſe filio legatum pollicitus eſt, idque praeſtitit. ejus conſiliis et opera filius conſul adjutus, caeſis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho ſecuri percuſſit. Cum civitas peſtilentia laboraret, miſſi legati, ut Aeſculapii ſignum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui ſe in navem eorum contulerat, in quo ipſum numen eſſe conſtabat, deportavere: eoque in inſulam Tiberis egreſſo, eodem loco aedes Aeſculapii conſecrata eſt. L. Poſtumius conſularis, quoniam, cum exercitui praeeſſet, opera militum in agro ſuo uſus erat, damnatus eſt. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renovatum eſt. Curius Dentatus conſul, Samnitibus caeſis, et Sabinis, qui rebellaverant, victis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magiſtratu triumphavit. Coloniae deductae ſunt, Caſtrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati ſunt.

ſunt. Cenſu acto, luſtrum conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta ſeptuaginta duo millia. Plebs propter aes alienum, poſt graves et longas ſeditiones, ad ultimum ſeceſſit in Janiculum: unde a Q. Hortenſio dictatore deducta eſt, isque in ipſo magiſtratu deceſſit. Res praeterea contra Volſinienſes geſtas continet: item adverſus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EPITOME LIBRI XII.

Cum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti eſſent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab iis caeſus eſt. Cum a Tarentinis claſſis Romana direpta eſſet, duumviro, qui praeerat claſſi, occiſo, legati ad eos a ſenatu, ut de iis injuriis quererentur, miſſi, pulſati ſunt. ob id, bellum iis indictum eſt. Samnites defecerunt. Adverſus eos, et Lucanos, et Bruttios, et Etruſcos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum eſt. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in praeſidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Jubellio miſſa eſſet, occiſis Rheginis Rhegium occupavit.

EPI-

EPITOME LIBRI XIII.

Valerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id proelium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendae pacis causa rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit. ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum foedus renovatum est. Cum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat,

rat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium. Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt Posidonia et Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa. Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti coepit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EPI-

EPITOME LIBRI XVI.

Origo Carthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur: contra quos, et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus; cum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem saepius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta viginti quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Aesernia deducta est. Res praeterea contra Poenos et Volsinios prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XVII.

Cn. Cornelius consul, a classe Punica circumventus, et per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Poenorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a coena, tibicine canente, funale praeferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos, et Corsos, et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, cum in locum iniquum, a Poenis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Poenorum victa classe, cui praefuerat, a militibus

bus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali proelio Poenis, in Africam trajecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus Cos. in Africa serpentem portentosae magnitudinis cum magna militum clade occidit, et cum aliquot proeliis adversus Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est. in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus ejus a mercenariis desertus esset. Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedaemoniorum duce, victus proelio, et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformavere naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M'. Valerius Maximus censores, cum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, et jurejurando adstrictus, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: et, cum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumto, periit.

EPITOME LIBRI XIX.

Caecilius Metellus, rebus adverſus Poenos proſpere geſtis, ſpecioſiſſimum egit triumphum, tredecim ducibus hoſtium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher conſul, contra auſpicia profectus, juſſis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adverſus Carthaginienſes claſſe pugnavit; et, revocatus a ſenatu, juſſusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, ſortis ultimae hominem: qui, coactus abdicare ſe magiſtratu, poſtea ludos praetextatus ſpectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Poenis captivorum commutatio facta eſt. Coloniae deductae ſunt, Fregenae, in agro Salentino Brunduſium. Luſtrum a cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, ſoror P. Claudii, qui contemtis auſpiciis male pugnaverat, a ludis revertens, cum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque claſſem duceret! *ob eam cauſam mulcta ei dicta eſt. Duo praetores tum primum creati ſunt. Caecilius Metellus, pontifex maximus A. Poſtumium conſulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, cum is ad bellum gerendum proficiſci vellet, in urbe tenuit; nec paſſus eſt a ſacris recedere. Rebus adverſus Poenos a pluribus ducibus proſpere geſtis, ſummam victoriae C. Lutatius conſul, victa ad Aegates inſulas claſſe Poenorum, impoſuit. Petentibus Carthaginienſibus pax data eſt. Cum templum Veſtae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio ſacra rapuit. Duae tribus adjectae ſunt, Velina et Quirina. Faliſci cum rebellaſſent, ſexto die perdomiti, in deditionem venerunt.*

EPI-

EPITOME LIBRI XX.

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi, cum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, caesi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot proeliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. item Illyrii, cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit: et circum Flaminium exstruxit. Coloniae deductae in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

Gvander Smissen

G.V.

G. Vander Smissen

~~Todhunt~~

Todhunter's
Conic Sections

Palmeris ē otiis

